

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
ÉV LAP J A I.

ÚJ FOLYAM.

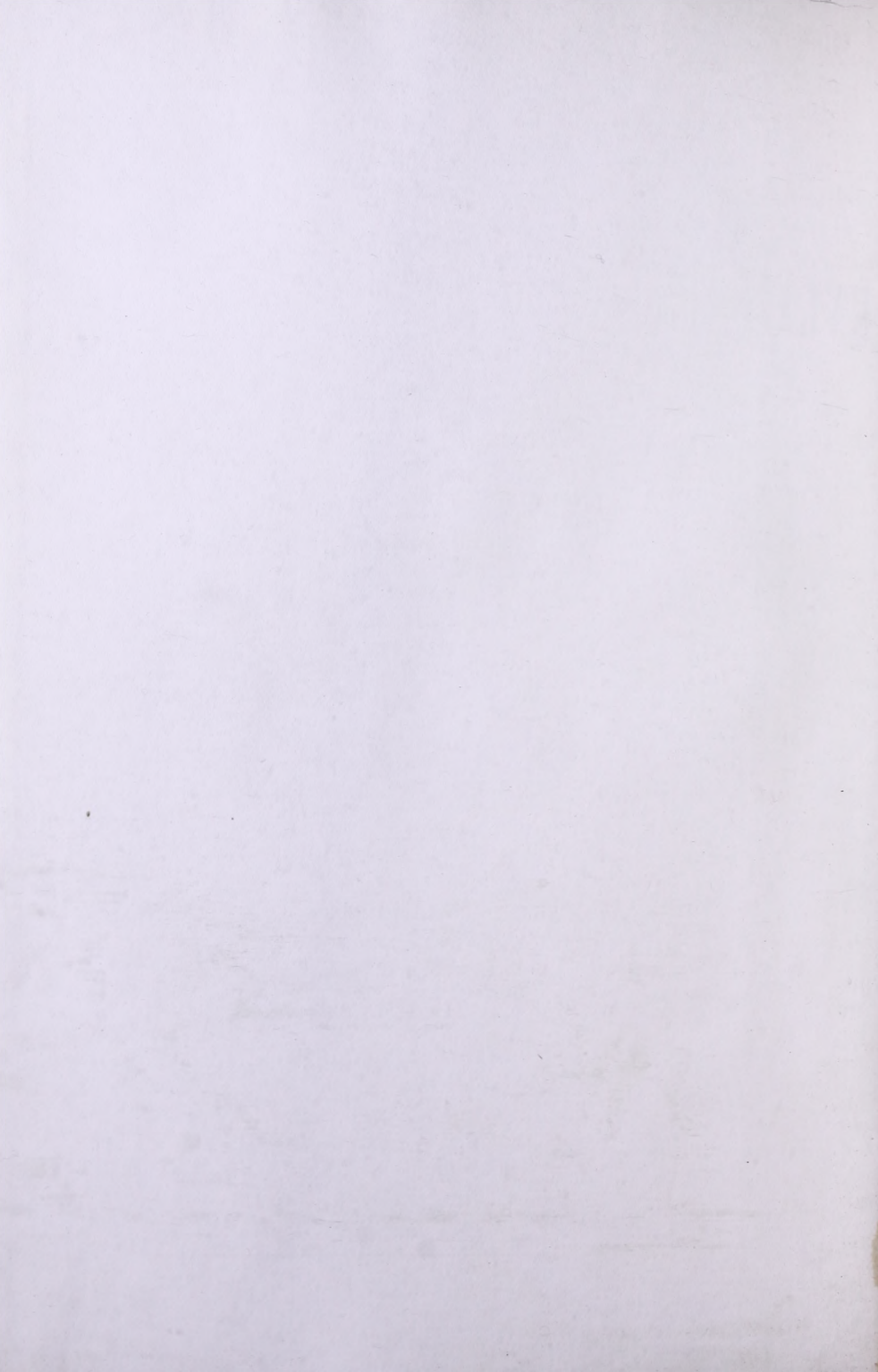
X. KÖTET.

(1874_{5.})

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1875.

300858

M.ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Hivatalos közlemények.

1874/5.

Lap.

I. Greguss Ágost titkári jelentése a XXVI-dik köz ülésben 1875. február 7-dikén	3
II. Jelentés az 1873/4-dik évi széptani pályázat eredményéről	12
III. Jelentés az 1874-dik évi költői pályázatról	16
IV. A Kisfaludy-Társaság pályadíjai	19
V. A XXVI. köz ülés tárgyai	20
A Társaság 1866. okt. 13-án helyben hagyott alapszabályai	21
Tagválasztó eljárás	31
A Társaság személyzete 1875. február 7-dikén	33
A Társaság elhunyt tagjai 1875. február 7-dikéig	36
A Társaság alapítói 1875. február 7-dikéig	39
A Társaság kiadványai 1860-tól 1875. február 7-dikéig	45

Irodalmi munkálatok.

<i>Dux Adolf.</i> A komikum lélektana s a nevetés élettana	55
<i>Berczik Árpád.</i> Czakó Zsigmondról. (Székfoglaló.)	70
<i>Pulszky Ferencz.</i> Mikes Kelemen ismeretlen kéziratáról	155
<i>Pulszky Ferencz.</i> Két középkori olasz művész magyarországi viszonyairól	161
<i>Greguss Ágost.</i> Aesopi mesék. I—XXI.	168
<i>Székács József.</i> Horatiusi ódák. I—VI.	183
<i>Fábián Gábor.</i> Tibull egy elégiája	194

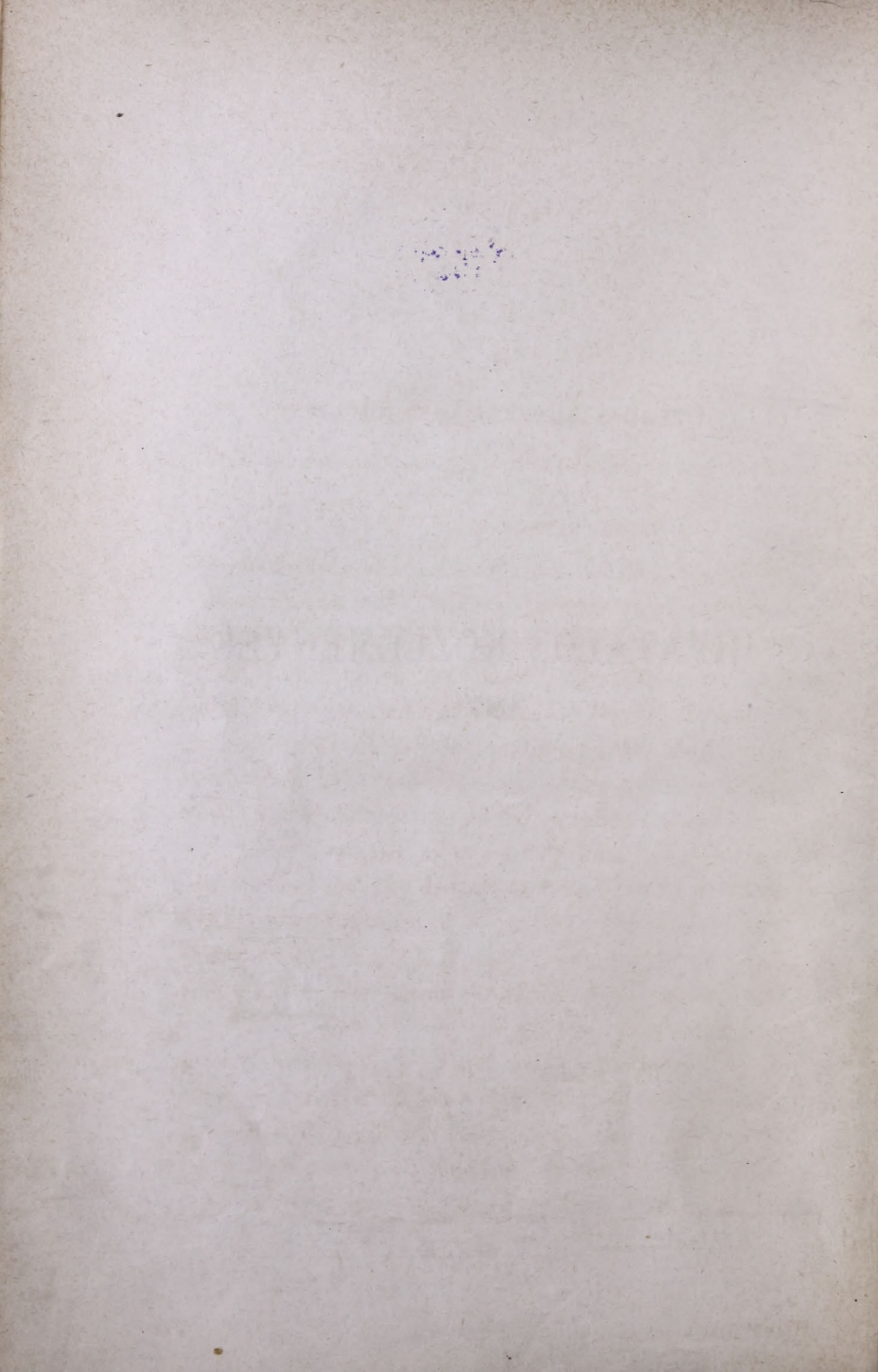
*

IV

	<i>Lap.</i>
<i>Toldy Ferencz.</i> Kisfaludy Sándor vegyes leveiről	197
<i>Toldy Ferencz.</i> Irodalmi társas köreink emlékezete Bessenyeitől	
Kisfaludy Károly köréig	209
<i>Szász Károly, Jolán</i>	231
<i>Henszlmann Imre.</i> Három nemzeti műemlék	272
<i>Szász Béla.</i> Látomány	284

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

187⁴/₅.

I.

Greguss Ágost titkári jelentése

a Kisfaludy-Társaság XXVI-dik köz ülésében 1875. február 7-dikén.

Tisztelt gyülekezet!

Széptudományi intézetünknek február 5-dikén bevégződő egy-egy társasági évében történt anyagi és szellemi gyarapodásairól, netáni szomorú veszteségeiről, általában eseményeiről, különösen pedig irodalmi munkálatairól ünnepélyes köz ülésben a hazai közönség színe előtt számot adni: a titkár kötelességei közé tartozik; és szerencsésnek érzem magamat, hogy mai számadásomat azon örvendetes nyilatkozattal kezdhetem meg, hogy veszteségekről hála istennek nincs jelenteni valóm. Sőt csakis gyarapodásokról szólhatnék, ha két rendbeli pályázatunk ez idén sikertelen nem maradt volna. De a Társaság ezt a hiányt is reméli a közel jövőben pótolhatni, a mennyiben mind a két föladatát megújítja s még egy harmadikkal megtoldja.

További jelentésem csupa gyarapodások elsorolása, s hadd említsem föl ezek közül mindenek előtt azt, mely által Társaságunk létszáma teljessé lőn. Külső tagjainkhoz, kik eddigelé kilenczen voltak, hozzá választottuk a tizediket, hazánknak egy bécsi születésű

régi barátja, Steinacker Gusztáv ur személyében, ki a magyar irodalomnak, különösen a magyar költészetnek negyven év óta buzgó és szerencsés tolmácsa, három tizeddel ezelőtt huzamosb ideig magyarországi lakos, jelenleg Weimar mellett Butteltedtben lelki pásztor.

Másik gyarapodásunk a Társaság alapítóinak szaporodása. Hagyományokból ötszáz forint folyt be intézetünk pénztárába: tornyai Schossberger Vilmos ur után négyszáz, Viktorin József, visegrádi plébános ur után pedig — a kit szegényt éltében pánszláv törekvésekkel gyanusítottak — száz. Ezenkívül még alapítóink sorába állottak: Kautz Gyula ur 100, Szigligeti Ede ur 300, verebi Végh István ur 100, a selmeczi magyar olvasó kör 100, és szab. kir. Szeged városa közönsége szintén 100 forinttal. Ezt a fajta gyarapodást, mivel a vagyon öregbítésére szolgál, anyaginak szokás nevezni, talán nem egész helyesen, a mennyiben félre nem magyarázható erkölcsi súlyt és jelentőséget is kell tulajdonitanunk azon körülménynek, ha valamely intézet iránt pénzáldozatokban nyilvánul a rokonszenv, és abból, hogy ez áldozatok évenként állhatatosan ismétlődnek, méltán következtethetjük, hogy az illető intézet nemzeti életünkben mindinkább fontos tényezőnek van elismerve. Így tehát az újabb meg újabb alapítványok által a Társaságnak nem csupán tőkége, hanem tekintélye és hatása is folyvást növekszik.

A fő gyarapodás azonban, a szellemi gyarapodás, szükség, hogy magából a Társaságból induljon ki, ennek az eszközlője pedig az irodalmi munkásság.

Szám szerint nem sok, de belértékre annál tete-

mesb, a mit a Társaság a lefolyt évben részint kiadott, részint kiadásra előkészített.

Alapítóink és pártolóink megkapták Don Quijotéból a második, Middlemarchból az első kötetet, Molièreből pedig a hatodikát, melyben »A képzelt beteg« és »Szerelem mint orvos« czimű vígjátékok foglaltatnak, az előbbi Bereczik Árpád, az utóbbi Várady Antal fordítása szerint. Alapítóinknak ezenfölül kijárt az Évlapok IX. kötete, 26 ívet meghaladó tartalommal. A két nagy regény, Don Quijote és Middlemarch egy-egy kötete csak 1874 vége felé készülhetvén el, s e kötetek még a pártolók 73-ad évi könyvilletményéhez tartozván, jobbnak látszott a 74-dik évet a pártolói folyamból végkép kiejteni s az új folyamot a mostani 75-dik évvel kezdve 77-ig terjesztetni. Ez új folyamban jelennek meg a két regénynek hátralevő részei, nevezetesen Don Quijotéból a III. és IV-dik, Middlemarchból a II., III. és IV-dik kötet, s az Athenaeum gondoskodott, hogy az új pártolók a Don Quijotéból és Middlemarchból még a mult folyamában megjelent köteteket kedvezményes áron szerezhessék meg. Middlemarch már ki is került a sajtó alól teljesen, Don Quijote III-dik kötete, valamint Racine »Iphigeniá«-ja, Paulay Ede fordításában, pár hónap alatt szintén kikerül, úgy hogy a legközelebbi szállítás, már 1876-od évi könyvilletményeket is foglalva magában pártolóink számára, e nyáron bizonyosan megtörténik; és lehető, hogy e szállítmányban még Molière VII-dik kötete is benne lesz.

Az elsoroltakon kívül megjelent a lefolyt évben mint a Kisfaludy-Társaság kiadása, de nem pártolói könyvilletményül, társunk, Szigligeti Ede bő dramaturgiája:

»A dráma és válfajai,« jeles drámairónk hosszú és termékeny gyakorlati pályájának elméleti gyümölcse.

A Kisfaludy-Társaság továbbá egy másik tagját, Bartalus Istvánt támogatta, hogy zenészetünk ügyében tett szorgalmas kutatásai eredményét folytonosan nyilvánosságra hozhassa, és a hazai népdallamok egyetemes gyűjteményének II-dik kötete csakugyan meg is jelent.

Egy harmadik könyvet lobogója kitűzése jogával ruházott föl a Társaság, megengedvén, hogy Alaghy Dezső megbírált Sallustiusa »a Kisfaludy-Társaság pártolása mellett« láthasson napvilágot.

E könyvkiadó, könyvpártoló s általában könyvterjesztő működésnek főlemlitendő ténye még, hogy a Társaság a maga néhány száz kötetből álló könyvtárát elhátározta beolvasztani a M. T. Akadémia könyvtárába, hol a nagy olvasó közönség is hasznát veheti.

S ezzel beszámoltam volna szellemi gyarapodásaink egyik részével; be kell még számolnom azzal, a mely havi üléseink fölolvadásait foglalja magában. E fölolvadások, összesen tíz ülésben, a következők voltak:

vendégek részéről: Barna Ignácztól Horácz ódái; Beöthy Zsolttól »A jött-ment« czimű beszély; Csalomjaitól Horácz két epistolája; Névy Lászlótól négy mese; Popovics Dömétől szerb népdalok és saját két költeménye; gr. Zichy Gézától részletek egy nagyobb költői elbeszéléséből;

tagok részéről: Bartalus Istvántól a zene általános történelmének bevezetése; Berczik Árpádtól, székfoglalóul, Czakó Zsigmond jellemzése, és mutatvány »A házasítók« czimű vigjátékából; Dalmady Győzöttől három

költemény; Degré Alajostól »A társaság színe« czimű beszély; Dux Adolftól »A komikum lélektana s a nevelés élettana« czimű értekezés; Fábíán Gábortól Tibull egy elégiája; Greguss Ágosttól 21 mese; Győry Vilmostól egy szakasz Runeberg »Nadesdá«-jából; Pulszky Ferencztől Mikes Kelemen ismeretlen kéziratának, majd két középkori olasz művész magyarországi viszonyainak ismertetése; P. Szathmáry Károlytól Zichy Mihály festészete; Szász Károlytól tiz eredeti költemény s több Goetheféle; Székács Józseftől horáczai ódak; Szűcs Dánieltől »Szellemáradat« czimű költemény; Toldy Ferencztől Kisfaludy Sándor még ki nem adott leveleinek ismertetése; Vulcanu Józseftől román népballadák; Zichy Antaltól »A paczal« és »A névnap« czimű iskolai emlékezések, és három nevelési beszély: »A kényeztetés rossz,« »A tulszigor sem jó,« »Szabadjára hagyni?«

Ime az előadások, melyek a lefolyt esztendő havi üléseit betöltötték. Mint a puszta névsor mutatja, nagyobbára irodalmunk régi bajnokaitól származnak, a kik közt nem egy első tekintély a maga nemében. Bocsássanak meg Társaságunk diszei, kivált a kik jelen vannak, hogy ezt itt, szerénységök ellenére, kimondottam: úgy hiszem, tartoztam e nyilatkozattal, midőn épen arról az esztendőről teszem jelentésemet, a mely esztendő szolgáltatott alkalmat némely hangos uri embernek ama kedvencz kicsinylése ismételtetésére, hogy a Kisfaludy-Társaság »önképző kör.« Az önképző körök, mint tudjuk, a fiatalság gyakorló iskolái, a fiataloknak pedig, még a legtehetségesebbeknek is, fő gyengéje az éretlenség levén, az önképző kör nevébe burkolt vád kétségen

kivül az éretlenség vádja: ennél fogva tehát egy Horác és Tibull, egy Goethe és Runeberg átültetése a magyar irodalomba éretlenség; román és szerb költemények, különösen népköltemények lefordítása éretlenség; egy Mikes Kelemen, egy Kisfaludy Sándor ismeretlen kéziratának megismertetése éretlenség; hazai költők monographiái, művészeti és aesthetikai tanulmányok, drámái újdonságok, akár prózai, akár verses beszély-irodalmunknak, akár lantos költészetünknek gyarapítása: mind éretlenség! És önök, nagytekintetű gyülekezet, kik évi köz ülésünket ez idén is megtisztelték becses jelenlétökkel, önök most szemtől szembe láthatják azokat az éretlen fiatal embereket, kik a Kisfaludy-Társaság nevét bitorló önképző körnek munkásai.

A kik a Kisfaludy-Társaságot e fiatal czimmal fölruházták, a magok részéről bizonyára szilárdan megvannak győződve, hogy Társaságunkat sokkal érettebb munkálkodásra bírnák lendíteni; azonban addig is, míg a Kisfaludy-Társaságnak módja lenne fölvennie kebelébe azon érett férfiakat, kik öt atyai dorgálásaik szerencséjében részesítgetik, legyen szabad a nyilvánosan hirdett vádakát szintén nyilvánosan, és mind azzal a tisztelettel visszautasítanunk, melyet az alaptalan vádak érdemelnek. Efféle visszautasítás ugyan, a mennyiben szóra méltó, inkább az elnök feladata mint a titkáré; de mivelhogy mélyen tisztelt elnökünk mára egy más nagyérdékű előadást választván magának, a jelen köz ülést nem beszéddel, csak egy pár szónyi üdvözlettel nyitotta meg, tán elnézésre számíthatok olyan észrevételek elmondásáért, melyek voltaképp az elnöki beszédbbe tartoznának.

Kérem pedig az elnézés kegyét nem csak azért a mit imént mondtam, de azért is, a mit még mondani óhajtok. Mert alapos aesthetikusaink a lefolyt évben még egy olyan vádat hangoztattak a Kisfaludy-Társaság ellen, mely visszautasítást igényel.

A vád abból áll, hogy a Kisfaludy-Társaság, részint pályakérdés kitűzése által, részint elméleti fejtegetésekkel, részint gyakorlati példákban, egy oly költői műfajt iparkodott fölleveníteni, mely már meghalt, tudniillik az ézopi mesét. Ez, a vád szerint, elavult forma, mely hajdanában rendén lehetett, de mai korunkba többé nem való. Igaz, hogy nálunk a jelen században Fáy András, a németeknél a mult században Lessing, a francziáknál még egy századdal előbb Lafontaine mintha másképen vélekedtek volna, s nevezetesen az utóbbtól származnak azok a mesék, melyekben e meséknek monographja — s melleleg hozzá tehetem, egy uttal Franciaországnak mai nap első aesthetikusa — a gall szellem legkiválóbb megtestesülését szemléli, annyira hogy általok hiszi a nemzeti éposz hiányát pótolva, s a mi volt a görögnek az Iliasz és Odyssee, ugyanazt látja bennök a francziára nézve. Lehet azonban, hogy a mi bölcseink a XVII. és XVIII. századot nem számítják az új korhoz, sőt hogy már Fáy András idejében is az ő s régiséget tisztelik, mert az ok, a melynél fogva a mesének csak a régi korban engednek helyet, az, hogy a mese, mint ők állítják, leplezve mondja ki az igazat, most azonban, midőn legalább sajtószabadságunk van, nincs többé szükségünk a leplezésre, tehát a mesére sem. Ily módon Fáy András, Lessing, Lafontaine csakugyan régi-

ekké válnak, mert nem élveztek sajtószabadságot; Ézop és Lokman meg természetesen még kevésbbé élvezhettek azt, a mennyiben az ő idejökben még sajtó sem volt. De hát mit csinálnak szigorú műbiráink a Lachambeaudie meséivel? Ezek már a sajtószabadság légkörében születtek és csak 1862-ig tizenöt kiadást értek, a mi épen nem látszik bizonyítani mintha ez a műfaj a mai közönségtől kiavult volna. Hozzá járul még hogy e mesék a legújabb társadalom jelszavait hirdetik, többek közt socialista eszméket, mindamellett a francia akadémia jutalmában részesültek, pedig az akademiák a socialismus iránt nincsenek nagy kedvezéssel.

E példákbl tán vakmerőség nélkül kivonhatjuk újat mondani szerető vádlóinkra nézve azt a tanulságot, hogy újat mondani korán sem mesterség, ha nem gondolkunk azzal, hogy a mit mondunk ne csak új, hanem egyszerűs mind helyes legyen. S bizonyára csak ilyen új mondása az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság szokásos ócsárlóinak az is, hogy az ugynevezett régibb író nemzedék, a melyből t. i. e két intézet többsége áll, mind csak a németek nyomait tapossa, a francia tanulmányokat pedig hanyagolja. Ez uttal, remélem, nem lesz rám panaszuk, midőn új meseelméletek ellen különösen francia tényekre hivatkoztam. S hogy mennyire szeretem a francziát, sietek még az által kimutatni, hogy befejezősül francia idézettel kedveskedem nekik.

Molière bot csinálta doktora, latin declinatiókkal, conjugatiókkal s mindenféle abrakadabrával fitogatva orvosi tudományát, e közben azt találja mondani, hogy a máj bal felől van, a szív meg jobb felől. Az őt ájtatosan

hallgató Géronte ur ezen megütközik, s abbeli véleményét koczkáztatja, hogy talán megfordítva, jobb felől van a máj és bal felől a sziv. »Oh igen! feleli erre zavartalanul a bot csinálta doktor, régente így volt; de most már mindent megváltoztattunk s egészen új rendszert követünk.« Géronte ur e fölvilágositást alázattal fogadja és bocsánatot kér tudatlanságaért.

Régente a mesének a jogosult műfajok között volt helye; de most már azok az urak mindent megváltoztattak s egészen új rendszert követnek. Géronte uram! azaz: tisztelt közönség! kérjen tőlük bocsánatot tudatlanságaért.

II.

JELENTÉS

az 1873/4-dik évi széptani pályázat eredményéről.

Tekintetes Társaság!

A regény elméletére kitüzött egyetlen pályamű bírálatára a t. Társaság Gyulai Pál, Vadnai Károly urakat s csekély személyemet jelölvén ki: van szerencsém a mind hármunk megállapodása nyomán létrejött következő jelentést terjeszteni elő.

Mindenek előtt sajnálkozásunkat fejezzük ki a fölött, hogy ez igen érdekes és nagy horderejű széptani kérdésre csak egyetlen pályamű érkezett s ez egy sem felel meg azon feladatnak, melyet a t. Társaság e jutalom kitüzése által megoldatni óhajtott.

A »Legyőzve nem vagy, de legyőzhető vagy« jelígjű pályamű szerzője kétségtelenül sokat olvasott; ismerni látszik úgy a regény-, mint a kritikai irodalom kitünőségeinek nagy részét; de azon utat, mely a regény elméleténél valószínűleg legsikeresebb lett volna, a világirodalom első rangu műveiből inductio útján vonni el az elméletet, eltévesztette; a deductiv mód pedig, mely a regény kevésbbé szigoru formája és számos válfajai miatt

oly nagy nehézséggel jár, szerzőnek nem sikerült. Nem sikerült az sem, hogy a mások munkáiból átvettét vagy elvontat saját eredeti megállapodásai szerint dolgozza fel; annál kevésbbé, hogy azokat művészi vagy csak nyelvileg is szabatos alakba öntse. Művének ez utóbbi hiányát abban keressük, hogy szerző Hegel-féle böleselkedő lévén, ezen iskolát a nehézkes előadásban és homályos kifejezésekben is utánozni törekedett.

Más igen tetemes hibája e műnek, hogy egyebekről sokkal többet beszél mint saját feladatáról; és ez által, miután a bevezető rész a műnek csaknem felét foglalja el, vagy elsietés vagy időhiány miatt, az egész egy nagyfejű és kistestű szörnyeteggé válik. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a 187 lapból álló műnek 76 lapja képezi a feladattal lazán összefüggő bevezetést.

Elismeréssel valljuk be azonban, hogy épen ezen kellőnél hosszabb előrészben szerző sok helyeset mond el s különösen a classica, romantica és modern iskolák között vont párhuzama több irodalmi értékkel bir mint a feladatának megfelelni akaró második rész. E körülmény azon feltevésre ad okot, hogy szerző a helyes utat követve s valódi feladata megfajtására több gondot és időt fordítva, képes lesz vala megállható művet is adni.

A műnek második része, mely magára a feladott pályakérdésre felel, jóval gyengébb. Itt minden egyes megfajtási pont úgy tűnik fel mint idegenek véleményének mozaikja; a definitióknál pedig legtöbbször semmit mondó, homályos vagy képet képpel festő.

A regénynek fajok szerinti osztályozását illetőleg szerző felfogása szintén nem állhat meg: mert az vagy sok, vagy kevés: sok, ha a regénynek csupán két fő osztályzatát vesszük fel; és kevés, ha azon kombinációkat tekintjük, melyeket annak különböző iránya és alakja szerint fölláítani lehet.

A pályakérdés föladata szerint szerzőnek tekintettel kellett volna lennie a magyar regényirodalomra: ennek csak annyiban felelt meg, hogy itt-ott egy-egy magyar író nevét vagy regényének alakját idézi, de kritikai és aesthetikai éles látással sem a művek előnyeinek kiemelésében, sem a hiányok és hibák föltüntetésében nem járt el. Így például egyetlen újmutatással sem jelzi a külföldi regényiskoláknak hatását a magyar regényirodalomra, mely pedig mind irodalom-történeti, mind aesthetikai szempontból oly nagy fontosságú; míg másfelől vagy szűkebb körü olvasottságra, vagy elfogultságra mutat, hogy ugyanakkor, midőn a magyar regényirodalomban nagy jelentőségű írókat, például egy Kemény Zsigmondot, névleg is alig említ, a tulajdonképen nem is regényíró Vas Gerebent, mint regényírót, első sorban emeli ki s Ney Ferencz csekély értékű művét állítja előtérbe.

Nem szabatos szerző műve irály tekintetében sem, mely néhol érthetetlen, több helyt dagályos s nem egyszer magyartalan. Ezt illetőleg úgy hiszszük, elég lesz műve elejéről csak egy pár példát idéznünk. (Lásd I—10 l.)

Mind ezek nyomán a jelen művet a kitüzött jutalomra nem tarthatjuk érdemesnek, s véleményünk szerint e

pályakérdés ujabban, hosszabb időre s talán tetemesebb jutalomdíjjal lenne kitűzendő.

Budapesten 1875. január 27-dikén.

P. Szathmáry Károly.

E jelentés alapján a Kisfaludy-Társaság a széptani díjat ki nem adandónak határozta.

III.

JELENTÉS

az 1874-dik évi költői pályázat eredményéről.

Tekintetes Társaság!

A Társaság által kisebb költői beszélyre kitüzött 50 aranyos pályázat eredményéről kell, megbízatásunkhoz képest, jelentést tennünk.

16 pályamű küldetett be, melyek közül egy, a 6. számú, eleve kizáratván, nekünk 15 adatott kezünkbe. Ezek közül is egy, a 4. számú s »A fehér hölgy« czimű, mint prózában írott, magát zárta ki, s így bírálatra tulajdonképen csak 14 költői beszély maradt.

E művek szerzői közül némelyek, a kívánt kisebb költői beszély helyett, nagyobb költői beszélyeket küldöttek be, melyek szélesebb történeti vagy lélektani alapra fektetve, a feladat kimért körén túl léptek. De ha hibáink csak a terjedelem volna s különben a széptani igényeknek megfelelnének, nem kételkednénk az elismerés koszoruját nyújtani nekik.

Fájdalom azonban, egy sines közöttök, melyet általános széptani s költői tekintetből feltétlenül a jutalomra vagy csak dicséretre is méltónak mondhatnánk.

Némelyik minden tekintetben alól van a kritikán; ezekről tehát keresztyénileg hallgatunk. Jobbjaik is, melyekben egy vagy más dicséretes tulajdon van, szintoly nagy vagy még nagyobb hibákban szenvednek, s egészben véve egy sikerült művet sem találtunk az összes pályázaton.

A 3. számú s »Hétköznapi történet« című egészen megfelel czimének; de bár selejtes cselekményében semmi erő, semmi lélektani s erkölcsi alap nincs, verselése csinjával s előadása egyszerűségével némi figyelmet ébreszt.

A 7. sz. s »Egy a sok közül« című némi szellemet, sőt humort is mutat; de cselekvénye nagyon is egyszerű, humora itt-ott erőtetett, jellemzése gyöngé, előadása néhol könnyü, de néhol prózává lapul s itt-ott frivolságra is hajlik.

A 8. sz. s »Géza és kora« című terjedelmes, és bár jól irt, de költőietlen krónika, melyből csak a Kupa és Sarolta epizódja válik ki némileg költőibb színezettel s némi halvány nyomaival az alakításnak.

A 11. sz. és »Sára« címűt léha, sőt sületlen meséje mellett, könnyü verselése ajánlja.

Az 5. sz. és »Vazul,« meg a 14. sz. és »Henrik« címűek setét színezetű, hatást kereső, de erőtetettségben s szónoki áradozásban sinlő művek.

Végre a 15. sz. és »Eljátszott szerelem« című, mely többi társain sok tekintetben határozottan felül áll egyszerű, de elég jól szövött meséjével, tiszta s csinos verselésével, sok helytt lendületes, sőt gazdag nyelvével, itt-ott sikerült lélektani festéseivel: e jelességeit

szintoly nagy hibákkal ellensúlyozza. A jellemek s cselekvényeik lélektani alapja teljesen el van hibázva; a mit tesznek, elég ok s szükség nélkül teszik; az ifju ok nélkül hagyja el kedvesét, holott semmi sem gátolja, hogy vele maradjon s boldoggá tegye; s mikor ismét összejönnek, ismét ok nélkül sérti meg erkölcsi érzetét s teszi mindkettejüket boldogtalanná. Sem a férfi, sem a leány nem egészséges érzelem, hanem betegesen szédelő szenvedély rabjai, s az egész mű egy beteges, túlcsigázott életnézet s erkölcsan szüleménye.

Ehhez képest egyik pályaművet sem ajánlhatjuk jutalomra, sőt különösebb dicséretre sem. Megemlítendőnek s némi elismerést érdemlőnek kívánjuk nyilvánítani mégis első helyen az »Eljátszott szerelem,« azután az »Egy a sok közül« és a »Hétköznapi« történet címűeket.

Budapesten 1875. január 25-dikén.

Dalmady Győző.

Dux Adolf.

Szász Károly.

E jelentés alapján a Kisfaludy-Társaság a költői díjat ki nem adandónak határozta.

IV.

A Kisfaludy-Társaság pályadíjai.

I. Széptani föladat.

(Másodszor.)

Kivántatik a regény elmélete tekintettel a magyar regényirodalomra. Jutalma 100 arany. Benyújtása határideje 1876. november 30-dika.

II. Költői föladat.

(Másodszor.)

Kivántatik kisebb költői beszély, körülbelül 1—3 ivre terjedő; tárgya lehet akár történeti, akár mondai, akár jelenkori. Jutalma 50 arany. Benyújtása határideje 1875. deczember 31-dike.

III. Szónoki föladat.

Kivántatik valamely elhúnyt magyar író méltatása beszédben. Jutalma 50 arany. Benyújtása határideje 1875. deczember 31-dike.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fent kitett határidőig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mind a két pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

Kelt Budapesten a Kisfaludy-Társaságnak 1875-dik évi január 27-ik napján tartott üléséből.

Greguss Ágost

titkár.

V.

Az 1875-dik évi február 7-dikén tartott

XXVI. KÖZ ÜLÉS TÁRGYAI.

1. Toldy Ferencz elnök megnyitja az ülést.
 2. Greguss Ágost titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.
 3. Irodalmi társas köreink emlékezete Bessenyeitől a Kisfaludy Károly köréig, Toldy Ferencz tagtól.
 4. Jolán, költői beszély, Szász Károly tagtól.
 5. Háróm nemzeti műemlék, Henszlmann Imre tagtól.
 6. Látomány, költemény, Szász Béla tagtól.
 7. Tóth Kálmán másod titkár jelentése az 1874-ik évi két rendbeli pályázat eredményéről.
 8. Az új jutalomkérdések kihirdetése.
 9. Elnöki zárszó.
-

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1866. okt. 13-án jóvá hagyott

ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ CZIKKELY.

A Társaság czélja, s ennek valósítására szolgáló eszközök.

I. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére föllállított magyar széptudományi intézet, melynek czélja a magyar szépirodalom emelése, egy felsőbb irány megalapítása, a szólóművészeti formák tökéletesbítése s általában a műizlés nemesítése.

II. E czél valósítása végett a Társaság :

1. Figyelemmel kíséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségait és hiányait ;

2. Bölcsészeti, történelmi, különösen pedig bíráló dolgozatokat nyújt a szépszép és művészet köréből ;

3. Jelentékeny széptudományi munkák és gyűjtemények megjelenését eszközli ;

4. Jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra ;

5. Széptani s szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

III. A munkálkodásaira szükséges anyagi eszközöket a XXXVII. szakaszban felsorolt bevételek szolgáltatják.

MÁSODIK CZIKKELY.

A Társaság szerkezete.

IV. A Társaság belső és külső tagokból áll. Belső tagjai száma ötvenre van határozva, kik is a magyar széptan, műbírálat és szépirodalom művelői közül választatnak s ugyancsak széptani, műbírálati és szépirodalmi közreműködés által mozdítják elő a Társaság céljait. Külső tagjait, kiknek száma tízre van határozva, a Társaság azon írók közül választja, kik nem közvetlenül a magyar széptudományok és szépirodalom művelői, hanem magyar művek ismeretése vagy fordítása által a magyar szépirodalom hírét más irodalmakban növelték. A belső tagoknak magyar íróknak kell lenni, a külsők lehetnek idegenek is. Az idegen tagok választásának érvényessége az országos kormányzék jóváhagyásától tételeztetik föl. Egyébiránt a Társaság belső vagy külső tagjaivá csak oly egyének választhatók meg, kik feddhetetlen jelleműek.

V. A tagoknak, belsőknek és külsőknek egyaránt, joguk van a Társaság mindennemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat ajánlani. Szavazati joggal a belső tagok vannak fölruházva.

VI. A belső tagtól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kísérik s időnkint ismertetik, három-évenként legalább egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik bírálat végett átadott munkákról indokolt jelentést tesznek s általában a Társaság minden megbizásában pontosan eljárnak. Mind ezt a külső tagtól is szívesen veszi a Társaság.

VII. A Társaság tisztviselői: elnök, másod elnök, titkár, másod titkár, pénztárnok és ügyész. Az elnök, másod

elnök, titkár és másod titkár a Társaság belső tagjai közül választandók, a pénztárnoknak és ügyésznek nem kell tagnak lenni. Az elnök s másod elnök választása az országos kormányzó által megerősítendő.

VIII. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai fölött őrökdi, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

IX. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

X. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvtárosokkal; ő számol velők; ő szedi be a pártolók évi járandóságait s gondoskodik évi könyvilletményeikről. A bevett és kiadott pénzről évenként beszámol s a maradék összeget a Társaság pénztárába szolgáltatja be. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést, ő szerkeszti s teszi közzé a Társaság mindennemű hirdetéseit, ő viszi a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

XI. Terheiben osztozik a másod titkár, ki őt távolléte vagy máskénti gátoltatása esetében helyettesíti.

XII. A pénztárnok, az elnök közvetlen felügyelete alatt s a gazdasági bizottság ellenörködése mellett, kezeli a Társaság pénztárát s ennek állapotáról évenként számot ad.

XIII. A pénztárnok számadásait egy állandó gazdasági bizottság vizsgálja. Ezen bizottság számba veszi időnkint a Társaság vagyoni állapotát s megállapítja a Társaság évi költségvetését; hozzá utasíttatik minden, a Társaság pénzügyét illető tárgy, s a Társaság ilyes ügyekben az ő véleménye alapján határoz.

XIV. Az állandó gazdasági bizottságot három belső tag alkotja, kiknek egyike a bizottság elnöke.

XV. Az ügyész a Társaság jogait védi s a késedelmes adósok hátralékait hajtja be.

XVI. A pénztárnok és ügyész, ha nem is tagjai a Társaságnak, üléseibe hivatalosak; azonban csak tanácskozó szavazatuk van.

XVII. A tagok éltek napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság, három évre választatnak, mely idő letelte után újra megválaszthatók.

XVIII. A választások, úgy a tagoké mint a tisztviselőké, a tagok ajánlata alapján, titkos szavazás útján, a jelen levő belső tagok általános többségével történnek. Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, az ügyet az elnök dönti el.

XIX. A belső taggá választottat a titkár levél útján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság céljait tagi közremunkálása által előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja műköreül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igénlő, az új tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó vagy válasz nem is érkezik, a választás nem történtnek tekintendő.

XX. Az új belső tag, ajánlója által bevezettetvén, helyét a Társaság munkálkodási körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláírt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

XXI. Az ujonnan választott külső tag mindjárt megválasztása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláírt oklevéllel, s a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

XXII. A Társaság tagjai a Társaság által kiadott munkálataikért tiszteletdíjat huznak. Különbön a Társaság tagjainak fizetés nem jár; de a tisztviselők, az elnökök kivételével, a mennyiben a Társaság viszonyai engedik, évdíjat huznak.

HARMADIK CZIKKELY.

Ü l é s e k.

XXIII. A Társaság havonkint rendszeren egy, szükség esetében több ülést is tart; ezenkívül tart évenkint egy ünnepélyes köz ülést, még pedig mindenkor Kisfaludy Károly születése napján, február 5-kén.

XXIV. A havi ülések tárgyai:

1. A Társaság mindennemű ügyeinek elintézése;
2. Eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s általában széptani kérdések fölött;
3. Széptani, irodalomtörténeti, bírálati előadások;
4. Szépirodalmi művek, akár eredetiek, akár műfordítások fölolvashatása;
5. Jutalom-föladatok kitűzése, jelentések az ezekre érkezett munkákról, s e jelentések nyomán a pályamunkák sorának eldöntése;
6. Intézkedés a társasági munkálatok, tárgyalások s egyéb elfogadott munkák kiadása körül;
7. Évenkint tagválasztások; három-évenkint a tisztviselők megújítása, vagy ha valamely hely előbb megürül, ennek betöltése; új tagok bevezetése és székfoglalása; emlékbeszédek elhalt tagok fölött.

XXV. Az ülésekben nem-tagok munkái is fölolvashatók, a fölolvashatónak azonban tagnak kell lenni.

XXVI. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét belső tag jelenléte szükséges, köztök a titkáré vagy másod titkáré. Választó ülésben legalább 15 belső tag jelenléte kívántatik. Elnök vagy másod elnök jelen nem létében a legrégebb tag mint korelnök vezeti az ülést.

XXVII. A társasági évet befejező köz ülés tárgyai, a szokott megnyitó és zárbeszédeken s a Társaság munkálkodásáról s pénzügyéről szóló évi jelentéseken, valamint a kiadott és kitűzött jutalmak hirdetésén kívül: széptani, irodalom-

történeti s költői művek fölolvása; elhunyt tagok emlékeztetének megülése; a pályamunkák birálatának, valamint jelesb pályamunkáknak egészben vagy részben előterjesztése.

XXVIII. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

NEGYEDIK CZIKKELY.

J u t a l m a k.

XXIX. A jutalmak tárgyai:

1. A művészetek, kiválón a szóló művészetek elméletét, történetét s ezzel kapcsolatos kérdéseket illető érdekes föladatok;

2. A szóló művészetek bármely ágához tartozó művek;

3. Ugyanazon körbeli jeles munkák műfordítása.

XXX. A pályamunkák, megbirálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok úgy a föladat fölvilágosítására mint a munkák jellemzésére szolgáló fejtegetést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság a pályázati ügyben határoz.

XXXI. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

XXXII. A pénztár kedvező állapotában bármely föladathoz másod jutalom is csatolható.

XXXIII. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

XXXIV. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

XXXV. Minden jutalomért a Társaság tagjai is víhatnak, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem zárja.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Ny o m t a t á s o k.

XXXVI. A Társaság közzétételei sorába tartoznak :

1. A hivatalos évi jelentések munkálkodásáról, a jutalmak ügyéről s pénztára állapotáról ;

2. Évlapjai, melyek egy részben a Társaság alapszabályait és személyzetét, folyó eseményeit és működését, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglaló előadásait s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban ;

3. Magyar szépirodalmi folyóirat, a körülményekhez képest kisebb-nagyobb füzetekben :

4. Kisfaludy Károly munkái, valamint egyéb jeles széptani és szépirodalmi munkák, különösen ó- és ujkori remek művek jó fordítása is ;

5. Szépirodalmi naptár, mely a naptári részeken kívül szépirodalmi műveket és könyvészetet, a Társaság alapszabályait és személyzetét, munkálkodása rövid áttekintését s alapítói jegyzékét foglalja magában.

HATODIK CZIKKELY.

A Társaság bevételei és kiadásai.

XXXVII. A Társaság pénzforrásai :

1. Az alaptőke kamatai ;
2. Alapítványok és kamataik ;
3. A pártolók évi adalékai ;
4. Mindenféle adományok ;
5. Széptani és szépirodalmi tárgy nyilvános fölolvasások jövedelme ;
6. A Társaság által kiadott munkák jövedelme.

XXXVIII. Kiadásában a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

XXXIX. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

HETEDIK CZIKKELY.

A Társaság alapítói és pártolói.

XL. A Társaság alapítója lesz, a ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár kész pénzben, akár biztos árkeletű kamatozó értékpapirokban, akár végre alapító levélben, úgy hogy az összeg ötös kamatai fizettetnek be évenként mindaddig, míg maga a tőke le nem tétetik vagy az alapító hágyományából a Társaságnak ki nem adatik. Az alapított tőkét részben is le lehet tenni, s ez esetben a le nem tett tőkerész ötös kamatai fizetendők.

XLI. A Társaság alapítóinak időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökíti. Ezenkívül az alapítók részesülnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

XLII. A Társaság pártolói három-három évre kötelezik magokat egy öt forintot meg nem haladó évi adalék befizetésére, a miért a Társaság számukra évenként legalább ötven ívnyi szépirodalmi tartalmu könyveket ad ki, melyeknek mintegy harmada komolyabb eredeti műveket s műfordításokat, két harmada pedig regényféle könnyebb olvasmányt foglal magában.

XLIII. A Társaság, ha jónak látja, valamelyik három éves pártolói folyam lejártával új folyam megindítását elhaszthatja.

NYOLCZADIK CZIKKELY.

Az alapszabályok megváltoztatása s a
Társaság föloszlása.

XLIV. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyűlés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok egy harmadának kívánatára, különösen e végből van összehíva. A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

XLV. A Társaság föloszlását oly gyűlés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok négy ötödének kívánatára, különösen e végből van összehíva; a föloszlató végzés érvényességére pedig a jelen levő tagok három negyedének többsége kívántatik. E végzés azonkívül felsőbb helybenhagyás alá bocsátandó.

XLVI. A föloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akademiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi célokra fordítsa.

KILENCZEDIK CZIKKELY.

Pörök elintézése.

XLVII. Az egyleti viszonyokból netán eredő pörökben a Társaságot, a VIII. szakasz értelmében, elnöke képviseli. Az ily pörökben választott bíróság ítél, melyhez mindenik fél egy-egy tagot s a két tag együtt elnököt választ. Ha a felek egyike a fölszólítás után számítandó 14 napra részéről választandó bírót meg nem nevezné vagy a választott bírák az elnök iránt megállapodásra nem jutnának, a hiányzó bírót, illetőleg elnököt, a pestvárosi törvényszék nevezi ki.

TIZEDIK CZIKKELY.

Az állami igazgatás felügyelete.

XLVIII. Az állami igazgatás részéről rendelt országfejedelmi biztosnak joga van a Társaság minden ülésében jelen lehetni, minél fogva őt az ülések napjáról jóeleve értesíteni kell. Egyszersmind eléje kell terjeszteni, ha kívánja, a Társaság irományait és levelezéseit; sőt közbeszólására, magasb hatósági eldöntésig, ideiglen az ülés határozatai is függesztendők.

TAGVÁLASZTÓ ELJÁRÁS.

Az alapszabályok XVIII. és XXVI-dik szakaszai értelmében megállapítottatott 1872. okt. 30-dikán.

A Kisfaludy-Társaság tagválasztása következő renddel történik:

1. A szabályok értelmében megállapítottatik, hány hely tölthető be a belső és külső tagok sorában.

2. Minden tagnak joga van szóval vagy írásban annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határozottatott. Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt. A szavazás megkezdése után ajánlás többé nem fogadtatik el.

3. A szavazás papirszeletek által, titkosan történik. Minden jelen levő belső tagnak joga van annyi belső és külső tagra szavazni, a hány belső és külső hely betölthetőnek határozottatott. A ki a meghatározott számnál több nevet írna szavazó lapjára, annak szavazata az összszámlálásnál egyáltalán nem vétetik figyelembe.

4. ▲ szavazó lapokat az elnök azonnal a gyűlés előtt felolvasván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok általános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

5. Ha általános többséget annyi jelölt nem nyerne, a hány hely betölthetőnek határozottatott, akkor új szavazás következik egyenkint s név szerint mind azokra, a kik az első szavazásnál (az általános többséggel megválasztottakon kívül) szavazatokat nyertek, még pedig azon sorrendben, a mennyi szavazatot nyertek.

6. Először tehát azon jelölt neve tüzetik ki, a kinek az első szavazásnál legtöbb szavazata volt, s minden jelen levő belső tag titkos szavazat útján igennel vagy nemmel szavaz. Ha a jelölt a szavazatok többségét így elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

7. Ha az első, általános szavazásnál két vagy több jelölt egyenlő számú szavazatot kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

8. E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, míg vagy a betölthetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatot nyert jelöltre az új szavazás meg nem történt.

A Kisfaludy-Társaság személyzete

1875-dik évi február 7-dikén.

Tisztviselők:

Elnök: Toldy Ferencz.
Másod elnök: Gyulai Pál.
Titkár: Greguss Ágost.
Másod titkár: Tóth Kálmán.
Ügyész: Hinka József.

Belső tagok:

- Abonyi Lajos (Márton Fer.) (1867) N.-Abonyban.
Arany János (1848) Budapesten.
Arany László (1867) Budapesten.
Baksay Sándor (1872) Kun-Szent-Miklóson.
5. Bartalus István (1867) Budapesten. ✓
Bercsik Árpád (1873) Budapesten. ✓
Dalmady Győző (1867) Budapesten.
Degré Alajos (1867) Vácson.
Dobsa Lajos (1862) Budapesten.
10. Dux Adolf (1867, 1870) Budapesten.
Fábián Gábor (1862) Aradon.
Frankenburg Adolf (1867) Sopronban.
Greguss Ágost (1860) Budapesten.
Győry Vilmos (1868) Orosházán.
15. Gyulai Pál (1860) Budapesten.

- Henszlmann Imre (1843) Budapesten.
 Horváth Mihály (1868) Budapesten.
 Hunfalvy Pál (1842) Budapesten.
 Ipolyi-Stummer Arnold (1867) Szent-Kereszten.
20. Jókai Mór (1860) Budapesten.
 Keleti Gusztáv (1867) Budapesten.
 Kemény Zsigmond b. (1860) Pusztá-Kamaráson.
 Kovács Pál (1837) Győrött.
 Kriza János (1863) Kolozsvártt.
25. Lévay József (1862) Miskolczon.
 Lukács Móricz (1842) Gratzban.
 Pálffy Albert (1864) Budapesten.
 Palszky Ferencz (1847) Budapesten.
 Rákosi Jenő (1869) Budapesten.
30. Salamon Ferencz (1860) Budapesten.
 Szabó István (1842) Sajó-Kazáron.
 Szathmáry Károly P. (1869) Budapesten.
 Szász Béla (1868) Kolozsvártt.
 Szász Károly (1860) Budapesten.
35. Szeberényi Lajos (1867) Pozsonyban.
 Szemere Miklós (1865) Lasztóczon.
 Székács József (1838) Budapesten.
 Szigeti József (1865) Budapesten.
 Szigligeti Ede (1845) Budapesten.
40. Szilády Áron (1867) Kis-Kun-Halason.
 Szücs Dániel (1848) Veszprémben.
 Tárkányi Béla (1867) Budapesten.
 Toldy Ferencz Budapesten.
 Toldy István (1873) Budapesten.
45. Tolnai Lajos (1866) Maros-Vásárhelytt.
 Tóth Kálmán (1860) Budapesten.
 Tóth Lőrincz (1841) Budapesten.
 Vadnai Károly (1866) Budapesten.
 Vajda János (1870) Budapesten.
50. Zichy Antal (1866) Budapesten.

Külső tagok:

Germanecz Károly (1867) B-Csitáron.

Hadzics Antal (1867) Ujvidéken.

Jovanovics János (1867) Ujvidéken.

Opitz Tódor (1867) Baselben.

5. Patterson Artur (1869) Londonban.

Ring Mihály (1873) Budapesten.

Sayous Ede (1872) Párizsban.

Steinacker Gusztáv (1875) Buttelstedtben.

Stier Teofil (1867) Zérbstben.

10. Vulcanu József (1871) Budapesten.

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.
A kinek neve mellett nincs évszám, a Társaság alkotói
közül való.

A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai

1875. évi február 7-dikéig.

1838.

1. Kölcsey Ferencz aug. 24.

1841.

2. Csató Pál febr. 15.

1842.

3. Dessewffy Aurél gróf febr. 9.

1844.

4. Kisfaludy Sándor okt. 28.

1846.

5. Vajda Péter febr. 10.

6. Kis János febr. 19.

1847.

7. Schedius Lajos nov. 12.

1849.

8. Péczely József máj. 23.

1851.

9. Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) apr. 21.

1852.

10. Helmeczy Mihály decz. 1.

1853.

11. Garay János nov. 5.

1854.

12. Nagy Ignác marcz. 19.

1855.

13. Vörösmarty Mihály nov. 19.

1857.

14. Szenvey József jan. 22.

1858.

15. Bajza József marc. 3.
16. Bártfay László máj. 12.
17. Szontagh Gusztáv jun. 7.
18. Császár Ferencz aug. 17.

1860.

19. Szenczy Imre febr. 2.

1861.

20. Szemere Pál marc. 18.
21. Vachott Sándor april 9.
22. Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.

1864.

23. Kazinczy Gábor april 18.
24. Szalay László jul. 17.
25. Fáy András jul. 26.
26. Kuthy Lajos aug. 27.
27. Madách Imre okt. 5.

1865.

28. Jósika Miklós báró febr. 27.

1866.

29. Kiss Károly febr. 17.
30. Gaál József febr. 28.
31. Egressy Gábor jul. 30.
32. Zádor György aug. 17.
33. Czuczor Gergely szept. 9.

1867.

34. Pákh Albert febr. 10.
35. Bérczy Károly decz. 11.

1868.

36. Erdélyi János jan. 23.

37. Tompa Mihály jul. 30.

1869.

38. Greguss Gyula szept. 5.

1871.

39. Eötvös József báró febr. 2.

1872.

40. Sir John Bowring külső tag nov. 23.

A Kisfaludy-Társaság alapítói

1875. évi február 7-dikéig.

Adler Dávid.	Baumgarten Ignác.
Almássy Edmund.	Baumgarten Károly.
Almássy Pál.	Bárány Pál és Dénes.
Andrássy György gróf
(1860 előtt).	25. Báron Benedek (3000
frttal).
5. Andrássy György grófné
(1860 előtt).	Beniczky Ödönné Kegle-
vich Stephania grófnő.
Apáthy István.	Beregszászy Pálné.
Autonovics Kálmánné.	Berényi Ferencz gróf.
Ács Károly.	Bernáth Gyula (200 fo-
rinttal).
Bajai katl. főgymnasium.	30. Bethlen József grófné.
10. Balassa Antal báró.	Bezerédj Istvánné.
Ballagi Mór (1860 előtt).	Boczkó Dániel.
Barbás József.	Bohus Jánosné Szögyény
Antonia.
Barcza Sándor.	Bolza István gróf.
Barkass Imre.	35. Buda Imre.
15. Bartal György (idősb).	Budai népszínház.
Batthyány Fülöp herczeg
(1860 előtt).	Burján Pál.
Batthyány Géza gróf.	Buth Károly.
Batthyány Kázmér gróf
(1860 előtt).	Csabai kaszinó (Békés).
Batthyány Lajos grófné.	40. Csanak József.
20. Baumgarten Ferdinánd.	Csapó Kálmán.
Baumgarten Fülöp.	Csapó Vilmos (ifjabb).

Csáky Albin gróf.	Erdey Antal.
Csáky Kálmán gróf.	70. Erdődy Kajetán gr. (1860 előtt).
45. Csáky László gróf.	Fáy András (1860 előtt).
Csengery Antal (200 forinttal).	Ferenczy Lajos.
Csepely Sándor.	Fiók Sándor (ifjabb).
Cséry Lajos.	Fogarasi Ján. (1860 előtt).
Csillag László.	75. Frank Antal.
50. Czirbesz Gyula.	Frankl-Varga Margit.
Daray Imre (500 frttal).	Fülöp Lajosné.
Deák Ferencz.	Garay Alajos.
Debreczeni h. h. felsőbb tanulók olvasó egylete.	Gévay Antal (1860 előtt).
Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete.	80. Ghyeczy Ferencz (200 forinttal).
55. Debreczeni polgári kaszinó (1860 előtt).	Ghyeczy Kálmán.
Dessewffy Aurél grófné (200 frttal).	Giczey Sámuel.
Dessewffy Emil gróf (200 frttal).	Gyene Gusztáv.
Deutsch Mór (ifjabb, 200 frttal).	Gyene Károly.
Deville János (300 frttal).	85. György Endréné Szentpály Klementina.
60. Dienes Ferencz.	Győri takarékpénztár.
Domokos László.	Halász Gedeon.
Ebner Ede (200 frttal).	Hamary Dánielné.
Egressy Galambos Sám.	Hanvay Zoltán.
Emich Gusztáv (idősb).	90. Harkányi Frigyes.
65. Emich Gusztávné (idősb).	Harkányi Fülöp (1000 forinttal).
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.	Heckenast Gusztáv.
Eötvös Dénes báró.	Hertelendy - Karácsonyi Mária.
Eötvös József báró (200 arannyal).	Hollósy Károly (ifjabb).
	95. Hontmegyei kaszinó.
	Horvát Boldizsár.
	Horváth Döme.
	Horváth Lajos.

- Horváth Lajosné Császár Mária.
100. Horváth Mihály.
Hódmezővásárh. kaszinó.
Illyés Lajos (sófalvi).
Ipolyi Arnold.
Iványos László.
105. Jankai József.
Jóny Tivadar.
Justh József.
Kacsokovics Ignác.
Kajdaeszy István (2000 frttal, mely 1885-ben fölveendő).
110. Kandó Kálmán.
Karácsonyi Guido gróf.
Karczag Béla.
Kautz Gyula.
Kállay Ákosné.
115. Kállay Béni.
Kármán Lajos.
Kecskeméti kaszinó.
Kegl Julia.
Keglevich Béla gróf.
120. Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kis Andrásné Bernátffy Ida bárónő.
Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kolozsvári róm. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző köre.
125. Kolozsváry Miklós.
Kovács Ede (berenczei).
- Kovács Lőrincz (200 forinttal).
- Kovács Mátyás (1860 e.)
Kozma Ferenczné Domokos Judit.
130. Kónyi Manó és neje.
Kralovánszky György (500 frttal).
Kriek Mária.
Kubinyi Ferencz (idősb).
Kún József.
135. Latinovics Illés (2000 frt).
László Antal.
Lehoczky Tivadar.
Leiningen Erzsébet gfnő.
Lethenyey Lajos.
140. Léber Ignác.
Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
Lipcese Tamás.
Lónyay Gábor.
145. Lónyay Menyhért gróf.
Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
Lukács Mórincz.
Madas Károly.
150. Madách Imre.
Mailáth György.
Majer Károly.
Majláth István.
Mandl Mór.
155. Markovics Albertné Rhédey Anna.
Markusovszky József.

- Marosvásárhelyi Kazin-
czy-alapítv. (200 frttal).
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abo-
nyi Lajos).
160. Micsky Zsigmond (1860
előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénzt.
Nadányi Albertné (200
frttal).
Nadányi Ferencz (200 ft).
165. Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Kár. (1860 előtt).
Nagyvárad takaré-
pénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
170. Németh Lajos (köhalmi).
Neuwelt Armin.
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).
175. Nyirbátori kaszinó.
Nyiry-Csiky Róza.
Okolicsányi Menyhértne.
Ordódy István Károly.
Pantocsek-Pereszlényi
Irma.
180. Paulay Ede (200 frttal)
Pesti kereskedő ifjak tár-
sulata.
Pesti nemzeti színház.
Pesti színészek (1860 e.)
Pesti takarékpénzt. (200
- frttal, mely adományát
csaknem évenként meg-
ujítja).
185. Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénzt. (200
frttal).
Pfeffer János.
Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné.
190. Podmaniczky Ármin báró
(1860 előtt).
Podmaniczky Ármin bá-
róné Keglevich Emma
grófnő.
Podmaniczky Frigyes b.
(1860 előtt).
Pompéry János.
Pongrácz Lajos (honti).
195. Prély István.
Ránolder Ján. (200 frt).
Reményi Ede.
Rill József.
Rimaszombati kaszinó.
200. Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Ságh József.
205. Sárközy Kázmér (ifjabb).
Schedius Lajos (idősb,
1860 előtt).
Schossberger Vilm. (tor-
nyai 400 frttal).
Selmeczi magyar olvasó
kör.

<p>Sigray Fülöp gróf.</p> <p>210. Somssich Pál.
Sopron megye (1860 el.).
Stein I. Nátán (1000 frt).
Stépán Gábor.
Stráda Béla.</p> <p>215. Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szatmári Károly.
Szász Geróné Pap Anna
(50 arannyal).
Szeckay Kornél.</p> <p>220. Szeged város közönsége.
Szelestey László.
Szemere Pál (1860 el.).
Szentandrassy Lajos.
Szentgyörgyi Albert.</p> <p>225. Szentgyörgyi Otto.
Szentiványi Károly (150
frttal).
Szentiványi Márton (ifj).
Széchenyi Gyula gróf.
Széchenyi Ödön gróf (200
frttal).</p> <p>230. Szigethy Ábor.
Szigligeti Ede (300 fttal).
Szinyey-Jekelfalussy
Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.</p> <p>235. Sitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szombathy Lajos.
Szontagh Pál.
Szontagh Tivadarné.</p> | <p>240. Szőke Dániel.
Szőke István.
Szőke János.
Szőke Lajos.
Szöllősy Jánosné (1860
előtt).</p> <p>245. Sztankovánszky Imre.
Sztupa György.
Szűcs Lajosné.
Teleki Domokos gr. (id.)
Teleki Sándor gróf.</p> <p>250. Tihanyi Ferencz.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné (200 ft).
Tisza László.</p> <p>255. Toldy Ferencz (400 frt.).
Tomori Anasztáz.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiókó
Irma (200 frttal).
Töltényi Miklós.</p> <p>260. Török Elemér (200 frt.).
Török Sándor.
Trefort Ágoston (1860
előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Valics Antalné.</p> <p>265. Vajdafi Gusztáv.
Vay Ádám grófné Ló-
nyay Mária.
Vay Károly grófné (200
frttal).
Várady János.
Veszprémi nemz. kaszinó</p> |
|---|---|

<p>270. Végh István (verebi).
Véghelyi Imréné Pázmány Karolina.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Viktorin József.</p>	<p>Wenczel Gusztáv.
Weninger Vincze (200 frttal).
Wesselényi Józsefbáróné Mikó Anna grófnő (200 frttal).</p>
<p>275. Viola József (1860 előtt).
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Weisz Bernát Ferencz.
Wenckheim Béla báró.</p>	<p>Zichy Antal.
285. Zichy Domokos gróf (1860 előtt).
Zichy Géza gr.(500 fttal).
Zsilinszky Mihály.</p>
280. Wenckheim Krisztina grófnő.	288. Zsivora György (200 forinttal).

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 frtosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

A Kisfaludy-Társaság kiadványai

1860-tól 1875. február 7-dikéig.

1. Külföldi népdalok Greguss Ágosttól. 1861.
2. Bede Ádám. Regény Eliot Györgytől. Fordította Sallamon Ferencz. Két kötet. 1861.
3. Az ember tragédiája Madách Imrétől. 1861.
4. Esmond Henrik. Regény Thackeraytól. Fordították Szász Károly és Szász Béla. Két kötet. 1862, 1863.
5. A századok legendájából. Hugo Viktortól. Fordította Szász Károly. 1862.
6. Molière vigjátékai. I—VI. kötet. 1863—1874.
 - I. kötet : Tartuffe Kazinczy Gábor fordításában.
 - II. kötet : A Fösvény. Dandin György Kazinczy Gábor fordításában.
 - III. kötet : A Mizantrop Szász Károly, a Tudós nők Arany László fordításában.
 - IV. kötet : A Férjek iskolája, a Nők iskolája, a Nők iskolájának Biráncza, mind Szász Károly fordításában.
 - V. kötet : A Pórus járt negédesek, Sganarelle, Kénytelen házasság, mind Szász Károly fordításában.
 - VI. kötet : A képzelt beteg Berczik Árpád, Szerelem mint orvos Várady Antal fordításában.
7. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. 1863.
8. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. Négy kötet. 1864.
9. A Luziáda Camoenstől. Fordította s bevezette Greguss Gyula. 1864.

10. Shakspere munkái. I—XVIII. kötet. 1864—1872.
Tomori Anasztáz költségén.

I. kötet : Othello Szász Károly, Sz. Iván-éji álom Arany János fordításában.

II. kötet : Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. kötet : Macbeth Szász Károly, a Velencei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. kötet : Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. kötet : Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifju Arany László fordításában.

VI. kötet : Antonius és Kleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. kötet : A Makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

VIII. kötet : Hamlet dán királyfi Arany János, Felsült szerelmesek Rákosi Jenő fordításában.

IX. kötet : Athéni Timon Greguss Ágost, a Windsori vig nők Rákosi Jenő fordításában.

X. kötet : Troilus és Kreszida Fejes István, A hogy tetszik Rákosi Jenő fordításában.

XI. kötet : Romeo és Julia, a Vihar Szász Károly, Vizkereszt (A mit akartok) Lévay József fordításában.

XII. kötet : Sok hűhó semmiért Arany László, Perikles Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XIII. kötet : Cymbeline Rákosi Jenő, Minden jó ha jó a vége Győry Vilmos fordításában.

XIV. kötet : János király Arany János, II. Rikhard király Szász Károly fordításában.

XV. kötet : IV. Henrik király, két rész, Lévay József fordításában.

XVI. kötet : V. Henrik Lévay József, VI. Henrik (első része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVII. kötet : VI. Henrik (második és harmadik része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVIII. kötet : III Rikhard király Szigligeti Ede, VIII. Henrik király Szász Károly fordításában.

11. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta Greguss Ágost. 1865.

12. Bethlen Gábor ifjusága. Történeti regény. Irta P. Szathmáry Károly. Két kötet. 1866.

13. Anyégin Eugen. Verses regény Puskintól. Fordította Bérczy Károly. 1866.

14. A hazai népköltészet tára. I—II. kötet. 1866, 1870

I. kötet : Tót népdalok, fordították Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos.

II. kötet : Magyar-orosz népdalok, fordította s bevezette Finckey Mihály.

15. Losárdi Zsuzsána. Költői elbeszélés hat énekben. Epizód a Rákóczy-korból. 1867.

16. Két színmű. Irta Szász Károly. (Heródes, a Lelencz.) 1867.

17. A nyomorék. Rajzok a falusi életből. Irta Tolnai Lajos. 1867.

18. Phillis unokahugom. Beszély. Irta Gaskellné. Fordította Huszár Imre. 1867.

19. A Frithiof-monda. Tegnér Ezsaiástól. Fordította Győry Vilmos. Jutalmazott műfordítás. 1868.

20. Szibill története. Regény Feuillet Oktávtól. Fordította Concha Győző. 1868.

21. Vachott Sándor költeményei. Harmadik, teljes kiadás, Vachott Sándor emlékezetével Tóth Lőrincztől. 1869.

22. A Nibelungok, Szász Károly fordításában, bevezetéssel. 1869.

23. Thackeray víg elbeszélései. Fordította Balázs Sándor. Két kötet. 1869, 1870.

I. kötet : Gahagan őrnagy életéből, Rovena és Rebeka.

II. kötet : Az angolok a Tuileriákban, Kukly úr beszédei, A mi utcánk, Birke és fiatal barátjai, Mrs Perkins bálja.

24. Pákh Albert humoros életképei, Gyulai Pál akadémiai emlékbeszédével. 1870.

25. Spanyol színműtár. I—III. füzet. 1870.

I. füzet : Az állhatatos fejedelem, Calderontól, fordították Greguss Gyula és Győry Vilmos.

II. füzet : Közönyt közönnnyel, Moretotól, fordította Győry Vilmos.

III. füzet : Az élet álom, Calderontól, fordította Györy Vilmos.

26. Alpári. Költői regény hat könyvben. Irta Balogh Zoltán. 1871.

27. Magyar népköltési gyűjtemény. Szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Két kötet. 1872.

28. Racine színművei. I—II. füzet. 1872.

I. füzet : Bajazet, fordította s Racine életrajzával bevezette Paulay Ede.

II. füzet : Phaedra, fordította Farkas Albert.

29. Vajda János kisebb költeményei. 1872.

30. Bessenyei György. Irodalmi tanulmány. Irta Závodszy Károly. 1872.

31. Abdallah, vagy : A négy leveles lóher. Arab mese. Irta Laboulaye Eduárd, fordította Bereczik Árpád. 1872.

32. Cervantes Don Quijote-ja, fordította s bevezette Györy Vilmos. I—II. kötet 1873, 1874.

33. Galilei, Ponsardtól, fordította Paulay Ede. 1873.

34. Cid, Corneilletől, fordította Greguss Ágost. 1873.

35. Middlemarch. Tanulmány a vidéki életből. Irta Eliot György, fordította Csukássi József. A szerző által jogosított magyar kiadás. Négy kötet. 1874, 1875.

36. A dráma és válfajai. Irta Szigligeti Ede. 1874.

37. A Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új folyam. I—IX. kötet. 1868—1874.

I. kötet (186°/₂—186°/₃). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül :

Greguss Ágost. A népköltészet viszonyáról a műköltészethez. (Székfoglaló.)

Fáy András. Cicero két beszéde. (I. A. Lic. Archias költő mellett. II. M. Marcellus mellett.)

Erdélyi János. Aesthetikai tanulmányok.

Szász Károly. Lorántfi Zsuzsána szőnyege.

Jókai Mór. Babel. (Székfoglaló.)

Madách Imre. Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. (Székfoglaló.)

Fübián Gábor. Pár szó a milésziákról, s Appuleius regénye : Cupido és Psyche egybekelése. (Székfoglaló.)

Lévay József. A szép nyilvánulása. (Székfoglaló.)

Tóth Kálmán. Mit végzett az isten Magyarországról. (Székfoglaló.)

II. kötet (186^{3/4}—186^{4/5}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Greguss Ágost. Goethe Korinthusi arája.

Kemény Zsigmond. Vörösmarty emlékezete. (Székfoglaló.)

Székács József. Uj biblia.

Pálffy Albert. Radvánszky György Eperjesen. (Székfoglaló.)

Tóth Lőrincz. Fáy András emlékezete.

Lévay József. Kazinczy Gábor emlékezete.

Greguss Ágost. A balladáról. (Jutalmazott pályamű.)

Dömötör János. A ballada elmélete. (Megdicsért pályamű.)

III. kötet (186^{5/6}—186^{6/7}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Szász Károly. Shaksperc kisebb költeményei. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. A torzképről.

Bárány Boldizsár. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György.

Bérczy Károly. Madách Imre emlékezete.

Szász Károly. Emlékezés apámra.

Gyulai Pál. Egy anya.

Szigligeti Ede. Gaal József emlékezete.

Zichy Antal. Fáy Gusztáv halála felett.

Szigligeti Ede. Egressy Gábor emlékezete.

Fábián Gábor. A szatiráról.

Jókai Mór. Jósika Miklós emlékezete.

Gyulai Pál. Az éji látogatás.

Vadnai Károly. A megunt nő. (Székfoglaló.)

Aigner Lajos. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.)

Arany László. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elbeszélés.)

IV. kötet (186^{7/8}—186^{8/9}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Szász Károly. Egy új amerikai angol költő.

Bartalus István. A magyar egyházak zenéje a XVI. s XVII. században. (Székfoglaló.)

Arany László. Magyar népmeséinkről. (Székfoglaló.)

Szeberényi Lajos. A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. (Székfoglaló.)

Frankenburg Adolf. Töredékes észrevételek irodalmi viszonyainkról s a fordításokról. (Székfoglaló.)

Dalmady Győző. Lyrai költemények. (Székfoglaló.)

Szilády Áron. Rokonaink epikája. Kalevipoeg, Kalevala. (Székfoglaló.)

Zichy Antal. Bérczy Károly emlékezete.

Dalmady Győző. A szerelemről.

Dux Adolf. A színészet mint köz ügy, különös tekintettel a népszinműre. (Székfoglaló.)

Gyulai Pál. A népszerűségről. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Szózat tudósainkhoz.

Arany László. A szökevények.

P. Szathmáry Károly. A beszély elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Zichy Antal. A szónoklatról. (Székfoglaló.)

Horváth Mihály. Miért meddő korunkban a művészet? s a történetírás miért termékenyebb remek művekben? (Székfoglaló.)

Abonyi Lajos. Egy név mely tart mától holnapig. (Székfoglaló.)

Greguss Gyula. Határkérdések a szép- és a természettudomány között. (Székfoglaló.)

Győry Vilmos. Három svéd költő. (Székfoglaló.)

Keleti Gusztáv. A köz képtárak mint művelődési tényezők. (Székfoglaló.)

Tárkányi Béla. Klopstock Messiásából. I. Bevezetés. A frigyeskü. II. A zsidó főtanácsban vád- és védbeszövegek Jézus ügyében. (Székfoglaló.)

Lévay József. Emlékbeszéd Tompa Mihály felett.

Szász Károly. Öreg karszék.

Horváth Mihály. Zrinyi Ilona.

Dux Adolf. A bohózat elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Szász Károly. A gavallér politikusok. (Jutalmazott szatira.)

Komócsy József. A nyeglék. (Megdicsért szatira.)

V. kötet (1869/70). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Degré Alajos. Emlékbeszéd egy elítélt fölött. (Székfoglaló.)

Szász Béla. A szabadelvűek. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Greguss Gyuláról.

Dalmady Győző. Találkozás kis fiammal.

Rákosi Jenő. Szép Ilonka. (Székfoglaló.)

Torkos László. Esti órák. (Megdicsért tanköltemény.)

Szigeti József. Toldi Miklós. (Székfoglaló.)

VI. kötet (1870/1). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

P. Szathmáry Károly. A regény földadata. (Székfoglaló.)

Szász Károly. Molière-fordításainkról.

Jókai Mór. A szellem meghamisítása.

Keleti Gusztáv. Idősb Markó Károly.

Tóth Kálmán. Anyám emlékei. I. II.

Jókai Mór. A magyar Faust, népmonda Hatvani István debreczeni professorról.

Dobsa Lajos. Szeretlek.

Névy László. A tragédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VII. kötet (187^{1/2}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül, melyek a Toldy-ünnepély leírását s az ott tartott előadásokat is magokban foglalják :

Greguss Ágost. Kedves halott. I—V.

Szigligeti Ede. Szép Szabóné. I—XI.

Greguss Ágost. Mesterség és művészet.

Vulcanu József. A román népköltészetéről. (Székfoglaló.)

Erdélyi János. A menekültek. A haza árvaí.

Dux Adolf. Darwinismus és szépiészet. (Székfoglaló.)

Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok gyűjtéséről.

Gyulai Pál. Emlébeszéd b. Eötvös József felett.

Jókai Mór. Az én kortársaim.

Lévay József. Engesztelés.

Névy László. A komédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VIII. kötet (187^{2/3}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül :

Fábián Gábor. Rutilius Claudius Numatianus utleírása, adatokkal a szerzőről.

Szeberényi Lajos. A köninginhofi kézirat, bevezetéssel és jegyzetekkel.

Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok újabb gyűjtéséről.

Vajda János. A kárhozat helyén. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. A művészet osztályozása.

Vulcanu József. Az argyesi zárda.

Györy Vilmos. Két kép.

Szigligeti Ede. Másvilági bünhödés.

Greguss Ágost. Fölebredvén.

Névy László. A drámai középfajok elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

A délibábok hőse. (Jutalmazott költői beszély.)

IX. kötet (187^{3/4}). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Fáy András. Levele Székács Józsefhez önmagáról.

Szeberényi Lajos. A grünbergi kézirat.

Baksay Sándor. Választások előtt. (Székfoglaló.)

- Székács József.* Horatiusi ódák. I—X.
- Greguss Ágost.* Az aesthetikai érzésekről.
- Garay János.* István főherczeg körútja 1847-ben. Bemutatva Toldy Ferencz által.
- Szász Károly.* Az aesopi meséről.
- Greguss Ágost.* Aesopi mesék. I—XV.
- Toldy István.* Livia, dráma 3 felvonásban. (Székfoglaló.)
- Arany László.* A hunok hareza.
- Pulszky Ferencz.* Adalékok a hazai műtörténelemhez.
- Gyulai Pál.* A sellő.
- Dalmady Győző.* A rémlátók.
- Névy László.* A keeske tragédiája. (Jutalmazott aesopi mese.)
- Rónay István.* Az állatok megtérése. (Első helyen megdicsért aesopi mese.)
- Névy László.* Modern mesék. I—IX. (Másod helyen megdicsért aesopi mesék.)
- Csalomjai.* A szegény ember s fiai. (Harmad helyen megdicsért aesopi mese.)
-

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A KOMIKUM LÉLEKTANA ÉS A NEVETÉS ÉLETTANA

DUX ADOLFTÓL.

(Felolvasatott 1874. február 25-dikén.)

Nem kutatjuk ez uttal a furcsának metaphysikai oldalát, azon helyet sem, melyet a szép országában elfoglal, valamint érintetlenül hagyjuk azon viszonyt is, melyben a szép többi nemeihez áll a komikum; jelen értekezésem feladata azon hatást deríteni ki, melyet lélektani és élettani tekintetben gyakorol a komikum az emberre.

Tudjuk, hogy ellentétek érvényesülnek a komikumban, és pedig a kellemes és kellemetlenségnek ellentétei. Kant szerint, a nevetségesben, eltűnván azon látszat, mely egy pillanatra megcsalt, kedélyünk visszanéz arra, hogy újra próbálja; de mindig újra eltűnván a látszat, a kedély sebesen egymásra következő feszültsége hirtelen áll be, ez által kedélymozgalom és ezzel öszhangban álló testi mozgalom okoztatik, mely akaratumk ellen tartván, fáradságot, de egyszersmind derültséget hoz létre.

Hasonlóképen rajzolta Vischer is az érzetek versenyét, midőn mondja: »Nem szabad öszzetévesztenünk a

komikumból eredő kellemes érzetet a szép nézése által okozottal, mert amabban ellentétek hatnak. Az ellentétek, melyek mindazonáltal egy egységet képeznek, arra kényszerítik érzésünket, hogy azok közt ide s oda ingadozzék, minek következtében a kellemes és kellemetlen érzet sebes változása áll elő, és pedig olyképen, hogy kétszeresítettik, de egyszersmind feltételeztetik is a kellemes érzet a kellemetlen által. Az tehát oly kellemes érzet, mely kellemetlenség által létesül, és pedig kettős, mert kellemetlenséggel fűszerezett kellemes érzet, de mindamellett oly kellemes érzet, mely ellentétből áll elő. Egy indulatteljes állapot, melyben kellemetlen érzet kellemesbe, kellemes pedig kellemetlen érzetbe rezeg át.«

Az idézett mondatokban foglalt lángeszű inteniókat tökéletes világossággal deríti ki és megmagyarázza egy közelebb megjelent ily czimű mű: »Die Physiologie und Psychologie des Lachens und des Komischen,« írta dr. Hecker Ewald (Berlin, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1873). Tisztán és világosan ismerteti meg velünk szerző, hogy és miképen keletkeznek a kellemes és kellemetlenség érzetei a komikum által, és mily módon kényszerít nevetésre azon két ellentétes érzet összeműködése.

Midőn kivonatosan közlöm a következőkben a szelemdús szerző okadatolását, nem az idézett mű beosztása szerint sorolom elő a szükséges adatokat, hanem oly rendszerben, mely a felolvasandó értekezés kívánatos övidsége mellett a kellő világosságot is lehetségessé teszi.

Ennél fogva első sorban a komikumban érvényesülő ellentétes tényezőket mutatom elő, és pedig a világos-

ság kedvéért a lehetőleg legegyszerűbb példában. Vegyük tehát az alsó komikum egy tüneményét, és pedig azon esetet, melyben miveletlen emberek vagy gyermekek egy testi hibán, mint pup, sántítás stb. nevetnek. Ilyen esetben az ellentétek: egyrészt a szokatlan idomtalanlás látványa, másrészt pedig a nézőnek azon képzelme, hogy ő maga ment a látott hibától.

A műveltebb embernek sokkal tágasb látköre van, semhogy valamely testi hibának mást ne állithasson ellenébe mint szeretett énjét; azért vagy általában nem nevet a pupos, vagy más efféle, a szokottól eltérő alak látványánál, vagy más okból nevet mint fejletlenebb embertársai. Így például a potrohos Fallstaff látványánál a legműveltebbek épen úgy nevethetnek mint a műveletlenek, de mindegyik osztály más-más okból. Itt a gyermeki nézőknél egyrészt az idomtalan alak, másrészt a nézőnek saját szabályos termetéről való képzelme az ellentétes tényezők; a műveltebb ember nevetését pedig egy más, a szokatlan látvánnyal ellenkező tényező okozza, t. i. az igazság képzelme: mert mint Fallstaff tobzódásainak következménye, tehát mint a büntetés egy neme, mint az igazság véghez vitt ítélete tűnik fel potrohos termete.

Ennyi talán elég lesz annak bebizonyítására, hogy ellentétes tényezők fordulnak elő a komikumban. Most még az mutatandó meg, hogy kellemes és kellemetlen érzetek azon ellentétek, melyek a komikumban összeműködvn, nevetésre kényszerítenek.

Mindenek előtt megkülönböztetendők a testi érzéletek (Empfindungen), melyek érzéki ingerek által esz-

közöltetnek, az érzetektől (Gefühle), azaz azon állapotoktól, melyek nem valamely ideg-inger közvetlen okozatai, hanem egyszersmind az öntudatban támadó képzelmekek eredményei. Csak ez utóbbiakról, azaz érzetekről lesz itt szó.

Az érzetek azon közvetlen tapasztaláson alapulnak, hogy az öntudatunkban meglevő képzelmekek vagy előmozdítatnak vagy pedig megakadályoztatnak. A képzelmekek megakadályoztatása kellemetlen érzetet okoz, előmozdításuk pedig kellemes érzetet szül; e két sark között mozognak mind azon érzetek, melyek valaha uralkodhatnak az emberen.

Arra nézve, hogy mily módon akadályoztatnak meg vagy mozdítatnak elő a képzelmekek, tehát mily módon keletkeznek a kellemes és kellemetlen érzetek, következő szabályt állit fel szerző:

»Kellemes érzet az által keletkezik, hogy valamely új képzelem hamar és akadálytalanul lép összeköttetésbe valamely, az öntudatban épen meglevő, vagy az előbbi által ébresztett képzelemmel, és így könnyen hasonlítatik; ellenben kellemetlen érzet az által keletkezik, hogy késleltetik az assimilatió valamely körülmény által.«

Már most az a kérdés, hogy mikor egyesül könnyen valamely új képzelem egy, az öntudatunkban meglevő képzelemmel, mikor pedig késleltetik azon egyesülés?

E tekintetben következő főbb szabályok forognak fenn:

Két olyan eszme, mely már egyszer vagy gyakrabban is vagy egymás mellett vagy egymás után szoros kapcsolatban föl támadott bennünk, visszamaradt képze-

letében is megtartja azon kapcsolatot; és így az eszmetársulás két törvénye áll elő, t. i. az egymás mellettség és az egymás utániség (coexistentia és successio) törvényei.

Epen így két képzelet hasonlósága is arra szolgál, hogy tartós kapcsolatban maradjanak az illető képzeletek, miből, mint az eszmetársulás harmadik szabálya, a hasonlósági szabály áll elő. Hogy a hasonlóságot kitalálhassuk, természetesen itélnünk kell.

Ez ítélet pedig bizonyos bevégzett eszmekörökre támaszkodik, melyek szellemünk növekedő érettségével és jellemünk fejlődésével mindig terjedelmesebben alakulnak bennünk és mindinkább mint eszményi ítélet-maximák érvényesülnek. Ezek a logikai s gyakorlati szabályok, valamint az ethikai, aesthetikai s vallásbeli eszmék, mely három utóbbi eszmekört az eszményi szabályok nevezete alatt foglalhatunk össze. Ez utóbbiak alatt a valóság, igazság, jóság, szabadság, erkölcsiség, szépség stb. eszméit értjük, míg a logikai és gyakorlati szabályok a logikus fogalmakban, ítéletek s következtetésekben, valamint a czélszerűség, hasznosság s más efféle eszmékben találják kifejezésöket.

És az itt említett egymás mellettség, egymás utániség vagy hasonlóság szabályaival öszhangban levő képzeleteket könnyen assimiláljuk; a hol pedig hiányzik az öszhangzat, ott nehezítették az assimilatió.

Mind ezeken kívül még az is tekintetbe veendő, hogy néha valamely képzelet élénken foglalkoztatja öntudatunkat, és akkor annyiban könnyen vagy nehezen assimiláljuk az ujonnan hozzá járuló képzeletet, a mennyiben ez, nem tekintve az előbb említett szabályokat, öszhangzik

vagy ellenkezik az öntudatunkat épen élénken foglalkoztató képzelettel.

A mondottak szerint a kellemes és kellemetlen érzetek okait összefoglalva, következő szabályzatot állít fel szerző :

A) A kellemes érzetek kutforrásai következők :

1. Valamely képzelet öszhangzata egy újabb, még csak ébresztendő képzelettel az egymás mellettiség, egymás utániség s hasonlóság szabályai szerint ;

2. A logikai, gyakorlati és eszményi szabályokkal való öszhangzat ;

3. A pillanatilag uralkodó képzelettel való öszhangzat ;

B) A kellemetlen érzetek kutforrása :

A nevezett három pont valamelyikébeu mutatkozó öszhangzattalanság.

Vegyük most, tekintettel a felállított szabályokra, a komikum egy és más példányát, és győződjünk meg arról, hogy és miképen ébresztenek kellemes és kellemetlen érzeteket az egymással ellenkező tényezők.

Nagyobb világosság okáért újra visszatérvén a fent említett, a népet megnevettető testi hibákra, azt találjuk, hogy a pupos látványa az idomtalanóság képzeletét ébreszti fel ; e képzelet pedig a fenálló aesthetikai szabályokkal ellenkezővén, akadályozva van assimilatiója, és így kellemetlen érzetet szül. Másrészt pedig a műveletlen embernél ugyanazon képzelet saját énjére vonatkozó, a fejlődés legalsóbb fokán álló ethikai és gyakorlati szabályaival érintkezik ; a műveletlen embernek nincs fogalma arról, hogy a pupos is derék ember lehet, mi

által saját derékségének képzelete ébred fel benne, mely őszhangzatban levén gyakorlati szabályaival, kellemes érzetet szül; nem különben fejletlen ethikai szabályainak felel meg az, hogy ő maga ment azon hibától, miért is nem csak derekabbnak, hanem a gondviselés kedvében inkább állónak is képzeli magát, mi által hasonlóképen kellemes érzet keletkezik.

Fallstaff látványa kétféle kellemetlen érzetet szül. Idomtalanságának képzelete aesthetikai szabályainkkal ellenkezik, míg mértéktelen tobzódásainak, cselekvényei s szavai által megerősített képzelete ethikai szabályainkat sérti meg. De másrészt Fallstaff természetlen, neki magának nagyon kelletlen potrohossága és tobzódásai közt okozati kapcsolatot találunk, mely megfelel ethikai szabályainknak. Mértéktelenségének büntetése, melyet potrohosságában látunk, igazságérzetünket elégíti ki, és azért kellemes érzetet ébreszt. E magyarázatban természeteseu nem tekintettünk azon komikumra, mely Fallstaff szavaiban rejlik, de melyet elemezvén, az önleges komikumban épen ellentétes tényezőket találunk mint a tárgylagos komikumban.

Vegyük pl. Kant egy mondatát, a ki egyszer egy hölgytársaságban tréfásan állította, hogy nők nem juthatnak a mennyországba, mert János a Jelenségekről című könyvében az van írva: hogy »lőn nagy csöndesség mennyben, ugy mint fél óráig;« pedig oly csöndesség lehetetlen ott, hol nők vannak jelen.

A nők és az idézett vers ezen összekapcsolása egyszerre kellemetlen és kellemes érzetet okoz: amazt, mert nem áll egymással valódi kapcsolatban azon két

képzelet, tehát logikai szabályainkkal ellenkezik összeköttetésök; a kellemes érzet ellenben az által keletkezik, hogy mégis egy könnyü kapcsolatot találunk a nevezett két képzelet közt, t. i. a »csöndesség« szót, és a mennybeli csöndességnek egy pillanatra azon egészen más csöndesség jelentését tulajdonítjuk, mely egy teremben uralkodhatik, hol nők vannak együtt.

Egyébiránt nem csak a logikai, hanem a gyakorlati és ethikai szabályok is érintetnek az említett adomában, melynek komikumuma tehát több is mint pusztaszó-élcz.

Mikor t. i. valaki, kinek ítélképessége és udvariassága minden kételyen felül áll, hölgyek társaságában azt mondja, hogy nők nem juthatnak a mennyországba, és a szent írásra hivatkozik állításának támogatására: akkor olyas valamit hallunk, a mi kettősen megsérti érzetünket. Ellenkezik a legegyszerűbb udvariasság törvényével, tehát gyakorlati szabálylyal, ha valaki a nőknek a nőkről akár igazságos, akár alaptalan kellemetlenséget mond szemökbe; de sérti az igazság szeretetét és a nők iránti tiszteletünket, tehát eszményi szabályainkat, ha kevesebbre becsüli valaki vallásos érdemeiket mint a férfiakéit.

De másrészt azt is tudjuk egyszersmind, hogy csak ál érv lévén az idézett bizonyíték, az egész állítás megsemmisül az által, tehát csak látszólag, azaz egyáltalában nem sértettek meg ethikai és gyakorlati szabályaink, a mi megint kellemes érzetet szül.

Mellékesen érintve, az ily sértés, mely alig hogy érezzük, már is nem történtnek bizonyul be, egészen

más dolog mint ha előbb megsértünk valakit és utólag megkövetvén őt, így teszszük semmivé a bántalmat. Ez utóbbi eljárásban nincsen élez, itt egymás után következnek a kellemetlen és a kellemes érzet; míg az élezben és általánosan a komikumban egyszerre működven az ellentétes tényezők, a kellemes és kellemetlen érzet egy és ugyanazon kutforrásból folynak s egy időben támadnak bennünk.

Itt talán azt a kifogást tehetné valaki, hogy hiszen csak hasonnemű, egységes benyomást tesz a komikum, hogy nincsen közvetlen tudomásunk azon elkülönített kellemetlen és kellemes érzetekről, melyeket állítólag támaszt bennünk a komikum, hogy tehát azok minden bizonyítékok daczára nem is léteznek. E kifogás azonban alaptalan, habár nem tagadhatni, hogy látszólagos alappal bír, mert a nevetséges lényege oly sebes versenye az érzeteknek, egy annyira gyorsított ingadozás kellemetlen és kellemes érzetek közt, hogy a két érzet egyikéről sem birunk külön tudomással.

Hogy világosabban értsük, mi történik bensőnkben az érzetek ezen versenyénél, melyet a komikum idéz elő, vessünk egy pillanatot egy más hasonló folyamatra, melynél szintén egy időben és egy s ugyanazon pontról kétféle benyomást nyerünk. Ez akkor történik, ha valamely test felszine csak addig van simítva, hogy más tárgyak világa csak bizonyos megszorított mértékben verődhetik rajta vissza. Ha lehetőleg tökéletesen sima a test felszine, és tökéletesen visszaverődik más tárgyak világa, akkor tükör van szemünk előtt, és nem látjuk a tükör saját világát, hanem csak a tükrözött tár-

gyakét; ha pedig durva a test felszine, akkor nyoma sincs a tükrözésnek, azaz nem látjuk a szemben levő tárgyak világát, hanem csak a szóban levő felszín saját világát; de ha, a mint fentebb mondtuk, valamely test felszine bizonyos mértékig simitva van, minek következtében úgy a tükrözött tárgyak mint a tükröző felszín világát látjuk: akkor egy és ugyanazon pontról egy időben két különféle benyomást nyerünk. Ez esetben oly tárgy képzeletét nyerjük, mely egy más tárgy képét tükrözi vissza; de a tárgy tiszta felfogásában a tükörkép akadályoz, viszont a tükörképet nem foghatjuk fel tisztán, mert abban megint a tárgy akadályoz; Ez akadályozás lényeges oka az, hogy lehetetlen egyszerre két tárgyat képzelni, melyek nem olvaszthatók egy képzeletté. Miértis képzelő tehetségünk, mely mindig tisztaságra törekszik, sebes ingadozásban siet a tükröző tárgytól a tükör-képhez, és ettől megint a tárgyhoz, és e sebes ingadozáson alapszik azon sajátságos nyugtalanság, mely a fényben rejlik. Tehát megfontolás folytán tisztán tudjuk, hogy két különféle benyomást nyerünk a fénytől, de érzetünk után még sem tudjuk megkülönböztetni azokat egymástól.

Épen úgy vagyunk a komikummal, a mely egyszerre kellemetlen és kellemes érzeteket ébreszt bennünk a nélkül hogy közvetlen tudomásunk volna arról. Ily módon a komikum hatásához hasoulit a fény benyomása.

De még egy más hasonlóság is létezik a kettő között. T. i. annak daczára, hogy hasonló erővel működnek a fény kétféle tényezői, mégis csak oly benyomást nyerünk, melyben a fényesebb sugarak erősebben tűnnek fel, épen úgy mindazonáltal, hogy hasonló erővel mű-

ködnek a komikum által okozott kellemetlen és kellemes érzetek, mégis az utóbbiak hatékonysága mutatkozik főképen, és pedig oly mértékben, hogy egészen kihagyhatjuk a kellemetlen érzetet számvetésünkől, midőn a komikum élettani hatását akarjuk kikutatni. Ha pedig azt teszszük, akkor eddigi lélektani kutatásaink eredménye az, hogy:

a komikum lényege egy rhythmikailag váltogató (t. i. a kellemetlen érzet által folyvást félbeszakasztott) kellemes érzetgerjedés.

E kellemes érzetgerjedés pedig minden szünet után közvetlenül és hirtelen állván be, kellemes meglepetéssel hasonnemű, a kellemes meglepetés következménye pedig a nevetés.

Annak megértésére, miképen vonja maga után az említett meglepetés a nevetést, pillanatra el kell hagynunk azon tért, melyen otthosok a t. Társaság tagjai, akár mint a széptani elméletek művelői, akár mint a szépnak alkotói, és oly tudomány terére kell lépünk, mely mint szaktudomány, idegen lehet előttünk ugyan, de mégis közel érinti a szép országát. Sok másról hallgatván, csak a bú könyeit, az elragadottság felkiáltását, a fájdalom zokogását, a gyöngéd szemérem elpirulását, a megijedtnék elsápadását érintem, a melyek gyakran a legmegindítóbb hangokat, a legszebb színeket kölcsönözik a költészetnek, de melyek egyszersmind testi változások, élettani folyamatok következményei. És ha talán úgy áll a széphez és széptanhoz az élettan mint a napfényben ragyogó, tarka virágokkal elhintett felszínhez a föld sötét keble, melyben a növények gyökerei táplálkoznak:

csak szálljunk le bátran ama sötétségbe, mint Faust az »anyák«-hoz, az anyag természetében találjuk meg azon bűbajos játék magyarázatát és igazolását, mely a költészet napfényes országát eleveníti.

Azonban magától értetik, hogy az illető szaktudományi érvelést mellőzve, csak azon legfőbb élettani tények említésével elégszünk meg, melyek a nevetésben érvényesülnek. Mind ezek előtt említendőek azon ösztönszerű mozgalmak, melyek tudományos elnevezése: reflex vagy átterjedő mozgalmak. Azok nem öntudatos akaratunk ténye, és hivatásuk az, hogy rögtön háritsanak el bizonyos akadályokat a szervezetből, még mielőtt rólok tudomásunk lenne. Ily átterjedő mozgalmak pl. a tüsszenítés vagy a köhögés, és céljuk oly idegen testeket elhárítani, melyek kívülről jutván be az orrba vagy a torokba, vagy belső okból támadván, azok nyálka-hártyáját ingerlik, a csiklandozás első következménye is egy hirtelen mozgalom, melylyel ösztönszerűleg törekszünk elvonni az elől testünket; de még egy más mozgalmat is okoz a csiklandozás, t. i. nevetést, ez pedig, élettani kutatások szerint, szintén egy átterjedő mozgalom, t. i. olyan, melynek célja valamely megháborítást, és pedig egy igen veszélyes háborítást elhárítani. T. i. élettani kísérletek által kimutattatott, hogy a csiklandozás által érzékeny bőrdegek ingereltetvén, ezek ingere az együttérzidre (nervus sympathicus) hat el, és ez utóbbi ingerének következményei: egyrészt a láta (pupilla) kitágulása, másrészt a gyöngve véredények összehuzódása, mely egészen az agyvelő véredényeire is elhatván, ott nem csekély veszélylyel jár. Hogy mily viszonyok által feltételeztetik az említett veszély, azt meg-

magyarázni csak a physiologiai szaktudósok feladata; mi nekünk be kell érünk azon ténynyel, hogy a véredénynek a csiklandozás által okozott összehuzódása az agyvelőben szükséges feszültséget tágitja, és így oly veszélyt idéz elő, melynek rögtön el kell háritatnia.

E veszély elhárítását egy átterjedő mozgalom eszközli, mely semmi más mint egy erősebb kilehelés, és melynek czélja az, hogy a véredények csiklandozás által okozott összehuzódását, és az utóbbi következményét, t. i. az agyvelő nyomásának nemleges ingadozásait, e nyomás fokoztatása által hamar jóvá tegye.

Mily módon történik ez, az természetesen az élettan szaktudományába tartozik; mi nekünk csak azon ténynyel van dolgunk, hogy az érzékeny bőridegeknek a csiklandozás által eszközölt ingere több, egymás után beálló következmény folytán erős kilehelést von maga után, mely váltogató, úgy mint első oka is, t. i. a csiklandozás által eszközölt bőrideg inger váltogató, szakgatott, miután a csiklandozás maga a testnek nem szakadatlan, hanem váltogató érintésében áll. Az ily módon meg-megszakadó kilehelés, mely egyébiránt bizonyos élettani okok folytán hallhatóvá is lesz, nevetésnek mondatik.

Tehát a nevetésben oly átterjedő mozgalmat ismerünk meg, mely nem közvetlenül a csiklandozás, hanem közvetítve az agyvelő véredényeinek összehuzódása által szolgál védezközül.

Már most abból, hogy a komikum is gerjeszt nevetést, azt következtethetjük, hogy ez esetben is olyan valami történik az agyvelőben, mi szükségképen egy mentő átterjedő mozgalmat, és annak folytán a nevetést

vonja maga után. Valóban is ily esetekben nem öntudatunk, akaratunk, ítéletünk következménye a nevetés, hanem önkéntelenül nevetünk.

Ha néha társaságban olyan furcsát látunk vagy hallunk, a mit nem kellene észre vennünk, akkor legfőleg annyi függ akaratunktól, hogy elnyomjuk vagy elleplezzük nevetésünket, de nincs módunkban egyáltalában nem történtté tenni e nevetési ingert.

Mi történik tehát, mi a komikumnál, akaratunk ellen is, nevetésre kényszerít? E kérdésre abban találандjuk a feleletet, mit fen lélektani kutatásaink eredményeül nyertünk, t. i. azon tételben, hogy a komikum lényege egy rhythmikailag váltogató érzetgerjedés, mely minden szünet után közvetlenül és hirtelen állván be, kellemes meglepetéssel hasonnemű. Már most, ha az imént érintett lelki állapot folytán beálló külső változásokra figyelünk, a meglepetés erősebb fokairál oly jelek tünnek fel, melyekből többi közt az együttérzideg ingerét következtethetjük. T. i. a meglepetés első pillanatában a láta kitágulását, valamint a bőr sápadását is, illetőleg a véredények hirtelen összehuzódását tapasztaljuk, ezután pedig a véredények kitágulása következvén, teljes pir váltja fel a sápadtságot. Tehát az egyszer beálló kellemes meglepetés az együttérzideg egyszeri ingerét, és azzal kapcsolatban a véredények egyszeri összehuzódását idézi fel. Ennek megfelelőleg a váltogató kellemes érzetgerjedés, mely a komikum lényegeül mutattatott ki, az együttérzideg váltogató ingerét vonja maga után. Pedig, hogy mily módon eszközli e váltogató inger a nevetést, mint élettani következményt, azt már fentebb kimu-

tattuk. És most azon helyzetben vagyunk, hogy a komikum által okozott nevetést is mint czélszerű átterjedő mozgalmat ismerhetjük meg. E tapasztalás azonban nem csak hogy meg nem változtatja a komikum azon magyarázatát, melyet a széptanból meritünk, hanem csak annál mélyebben alapítja meg. A véredények veszélyes összehuzódása és mentő kitágulása közt sebesen történő ingadozás ugy szólván egy számvetési próba, mely igazolja a komikumban kimutatott kellemes és kellemetlen érzetek közti ingadozást.

CZAKÓ ZSIGMONDRÓL

BERCZIK ÁRPÁD.

(Székfoglaló. Fölvastatott 1874. marczius 27-én és april 29-dikén.)

1844-ben egy fővárosi divatlap a nemzeti színház igazgatóságát egy hónapok óta a bírálók előtt heverő szindarabra figyelmeztette. Ez a darab idő közben egy műértő hölgy kezébe is került, ki a lelkesültségéről maig is emlékezetes Szentpéteryt a darab érdekében megszólította.

A kettős figyelmeztetésre elolvasták az ismeretlen drámát s néhány nap mulva a pesti művészeti köröket bejárta a hír, hogy a színház egy új, még pedig nagy színpadi sikerrel ígérkező műnek birtokába jutott, melynek érdekét emelé szerzőjének személyisége, ki szerény névtelenségbe vonult vissza.

A darab »Kalmár és tengerész« czimet viselt s az írónak neve sem maradt sokáig titokban.

Vahot Imre »Divatlapja« ugratta ki egy polemi-
kus ujdonsággal, a milyen az akkori, irodalmi személyes-
kedésekkel bővelkedő sajtó idejében napi renden szokott
lenni. Vahot arra ösztönzi a szerzőt, kérné meg barátait,
ne költsék túlzó hírekkel darabjának jó hírét, mert ezzel
a mű sikerének árthatnak.

E gúnyos ujdonság következtében tűnik föl az irodalomban először a »Czakó« név a »Honderü« hasábjain.

Keserítés az első hang, mely az irodalmi világból az író és szerény kardalnok magányába hat.

Keserűség az első szó, melylyel ő válaszol.

A cikknek czime: »Fényes és fény nélküli név.« A »fényes név,« elkényszeredett íróniával, Vahot Imrének már akkor szerkesztői és szinpadi napi sikerek által ismert nevére, a »fénytelen« magára Czakóéra vonatkozik. A »kardalnok« mentegetőzik, hogy darabjával zajt ütni nem kívánt, sem arra senkit föl nem kért, sőt a kezdő csekélységének érzetében darabját, bár fölszólíttatott, jutalomjátékra sem engedte át és nevét is csak előadás után óhajtotta közzé tétetni. Ennél fogva zajütéssel méltatlanul vádolja a fénytelen kardalnokot a fényes irodalmi egyéniség.

058

»Az irodalom előcsarnokában, ugymond, ezen első kézszerítésát fényes önnek minden esetre felrovom azon fájdalommal, hogy első beköszöntésemet is oly modorban kényszeríti ön tennem, mely szívemnek egy hangját sem birja.«

A megbántott írónak műve 1844. évi november 18-án jelenik meg először a pesti szinpadon. A fő szerepekben Szentpétery, Lendvay, Egressy, Laborfalvy Róza és Szathmáryné gyámolói az írónak.

Egy kurta est kellett csupán, hogy Czakó fény nélküli neve fényes névvé változzék és mindenki érdeklődjék az ismeretlen elme után, ki egy szökéssel az arena legjobb bajvívóinak sorában termett.

* * *

Az ismeretlen elmét Erdély küldötte föl. A Czakó név a székely hegyek közt, bérczes Csikországba, az ős Hargita árnyékos fenyvesei alatt volt otthon, hol ez a szó gólyát jelent. Ősrégi lófő család, tudja ezt minden Czakó, és sokáig büszkélkedett vele, hogy egyik ősük az agyagfalvi constitutiót is aláírta és ők már a XIV—XV. században nevezetes dolgokat miveltek, a miről többeket megolvashatni Kállay Ferencznek a »székely nemzetről« irott munkájában.

De a Czakó madár vándor madár, és a kik e nevet viselték, azok sem maradtak ős fészkekben Csik-Szentlélekben, hol a családi sirbolt és egy 1512-ben Czakó János által emelt fő oltár mai napig is rólok tanuskodik, hanem kiszálltak Háromszékbe részint Sepsi-Kilyénbe, részint Sepsi-Szent-Györgybe. Ez a hely adta meg nekik a nemesi előnevet s lettek sepsi-szent-györgyi Czakók. A család zöme megpihent székely földön, egy nyugtalanabb ág azonban körülbelül négy-öt emberöltő előtt búcsút mondott a székeknek s kiment a vármegyékbe, föl egészen Belső-Szolnok megyéig, melynek székvárosában Deézsen állandólag meg is telepedett.

A távolság a család közt nagy volt, az atyafiságot mégis fentartották, sőt a többi Czakók sokszor kísérelték meg ezzel a vármegyei ággal házasság útján szorosabbra füzni a lazult köteléket, de e jó szándék egy sajátságos akadályba ütközött. A deézi Czakók ugyanis mindig csak egy figyermek által származtak tovább, s ez a körülmény igen megnehezítette az atyafiságos összeházasítást. A milyen játékot üzött a sors azzal, hogy egynél több figyermeket nem ajándékozott Czakónak, tetézte még

mással is, mert ezt a gyermeket mindig megjegyezte valamivel, a mi többi embertársaitól megkülönböztette. Egy különczködés, egy rögeszme, egy álomkép, egy szenvedély, melyet egész életén át hajhászott, vonult keresztül mint egy gondviselészerű destináció, mint egy megátalkodott végzet valamennyi Czakónak egyéniségén. Hányta-vetette a sors a családot, hol fel, hol le, s néha a szerencse kereke csak annyiban létezett az ő számukra, hogy a bal szerencse rá fonja és kerékbe törje. Volt a ki inségbe vészett, volt a ki fazekasságon tengődött, míg más tagja felvergődött katonatiszti rangig, szolgabiro-ságig, a mi Zsigmondunknak atyja meg már vagyonos ember lett és királyi perceptor, azaz adószedő.

Vagyonának egy tekintélyes részét nejének, Lászlófalvi Vélics Katalinnak köszönte, ki tordai módos gyógyszerész családnak ivadéka, megosztá vele az egyhangu kis városi életet. Deézs ma sem nagy hely, e század első felében azonban épenséggel el volt maradozva. Külszine tulnyomólag falusias, társadalmi élete csak ébredező, eseményei az ősrégi pletyka, mindennapi tengődés és családiasság keretén kívül csak oly parlagiságokat mutattak fel, a milyeket rüpök gavallérok végbe visznek, mikor a kegyetlen ideál ablaka alatt boszuból aljas nótákat énekelnek el. Kivételképen emelkedik néha a deézi élet odáig, hogy — hallatlan tünemény s addig ismeretlen fogás! — egy vendégszereplő művésznőnek kosszorúkat s verseket dobálnak, vagy egy asszonyt a színházban fenhangon összeszid egy leányt, a ki ugyanily megtiszteltetésben mert férfiművészt részesíteni. A ki azt hiszi, hogy túlzó színekkel festem a kis

városi életet, az megolvashatja e hiteles adatokat vidéki levelezésekben. Életből vett vonások ezek azon korból, mikor Magyarország egy nevezetes vidéki helyén a tánczrend még kiváló ujitásnak tartatott és a pipázó gavallérokat csak nagy harczzal lehetett a tánczteremből kiszorítani.

A királyi perceptor egyébiránt mind erről keveset tudhatott, ő sem Deézssel, sem Európával, de még hivatalával sem törődött, és szülőföldjéről, egy szebeni s néhány kolozsvári utját kivéve, világeletében nem mozdult ki, hanem külön életet élt egy más, egy mese-, egy álomvilágban, mint minden Czakó.

Mert az a különöz szenvedély, az a rögeszme, mely családját ivadékról ivadékra üldözte, ez az öröklött baj az ő lelkét, az ő szellemét tökéletesen megvette. Az ő rögeszméjét alchymiának hitták.

Évszázadokig bujdosott az emberiség e tudománynak tévkerkjében. Sok lángoló elme, hevülő ész, tett-szomjas akarat halt el e kert mérges gyümölcseitől. Egyszerre magához tért az emberiség, a csodatudományból megtalálta az utat egy vidító tájra, a vegyészetbe, és a kiábrándult ember eldobta magától a rajongást.

Mikor már senki sem hitt bűbájaiban, csodáiban, hatalmába került ama kis városban egy ember, a különöz természetű Czakók egyetlen ivadéka. S e józan erkölcsű és tiszta életű, klasszikailag művelt embernek támadt egy rögeszméje, hogy ő aranyat fog csinálni, hogy ő milliomos lesz, dúsgazdag, mérhetetlen birtoku potentáta.

Mi mindent álmodott össze! Ott lebegtek álmaiban

Raimundus Lullus, a ki tudott 50,000 font kenesöt aranyrá változtatni, világhírű Arnaldo de Villanovát mesés csodái, rejtélyes Nagy Albertnek, hatalmas Basilius Valentinusnak kétségtelen tettei. Megtöltötte könyvtárát alchymista könyvekkel, Becherus, Stahlus, Hermes, Glauberus műveivel deák nyelven, úgy hogy bibliotekája felszaporodott e drága és ritka munkákból vagy hetven darabra. Háza átváltozott laboratoriummá, melynek kéménye szüntelen füstölgött a boszorkányság e lakomáin. A kert fái alatt épített kőházat a műhelynek, melyben Glauberus furnusa, katlanok, kazánok, üstök, egészben 20 darab, állottak, hogy általok éjjel-nappal egész csapat laboranssal dolgozva, száraz és nedves uton, lombikok, göredek, ezer meg ezer palaczk segélyével végbe vigye mind azt a rejtélyes, titokzatos processust, melyekről azok a deák könyvek szólnak.

Olyan ez a deézi ház mint egy közép korbeli boszorkakonyha, ez az ember meg olyan mint egy négy század előtti magister, a kire félénk gyűlölettel pislogat a babonás nép. Az ő, az, magister, a ki tudományán csügg áhitatos vak hittel, a milyennel az ember vagy legdicsőbb tetteit szokta elkövetni vagy legborzasztóbb lépéseit. Mintaképeül szolgálhatott volna Balzacnak, oly méltó képmása volt a »La recherche de l'absolu« Claës Boldizsárjának.

S míg ő perczről perczre közeledni látja a dúsgazdagság napját, mikor India kincseivel fogja házát elárasztani, míg a deézi szomszédság fejcsóválva vagy bambán ámulva lesi a kerítés hasadékaiban át a boszorkakonyha izzó tüzet, sokszinű lobbanásait, üveg csörömpö-

lését, fujtató szuszogását, éjféli szellemtörténetekbe való műveleteit, egy szempár könyvtől nedvesen merült el gyakran a műhely nézésében.

Ez a feleségnek, később az anyának szeme volt.

Ez a szem nem tudott a férj álmaiban elkáprázni, ez a szem elborult a kémény láttára, melynek füstje annyi, de annyi pénzbe kerül; elborult a laboransok futkosásakor, kiknek eltartása nagy összegeket nyelt el; görebeknél, lombikoknál csak azt nézte, hány törik el a drága üvegekből; és a férjén akadván meg tekintete, még nehezebb lett lelke a bánattól, mert látta, hogy ez az ember óráról órára tébolyítóbb meggyőződéssel ássa magát hitébe. Mintha a Czakók átka tetőpontját érte volna el ez agyrémben.

Néha nem titkolhatta el fájdalmát, keservét, s ezzel mély sebet ütött férjén. Az öreg ur mindent eltűrt, csak a kétkedést nem tudománya csalhatatlanságában. A hirtelen haragu, indulatában fékezhetetlen ember a család békéjét is oda dobta hitének váltáságául. De ha lecsillapodott, elővette hosszú téli estéken a bűbajos foliánsokat és magyarázgatta, forditgatta oly ékesszó-lással, oly kápráztató lelkesültséggel, hogy hallgatónak józan esze is megbénult bele s még gyakorlati szellemű neje is, legalább ideig-óráig, meggörnyedt e vas meggyőződéés alatt.

Mivel is védhette volna magát a tudomány súlyos fegyverzete ellen? Alóltan rogyott le csapásai alatt. Hiszen férje, a művelt, bő ismeretű, szellemi fensőségű férfi úgy vitatja az alchymia csodáit, úgy elhiszi, hogy a bölcsök követ, azt a nagy universális szert, már legkö-

zelebb, holnap fölfedezi; oly elnémitő érveléssel mutatja ki a fehér orosz lány létezését, mely ezüstté változtat minden érczet, és a vörös orosz lányét, mely aranyat terem a legközönségesebb vas darabból is, sőt hig állapotban gyógyító szer minden betegség, ifjító orvosság a korszak minden bántalmái ellen: hogy a nő árnyadozó lélekkel, kábultan kérdezé magától: miképen lehet mind ez, a mit férje oly biztosan állít, csak gonosz álom, vak képzelődés, örült mese? Miképen lehet az merő koholmány, a min annyi bölcs férfi, lángoló elme századokon át dolgozott? Az a tudákos folians, mely a könyves polczon »Physica subterranea« felirással néz reá, az a vastag »Experimenta et observationes chemicae« és mind ez a rajzokkal, képekkel, érthetetlen betűkkel és jelekkel, ismeretlen nyelveken megírt sok kötet, ez a sok drága könyv, csak hazug ámitó-e, áltató hirdetője eszeveszett tanoknak? Hát ha csak az ő véges esze fárad bele e következtetésekbe, hát ha csak az ő asszonyi képessége hanyatlik el e nagy igazságok megértésében, hát ha csak azért nem érti meg, mert megértenie nem adatott?

És a nő, a ki e deductiók és syllogismusok, e rhetorikai fogások és figurák, ez érvelési rohamok ellen nem védhette magát egyébbel mint a család jólléte, gyermekek jövője, az élet nyomora, a hivatal követelései s több eféle könyvekbe fult gyarló eszközökkel: a légvárak, tündér kertek, arany paloták láttára, melyekbe férje bepillantani engedé, elnémult, meg-meghajolt és kételkedve hitt, aggva bizott, reménykedve esett kétségbe.

1820. július 22-én a laboratorium titkos zaján

kivül a Czakó házban gyermeksírás is hallatszott, és az új szülött a Zsigmond nevet nyerte a keresztségben. Nem sokára másod ízben köszöntött be a sors gyermekáldással a deézsi földél alatt, és Zsigmondnak János öcsese született. Először tért el a gondviselés a Czakó ágán az egy figyermek rendjétől.

Zsiga csakhamar igazolta a Czakó származást s már három éves korában makacs, vállalkozó, nyugtalan hajtásnak mutatkozott. A bátor, fürge gyermeket csak az anyai őrszem mentette meg kora kalandozásain, melyeket kerítésekén, kút gárgyáján, széna asztagon, hamis lovon, bivalon, fejszével a favágón véghez vitt.

Szigoru nevelés kell a fiúnak, mond az apai komolyság; uralom nevelésben fogjuk részesíteni, szolt a szép s eszes fiún szerető hiúsággal csüggő gyöngéd anyja. És Zsigát korán fogták tánczra, zenére, rajzolásra, lovaglásra, uszásra, mindennemű testgyakorlatokra, melyekben oly ügyes lett, hogy nem egyszer huzott ki vízbe fultakat a Szamos árjaiból. A szellemi kiképzés első magvai a deézsi elemi iskolában hulltak fogékony, gyors befogásu, de a betű szerinti tanulástól irtózó elméjére, s a gyermek már zsenge korában szivesen hagyja el játékait, ha valahol az öregeket tudományos tárgyakról vitatkozni hallja, sőt, midőn a tárgyat eszével föléri, egy észrevétellel maga is beáll vitatkozó félnek.

Csak a fegyellemmel nem tudott megbarátkozni, s a zárkozott gyermeket sem jó szóval, sem büntetéssel nem lehetett rávenni, hogy maga felett valakit eltűrjön, a miért édes atyja, ki különben sem igen vonzódott hozzá, hóbortosnak mondá nem egyszer, s e kemény szóval jel-

lemezte évek mulva még utolsó gyásztettét is. Az anya szigoruságban nem állott ugyan alább az apánál, de lelke jobban talált Zsigmond lelkével. Anya és fiu megértették egymást. Legbizalmasb barátjaként állt az anya mind végig fiának oldalán, szellemének első dadogásait ő hallotta, titkainak mindig ő volt egyetlen őre, s ha Zsigmond a fiui odaadásban saját önálló, korlátlanzkodó függetlenségre vágyó egyéniségét nem is semmisíttette meg az anyai tanácsok iránti engedelmesség által, ragaszkodó gyöngédségét nem csökkentették sem a sors változásai, sem az évek folyama.

A mily szeretettel követte fiának fejlődését, nem egyszer ütődött meg egyes, különczködő vonásán, a bizarrhoz, rendkívülihez mutakozó hajlamán, mely a Czakók ágyékából származottnál hamar jelentkezett. Kiváltkép a rajzolásban furesáلكodott a maga sajátóságos eszméivel. Nem tudott, nem akart úgy rajzolni mint más. A lovat nem a szekér elé fogta, hanem bele ültette, s a kocsit emberekkel huzatta. Rajzolt vadászatot, melyekben a rókának jutott a hajtó része, a kutyáknak az üldözött szerepe. Ha nem fordithatta meg a természet rendjét, eldobott rajzönt és papiroost.

A gyermekevek utolsó órája megkondúlt. Zsigát a hang nem döbentette meg, gyermekjátékoktól nem kellett megválnia, mert játszadozó, gondtalanul élvező gyermek sohasem volt, pedig ritkán boldog ember az, ki emlékei közt hasztalanul keresi a bohó játékok idejét. Ő vágyott az életbe, az ismeretlen világba, és nyolcz éves korában könnyü lélekkel bucsúzott el a deézi világtól: a Szamostól, melynek partjain gyakran üldögélt mélázgat-

va; a telkektől, melyeken az atyai fenyegetés elől annyiszor elbujdosott; a műhelytől, melynek kéménye füstjét idegenkedve kísérte koválygásaiban.

Ki a világba!

Ezt a vágyat, a tanulás, küzdelem, tapasztalás szomját, mely később több ízben ragadta odáig, hogy existenciáján a megszökés erőszakos mütétét is végre hajtsa, már a gyermek is ösmerte. Sorsjátékban egy ezüsttel kivert pisztolyt nyert (baljóslatú első nyereség!) s midőn atyjával ismét vizzályba keveredett, kikérte árát, »hadd menjen aztán világgá!«

Azt a világot, mely előtte Deézsen túl megnyílt, először ugyan csak a kolozsvári reformatus collegiumnak falai közt találta meg, de a gyermeket rövid időre a haladás is kielégíté. A nyugatnak, a művelődésnek fénye, melynek özőnében később, bécsi tartózkodása alatt, kéjelegve sütkérezett, első sugaraival itt termékenyíté lelkét. Tanult mohón, kapkodva ugyan de sokat, mindig kielégítetlenül bár, de mégis meg-megtelve az ismeretek első csiráival; panaszokkal árasztva el tanítókat és tanrendszert, mindamellet egyelőre bele törődve ebbe a közönséges életbe, mely az ő fogalmaitól és esze járásáról annyira elüt, melyben ló huzza a kocsit és kutya kergeti a rókát.

Ez évek alatt sem tagadta meg hajlamát. Először életében Kolozsvárról szökött meg. Alkalmul és indokul egy pörlekedés szolgált, melybe valamelyik tanuló társával keveredett, ki édes atyjáról becsmérőleg nyilatkozott. Ezen a gyerek úgy elkeseredett, hogy azonnal ráadta fejét a bujdosásra.

Kezében pálczával megindul a nagy világnak; de hová és merre tartson, mit tudja a kilencz éves fiu, hol kezdődik az a nagy világ? Mégis segít magán. Ismeri a Kolozsvárról Nagy-Bányára vivő utat Sósmező helységeig, elmegy hát odáig, azontúl majd elcsatangol a merre lábai viszik. Apahidáig el is ér szerencsésen, itt azonban meglepi merész vállalatoknak azon nagy ellensége, mely nem csak ily apró lények hadjáratait tette tönkre: az éhség. Beszól egy szegény ember házánál, hol kenyérhez jut s azzal aztán tova iramodik, mig estére a Szamos-Ujvárral szemben fekvő kérei kis fürdőhöz ér, mely atyjának tulajdonát képezte. Fekszik ez a hely Kolozsvártól jó hajtással négy órányira, s ennyit tett meg az elkeseredett fiu egy darab kenyéren bőjtölve, gyalogos alkalmatossággal reggeltől az est-órákig.

A kaland a kérei fürdőnél köznapi módon megoldódik, mert az elcsigázott, fáradt kalandort a szekéren nyomát követő két kiküldött deák utóléri, közre fogja, a szülei háznál beállítja s onnan egy kis leczke után ismét visszaszállítja Kolozsvárra, hol megérkezik minden nagyobb hiba nélkül, csupán egy kissé felsérült talppal.

Tizenöt éves koráig nem is ugrott meg többé a collegiumból, a helyett minduntalan fölverte a szülei ház nyugalmát panaszokkal magán tanítója ellen, ki a maga részéről sem késett egy izben a gyorseszü, jelesen tanuló, de makranczos, feleselő, nyugót nem tűrő Zsiga ellen az atyai tekintélyt hivni segédül. Az öreg Czakó azonnal meg is fedtte fiát, de Zsiga a korholást úgy zokon vette, hogy fel-

szólitotta apját, ne tekintse többé fiának, ha a szellemi képességet ily kevéssé tudja méltányolni.

Szülőt alig riaszt meg gyermekénél tulajdonság úgy, mint ha tapasztalja, hogy tekintélyt nem ismer el, mert csak ritka esetekben mentik meg rendkívüli adományok a főnhéjázó jellemet, nagyobbrészt súlyos megpróbáltatásoknak veti alá az élet s vagy kiköszörüli a makranczot vagy oly meghasonlásokba ragadja emberét, melyeknek egy vége van: a bukás.

Ez az elbizott önteltség nem csak édes apját, mélyen megillette anyját is. Átvirasztott éjszakáit fia jövőjének sötét képei rémiték, s készségg el egyezett az apának tervébe, hogy rakoncátlan fiát a katonai pálya szigorával tisztítsák meg s tegyék képessé a közönséges életre.

Zsiga nem látott az apai gondoskodásban mást mint szabadulást a collegiom szük, neki penészes falaiból, s a már-már szellemi központtá váló magyar fővárosnak az erdélyihez képest nagyobb látkörü civilizációjának csábító kilátása édesen hívogatta Pestre. Egy Varga nevű kapitány, kit ügyei Bécsbe szólitottak, elvállalta a fiúnak gondját s felvitte Pestre. De Zsiga megelégedett egyetlen látogatással a pesti hadi iskolában s a katonai fegyelem és rend kényszeröltönyét meggyülölve, semmi kedvet sem érzett magában Mars lobogója alá szegődni.

Varga kapitány kénytelen, kelletlen felvitte Bécsbe, hol kellő haza szállítási alkalmatosság hiján két hónapot töltött.

Ritkák a zavartalan boldogság napjai. Csakónak két álló hónap jutott ki belőle. Az ifjukor szellemi gyönyöreinek szeplőtelen napjai valának ezek. Gazdag könyves

házak, pompás képtárak, érdekes régiségi s természeti gyűjtemények, nagyvárosi művelt élet, nagyszerű épületek, bájoló környék a vagyonosság kéjlakaival... mint a fris levegőt, szitta ő magába a benyomásokat. Legtöbb időt a képzőművészetek csarnokaiban töltött, s a látottak oly mély nyomot jártak ki fogékony lelkében, hogy mikor nem sokára anyjával a szebeni b. Bruckenthal képtárba került, szülőjét meglepte a festők életének és ecsetjének ismeretével. Elbájolva rajongott egyes műveknél s egész idejét e tanulmánynak szentelte volna.

Béctől alig tudott megválni, mindent elkövetett, hogy hajóját e parton kikösse, de a gyermek - ifjú horgonyt hasztalan keresett, s a két hó leteltével ismét Erdély felé ragadta az élet kényszerűsége.

Az otthon gondolatát most már kietlennek találta, zordnak a vidéki életet, mert megizlelte volt a mi legédeseb, legtisztább a földi behatások közt, kétszerte édes és tiszta neki, a ki elzárkózott szellemvilágban lakott: a szellemi élvezet. Az ő világa a művészetek, a szellemi élvezet hazája maradt mindig: még a szerelem sem köszöntött be szívébe soha, s a barátság is ritkán. Az ember drágább volt neki az emberiség összfogalmában mint egyéneiben: az egyes eltörpült az universon küzdelmében, korán mutatkozó nihilismusa böcsémrelte az individualitást, drámairónál valóban sajátságos jelenség! mohó, nagyzó, sejtett inkább mint ismert sphaerák felé sóvárgó lelke csak az összességnek, az emberiségnek harczeit nem kicsinyelte. Az egyéniségnek e kicsinylése okozhatta tán, hogy az érzelmek azon változatos, gazdag kötelekeitől meglehetősen ment maradt, melyek mások

pályájára végzetesen, termékenyítőleg, elhatározólag folynak be. Az eszmét jobban szerette az embernél.

Fölhevült képzelettel, álmodó lélekkel utazott haza szomorú valóságra.

A mitől Czakóné hosszú 18 évnek során át tartott, a mi az ő aggodalmaiban feltartóztathatlanul közeledett, végre csakugyan bekövetkezett. Czakónak alchymiai szenvedélye feldúlta a család jóllétét. Míg a férj vak és siket megátalkodottsággal rohant az örvénybe, a nő évek óta követett el mindent, hogy költségkiméléssel, a legtakarékosb háztartással megkösse a lejten rohanó kocsi kerekét. János fiának már régóta mondta volt: »Fiu, eredj világgá s iparkodjál kenyeredet magad megkeresni, mert atyád maholnap koldus lesz.« S míg így szólt, ő maga az önfeláldozástól sem riadt vissza, hogy a sors kezéből a kegyelem levelét kicsikarja. A laboransok, kik közül 12 évig három ember szakadatlanul dolgozott, annyit emésztettek föl, hogy Czakóné mindenek előtt e segédek eltávolítását akarta kivinni. Férje csak egy föltéttel egyezett meg: ha Zsigmond vállalkozik e szerepre. Fiát beavatni a szent titokba, szenvedélyét örökösébe oltani, foglalkodtatá agyát. A fiu azonban, ki semmiféle hajlammal nem viseltetett a bűbajos mesterség iránt, alkalmatlannak bizonyult, s az öreg ismét segédeket akart fogadni. Ekkor ajánlkozott Czakóné maga segédnek, hogy a laboransi pazarlást megakadályozza, Czakó elfogadta s a nő négy évet töltött a műhely gőzében, párái közt. Négy évig nem látta az utcát sem, négy évig nem ismert más helyet saját szobáján s a laboratoriumon kívül, négy évig dolgozott lankadatlanul, meg-

törhetetlenül, négy évig küzdött benne a család fentartásának anyai ösztöne a testi és lelki hanyatlással.

Felséges lap az élet egy igénytelen tragédiájából! Egyszerű tette az elvérző önfeláldozásnak, mely a maga nesztelenségében helyet kér a nagy marttyrok gazdag galleriájában.

Az önfeláldozásnak négy éve eltelt minden eredmény nélkül, a bukást már semmi sem fordíthatta el. Az alchymia, a fiuk költséges neveltetése, a vizsály dulta háznak költekezése s főleg a hivatalnak elhanyagolása megboszulta magát. A Czakó gondjaira bízott pénztár még házassága előtt meglopotván, az öreg, a támadt hiányt fedezendő, egy 10,000 frtos terhes kölcsönt kényszerült fölvenni, melynek kamatai idővel rendkívüli módon felszaporodtak. Mind ez s a pénztár rendetlensége sietteték a katasztrófát, az állam lefoglalt, elkobzott mindent, még a nő vagyonát is, a mi csekélység pedig fönmaradt, az ráment perköltségre, szénre, spiritusra, laboratoriumra.

A feldult ház boldogságának, jóllétének romján csak a nő, az anya állt, lelkén mély sebbel ugyan, de megtörhetetlenül. Még a bukástól is jót remélt, remélte férjének gyógyulását. Megható egyszerűséggel mondja e nő emlékjegyzeteiben: »Mi (Zsigmond és ő) kétségbeesésünkben is tiszteltük a tudományos embert. Meghátároztuk bevárni a bukást, mert azt hittük, hogy ha nem lesz már miből dolgoznia, megszűnik a munka, s akkor mindhárman igyekezetet fejtve ki, új életet kezdünk?«

Új életet élni, a szorgalom, józanság, ön megtaga-

dás új életét, feledve a mult tévelygéseit, kigyógyulva az ábrándokból, gyakorlati uton keresve a csöndes családi boldogulást: ennek a reménynek virága nőtt ki a Czakó ház omladékain.

Egy közbe jött eset letépte ez utolsó virágot is.

A műhely pallása deszkával volt padolva. Zsigmond egyszer oda ment föl olvasni a nélkül hogy jelenlétét valaki tudta volna. Olvasás közben a pallózat egy nyílásán át egyszerre észreveszi Zsigmond, hogy a laboransok eltörtek egy üveget, melyben az öreg Czakónak hite szerint az érczek ötödik essentiája már készen állott. Az eltört üvegből kifolyt a drága nedv, és a segédek tartva a magisternek nagy indulatától, megelőzték a bajt azzal, hogy az eltörthöz hasonló üveget kerestek elő, abba spiritust s az elfolyt nedv maradékát töltötték, az egészet pedig az érlelő kemenczére annak rende szerint föltették.

Czakóné megtudta a történetet fiától, s bevárva az időpontot, mikor férje az eredményt megnézte, azon kérdéssel fordult hozzá: milyennek találta a minta-essentiát?

Pompásnak, egy hét mulva milliomos leszek, viszonozta Czakó a legnagyobb hévvel.

Czakóné azon hitben, hogy a látottakat elmondva, az öreget ki fogja ábrándítani, fölfedezte a segédek eljárását; de mennyire csalódott! Férje nem csak el nem hitte a történetet, nem csak koholmánynak mondta, hanem meg is nehezelt nejeére.

Az öreg agyréme tehát gyógyíthatatlannak bizonyult. Ingerlékenységét a vagyontalanság még növelte, s

a beállott inségben most már a meggazdagodás egyetlen reményének fokozódottabb mértékben megmaradt az alchymia. A nyomor buja földje a reménykedésnek, a sujtotott lélek szívósabban kapaszkodik a képzeletekhez.

A család ketté szakadt, az apa megvonult Deézsen testvérénél és 1852. évben bekövetkezett halálaig tántorithatatlanul folytatta bűbájos kísérleteit.

Czakóné pedig, kinek a hajdani boldogságból két fián kívül semmije sem maradt, a legszükségesebbek hiájával indult utnak Tordára, gyógyszerész bátyjához. Ez nem hagyta el rokonait, Jánost kereskedésbe adta és Czakónénak kölcsönpénzzel Kolozsvárt finom szeszáruló boltot nyitott, melynek jövedelméből az asszony, ki férjének alchymiaja mellett a vegyészettől holmit eltanult, később némi vagyont is szerzett, csak hogy a 48-i Kossuth-bankó azt is elnyelte.

Zsigmondot mélyen megrázta a család sorsa. »Azon a fehér kéményen,« mondta évek mulva egy színésztársának a deézi házra mutatva, »füstölgött el életem boldogsága!« Uri nevelése s természeti hajlama egyaránt kifejtették benne az élet finomabb oldalai iránti érzéket, s bár egész életében józan természetű, mértékletes, az anyagiakkal mit sem törődő embernek ismerték, e gyászos megemlékezése a sorsnak még sem tűnhetett el fölötte nyomtalanul, mert ha egyebet sem, látta benne szellemi fejlődésének, önművelődésének szomorú akadályát. Sötét, küzdelmes napokkal állott szemben, de férfiasága pillanatra sem hanyatlott el a nélkülözések közt, melyek az enyedi collegiumban fogadták, hová tanulmányainak folytatása végett nagybátyja küldötte.

Bizalmatlan ridegség még barátai irányában is fejlődött ki a kopott ruháju, leggyakrabban száraz kenyéren tengődő ifjuban; elvonultan a diákélet örömeitől, csak olvasásban és, bár nem az iskola tanrendjébe tartozó tárgyak tanulásában találta meg a fentartó erőt.

Az enyedi iskolának is megvolt a maga önképző köre, mely akkoriban szorgalmasan működött. Tagjai közül később többen váltak ki az irodalomban, s ha Gáspár, Mentovich, Jánosi Ferencz, Fekete Mihály, Finta neveit említem, láthatjuk, hogy Czakó nem állt munkássága zsenyéivel kisebb-nagyobb tehetségű társak nélkül.

Az e körben kifejtett munkásság, az ismeret szomja, a tevékenység ösztöne nélkül, más vigasztalót nem talált volna magában. Vallási eszméi, melyek a természetimádás alakjában a határozott atheismus felé sodorták, csak nihilismust, sötétséget áraszthattak lelkébe. A természetimádás, melyet édes anyja nagy tisztelettel említ emlékjegyzeteiben, melyhez bensőséggel ragaszkodik ma is Zsigmondnak öcsese, János, ez a családi hitvallás, a kedélyt csak búskomorságra hangolhatta, mint hangolta mind azon népekét, melyek a kezdetleges vallási fejlődés e fokán állottak. Miképen született meg e hit Zsigmondban és mikor, nem tudom. Rousseau, Spinoza és egyéb olvasása tán már ekkor is járult hitének sarjzásához, melynek összeütközéseit a pozitív vallással évek múlva »Leonájában« akarta megoldani; utóbb sokszor láttak pesti barátai egy a keleti vallásokról szóló könyvet asztalán heverni, melynek tartalmát lelkesülten magyarázgatta.

Hogy ez a hitvallás: a Czakó-ág excentricitásának

talán öröksége, a sokat, de rendszer nélkül olvasó, fe-gyelmetlen, philosophice iskolázatlan főt a lét sötét pro-blemáinak özönéből egy kimagasló fokra nem menthette, azt egy kis lap mutatja, melyet enyedi napjai után öcs-esének Maros-Vásárhelyen emlékkönyvébe irt.

»Két esolnak, két testvéré czél nélkül hánykódván a tenger hullámain: »Mi czélotok?« kérdé az agg tenger. »Én méhedet vizsgálom,« szólt az egy. »Én kincseidet keresem,« szólt a más. »Semmiségek vagytok az örökké-valóságához képest,« szólt haragosan a fölzavart tenger, s mindkettőt habjaiba fojtá.«

Mily semmiségnek látja az embert a világ egyete-mének ellenében! mily hiú erőfeszítésnek törekvését! mily játéknak harczeit! De önbizalmát ekkor még geniusa, te-hetségének szava tartja fen s ő nem rogy össze.

Egyik életirója azt irta meg róla, hogy a termé-szetimádást valóságos felekezetté dolgozta ki Enyeden, és hogy eltávozásának Enyedről s az iskola padjaitól épen egy vizsgálat lett volna oka, melyet a tanári kar a sza-kadárok ellen indított. Sem anyja, sem bátyja nem tud-nak ez okról semmit. Mindketten sokkal természetesebben oly körülményt fognak fel indokul, mely az előzmények-kel nagyobb belső összefüggésben áll.

A ki soha sem elégedett meg oktatóval és rendszer-rel, Enyedet sem találta jobbnak mint hajdan Kolozs-várt. Függetlenségre, önállóságra inkább vágyott mint valaha. Anyját elárasztotta panaszos leveleivel. A szüle elejénte Maros-Vásárhelyre szerette volna küldeni törvény-tanulásra, de Zsigmondnak nehezen lehetett pályát ta-lálni. A törvénytudományt a természetimádó csürés-csa-

varásnak nézte, mint akármilyen hivatalos alattvalói függésnek vagy a kereskedést minden szellemiség elnyomójának.

Míg anyja még azon tusakodik, hogy az elhelyezhetetlen, zúgolódó fiút mily polczra tegye, hol helyét találva, betöltse, Zsigmond egy elhatározó lépéssel hátat fordít az iskolának, kenyérkeresetnek s minden olyan pályának, melyben szülők megnyugodni szoktak. Negyed magával beáll Pály Elekhez színésznek 1839-ben és édes anyját egy rövid levélben értesíti váratlan lépéséről.

Hogy e tette sem találkozott a család helyesléssel, fölösleges volna mondanom. A vándorszínészet, mely fájdalom még ma is, több állandó színház daczára, rendezetlenül, szabályzatlanul mint a magyar művészet vadvirága a sövény alatt burjánzik, akkor tájt még elzülöttebben bujdosza be a két haza városait és falvait. Néhány jelessége tündöklött ugyan, hisz a vidék Lendvayja: Czelesztin, bár áldozó félben, még fenragyogott, Komáromy Lajos nemesb hagyományokat tartott fen s az utóbbi nemzedékek több kitűnősége mint tehetséges kezdő tiszteletet vivott ki itt-ott a vándorszínészet pórszekerének is; hanem az állapotok általában véve épen nem csábíthatták a szülőket arra, hogy a színészkedést másnak tekinték mint egy igen kétségbe esett lépésnek. A köz vélemény a színészetet felkapta ugyan, a mit a színészet rovására feles számra szaporodott műkedvelő társulatok bizonyítanak; de ha egy a 40-es évek derekán a vidéki színészetet lerajzoló igazgatónak hihetünk (s kétkedni a mai állapotokat tekintve is vajmi bajos!) a társaságok élete csak nyomoruságnak vehető. A tagok,

ugymond, műveletlenek, hanyagok, bakafántoskodók, az igazgató nem bír velök, ha szigorú elhagyják. Vannak oly társulatok, hol maga az igazgató is korhely levén, egyetlen diszitménynyel állítják ki a legváltozatosabb darabot, negyed magokkal Belgrádot beveszik és Zrínyi frakban esik el a szigeti hidon. Sokszor a dráma hősnője csak levélben fordul elő, máskor az előadandó darab nem levén meg, egy-egy tag emlékezetből firkantja le, a mi még jó szerencse, hiszen ha a darab a kocsmában vezett el, a sugó találomra is elsűgja. »Hijába tanácsolják,« végzi rajzolónk Sepsi Károly, »országszerte vidéki színészeinknek, hogy egyesüljenek s a konkolyt szórják ki a nemes földből: az egyesülés nem magyar találmány s legkevésbé a magyar színészeké.« A mit Sepsi Károly akkor indítványzott, hogy csak meghatározott számmal engedélyeztessenek szintársulatok, Magyarországra tiz, Erdélyre 5, máig sem értük el, noha a vidéki színészet rendezésének előfeltétele volna szigorú ellenőrzés a kormány részéről.

A vándorszínészhez szegődött ifjútól mind anyja, mind nagybátyja neheztetőleg fodultak el, s a viszony köztük egyelőre megszakadt, noha Pály Elek társulata a jobbak közé tartozott. A pályatörőnek inségével küzdve, nélkülözései közt is elejénte boldognak érezte magát, mert szomját ember- és világismeret után legalább némileg olthatta s bejárhatta Erdélynek minden zegét-zugát. Előadónak, sok jeles színműíróval közös sorsa! ő sem született; vidéken azonban főleg operában nagyobb szerepekhez is jutott úgy hogy játszta Basiliót a »Sevillai borbély«-ban, a »Bűvös vadász«-ban Maxot, és közremű-

ködött »Beatrice di Tendá«-ban, »Borgia Lucretiá«-ban is.

Látta Dévát, Fehérvárt, Brassót, Kézdi- és Maros-Vásárhelyet, a regényes Hátszeget, a Bárczaságot, Székelységet, de a vándorszínészet prózaisága csakhamar bántani kezdte, s megérlelődött benne az eszme a pesti nemzeti színházba menekülni, hol neves és nagy művészek előadása, valamint a már élénkülő fővárosnak irodalmi életétől üdítő hatást várt célkereső szellemére.

Tollával nyitott magának utat. Már Deézsen irogatott beszélyeket, darabféléket, melyeket csak édes anyjának szokott felolvasni s melyek közül az anyai emlékezet egy Hunyadi Jánost s több társadalmi, ugy látszik csak dramatizált apróságot őrzött meg. Enyeden az önképző kör munkás tagjai közt foglalt helyet és első nagyobb művét, a »Chantrey családot,« mely azonban elveszett, itt írta meg első ízben, később, színészkedése alatt, ugy látszik, átdolgozta e darabot, s vagy azt vagy a »Festő és vampyrt« — bizonyossággal még azt sem tudhattam meg vajon ez a két czim nem jelent-e tulajdonképen egy darabot — felküldte Pestre. Fánecsy, a színház akkori művezetője elolvasta s több jelenetében a borzalmasságok daczára kiválóbb ért fődözött fel. A darab nem részesült ugyan elfogadásban, mindamellet meg hívást eredményezett a karszemélyzetbe, mert Czakó legalább ezt a szerény kedvezést kérte.

A meghívás el is ment, csakhogy Czakó 100 váltó forinttal Pálnak adósa levén, színészi műszóval élve »nem tudott kimozdulni.«

A szükség összehozta a fiút édes anyjával, kihez

Zsigmond kiergesztelő levélben fordult. Czakóné kapott az alkalmon, hogy megtakarított filléreivel fiát kivonja a vidéki színészetből, küldött neki pénzt, s fia búcsút mondvá Pálnak, 1842 vége felé, rongyosan, elszegényedve, de anyjának szavai szerint »mint egy philosophus testben-lélekben tisztán,« állított be Kolozsvárott, honnan uti költséget és ruházatot nyerve, csakhamar Pestre fölkerült.

A fővárosban sem váraozott rá fényes pálya. Havi 18 frton a »régí jó« időben sem szerezhett be az ember mást mint száraz kenyeret és szalmazsupot éjjeli szállásra. Öcsese ily állapotban találta. Kardalnoktársai közt a nehéznyelvű, énekhangjával sem kiváló kezdő pedig sokáig szerény helyet foglalt el, sőt elejénte gúny tárgyát is képezte.

A »Kalmár és tengerész« sikere egyszerre megváltoztatta helyzetét. Az elsőrangú színészek a felbukkant tehetséget barátilag felkarolták, egyik ruhával, a másik pénzzel segítette, a harmadik, Szentpétery, állandó vendégül hívta meg asztalához, és Bartay igazgató sem mondogatta többé: »Czako, én magát elcsápok,« hanem kivette a karból és 80 ftnyi havi díjjal előmozdította a magán szereplők sorába. Igazgatóság, pályatársak, irodalom véleményében a közönség is osztozott, s a »Kalmár és tengerész« vonzó képessége és ereje majdnem fordulópontnak tekinthető a nemzeti színház történetében, mert a közönség, melyet ez intézet magának évek sorsán át jó részben látványosságokkal s az akkor született népszinművel nevelt, most első ízben mutatta meg, hogy képes már látványosság, zene és táncz nélkül a szó egyszerű kiállításával diszel-

gő magasb irányú mű folytonos ismétléseivel megtölteni a nézőhelyet.

Es siker anyagi következményei megszakították irónk életében a sanyaruság és nélkülözés ama korszakát, mely a családi bukásnál kezdődött, s az élet sötét mélységeit meglábolt 24 éves ifju, kinek hire országos szárnyalásában az anyai tüzhelyhez is elhatott, most már nem kényyszerült többé azon kényelmet és csint nélkülözni, melyhez hajlam és nevelés szoktatták. Abban a korban, mikor a salon-lap, a »Honderü« szerint egy író 540 frtból megélhet, »ha, ugymond, nem óhajt egy este ezreket költeni,« Czakó e szerencsés fordulattal jobb napokra virradt. Csinos lakás, könyvtár, kellemes butorzat nélkül a rendtartó és izlésében majdnem nőiesen kényes fiatal ember csak bajosan tudott megélni. Első gondja tehát az volt, hogy az ősz és Sándor utczák egyik sarkán ~~szisögellő~~ s mai napság is régi állapotában látható alházban két szobából álló lakást fogadjon, hol kényelmes otthont rendezett be magának, és azon lénynek melylyel otthonát megosztotta. Ez a lény pedig egy sas volt s hivták azt az állatot »Mágónak.«

Mikor Czakó egyszerre fön termett a Parnassuson, Magyarország társadalmi átalakulásának dűllőjére ért.

Az 1844-ik év fordulópont minden irányban, Széchenyi eszméi, Kossuth hatása erjesztenek. A nemzetben az erő öntudata hevesebben lüktet. A magyar mind inkább érzi feladatát, mely rá, e terület urára várakozik; Pest mind inkább fővárosnak tudja magát, melynek jövője van; a nemzetiség bágyadt vérkeringése gyorsab-

ban árad szét az irodalom, művészet, köz élet ereiben s a napi sajtó mind szélesebb alapon veri be gyökereit.

Csupa tevékenység, csupa igyekezet, új meg új eszmék s tervek merülnek föl s küzdenek a megvalósulásért. Magyar polgárórség, védegylet, országháza, Klieglgép, Mátyás szobra, Megyery emlék . . . egész vajudó lajstrom!

Pest sem az a vidéki város többé e század elejéről, mely irányt miben sem ad, melyben a magyar irodalom Vitkovich vagy Kulcsár István háza oázisán, a művészet egy kis zugban tengődik vendégjogon; nem többé az a város melynek csöndjét csak a szilaj jurátusság zavarja meg békés polgárok boszújára s mely magasb társadalmi életet alig ismer. Külsőleg most is szerény, nyugatra hamar vész el a Lipótváros homokbuczkáiban s erre felé legdiszesebb utcájára még csak a »Szarka« nevét egy lelkes hölgy fáradozása folytán Zrinyiével fölcserélt utca; jellegét a városnak túlnyomólag az az alház adja meg, melynek kis városi jelensége ma is harcol külső részünkben az emeletessel; palotasorok nem kaczerkodnak a Duna hajjaiban, de a vízből már kiemelte oszlopfejeit a jövő utmutatója, a lánczhid; egyelőre a hajóhid köti össze a két partot, de a pesti oldal már »ifjunak« nevezi magát, Buda ellenében és a budai hölgyek, mint egy akkori tárczairól elbeszéli, nagyon szeretnek átrándulni ósdi férjeik ellenére és a váczi utca boltjait nézegetni, melyek közt ebben az időben tűnik föl egy egészen új nemű helyiség: a szivaros bolt, és portékája oly kelendőségre kap, hogy az ősi pipának vég elgyengülése szintén ekkor constatáltatik.

A hajóhid nagy szerepet játszik Pest életében s elenyészttével az ujságok a hajdani hirlapok ellenében egy hálás thémát vesztek. Mennyi baj van vele! Reggelenként csak $\frac{1}{4}$ 9-kor nyitják meg a kényelmes és álmos vámosok, mikor a tömeg már sereggé nőtt a sorompók előtt. Kifakadások a bérlők és közlegeik ellen nem hiányoznak, melyek leghevesebbek mikor a hid holmi tutajoktól megsértetvén, a tatarozgatás 4—5 napig tart és Buda nyár derekán is elszakasztatik Pesttől. Csak hogy most már a gőzös pótolja némileg a hidat, és a császárfürdő, Ó-Buda, Buda és Pest közti vízi összeköttetésnek merész eszméje ténynyé válik egy »Remény« nevű kis gőzösben, melynek keletkezése a bérkocsis czéh elfogult nézeteivel annyira ellenkezik, hogy éjjel szétromboltatja egyik kiszállóját. Bár ez a magán vállalkozás szülte »Remény«, az első budapesti helyi hajó csakhamar a Tiszára költözködik, a gőzhajótársaság az eszmét megragadja s legalább a két part közt létesít nagy tömegek által igénybe vett egyenes összeköttetést, úgy hogy az ócska hajóhid könnyebben istápolhatja napokig a kapott sebeket.

Ezek még kisszerúségek, pedig Pest tud nagy arányokat is mutatni, főleg mikor mulat. A pesti ember nyaranta nem szükdődött szórakoztató helyekben, kijárt vagy a ma már elpusztult budai városmajorba vagy a zugligetbe, svábhegyre, melyek mellett kiváltképen a császárfürdő és kiosk igen kedveltettek. A pesti ligetre a város csak ekkor küldött ki bizottságot, melynek feladata volt e hely kicsinosítása, de annál jobban látogatták a budai Horváth kertet. És Pest nagy városi tömegeket állit ki mulató napokon. Nem csak hogy szép idő-

ben sűrűn megtelnek mind ezek a helyek, elbir egy nap két előadást is a nemzeti színházban, egyet a pesti német színházban, budai várszínházban, arenában, s mind ezek mellett a lóverseny porondján is rajzik a közönség, úgy hogy például egy Horváth-kerti esti bál 1000 frtot jövedelmez vagy egy Elsler Fanni előadás a nemzeti színházban 1200 frtot és a páholyokat 16 frtjával elkapkodják.

Az a Pest, mely ily élénk, mozgékony, zajos, mely ily tömegekkel borítja el környékét és mulató helyeit, többé nem kis város. Értékének emelkedése is a fejlődő haladást bizonyítja. A város népesebb helyein egy öl átlagos ára 2—300 pengő forint, nyaraló helyeken Pest körül holdja 115—180 frton kél, mi a mai árakhoz képest csekélység, a 30-as évekéhez azonban emelkedés.

Mégis mily szerényen álmódott azon idők embere, mikor persze az első vasutról, a pest-szolnokiról még csak »beszéltek!« Egy tárczairónak jóslata került kezembe, ki megjövendöli a száz esztendő utáni Pestet, és ime Budapest ma, harmincz év mulva meghaladta a tárczairó álmait!

Vasut a budai hegyek közé, rendezett új vásártér, csinos Margit-sziget, vasuthálózat Pesttől az ország minden részébe, vegyes nyelvű budai színház, külön opera és drámaház, Széchenyi-szobor, nemzeti bank, magyar főváros: ezt képzelte ő száz év mulva elérhetőnek.

A programnak pontjaiból ma ugyszólván már csak a nemzeti bank hiányzik.

De a város nem csak élénkült, gyarapodott lakosságban és vagyonban, társadalmi élete is fölpezsdült. A nemzeti kör központul szolgált számos kis, többnyire nem ma-

gyar egyesületen kívül. Ha egy farsangi lajstromot végig nézünk, látjuk, hogy Pest már gazdag multságokban: redout-bálok, casino-bálok, kereskedő-bálok, a nemzeti kör báljai legkedveltebbek, s egy-egy ily estél y 500 vendéget is lát. A salon-élet a főrangúak köreiben a magasb izlés színvonalát éri, Széchenyi nem hijába édesgette mág-násainkat Pestre, mert a divatlapok telvék megannyi főrangunak, Batthyány Imréné, Károlyi Györgyné, Szapáry Józsefné, Traun Ferenczné, Orczy Györgyné, Almásy Pálné estélyeinek és salonjainak regéivel.

S az ifju Pest magyar jelmezt is öltött, napról napra le-leszakadt testéről régi öltözetének egy-egy darabja. Ma a zeneegylet fogadja el hivatalosnyelvül a magyart, holnap izrealita egylet támad a magyar nyelv terjesztésének czéljával; a házak német számozását Budán magyar váltja fel; az izraelita község elhatározza páholyt tartani a nemzeti színházban, mely immár divatossa lett; Pestnek nincs magyar népzene-társasága s a nemzeti kör Egressy Béni vezérlete alatt szervez ilyet; a bálokon a magyar szó kap fel s a magyar táncz országosan terjesztetik; Ó-Budán gőzöst keresztelnek Széchenyi nevére magyar jellegű ünnepélylyel; a fővárosi örhadak rákos-mezzei zászlószentelésének nemzeti színéről örömmel szólnak a lapok; a védegyeletbe belép a két Zichy-testvér (Károlyi Györgyné és Batthyány Lajosné) és a fővárosi ifjuság fáklyás menettel ünnepli a magyar szellemű urhölgyeket; Szent István napja nagy nemzeti ünnepély alakját veszi fel . . . Ki győzné számon tartani a nemzetiség hadjáratának mind azon apró csatározásait, melyek végre a fővárosban a magyar elem győzelmét eredményezték?

Ezt a nagy társadalmi átalakulást, melyből pár jellemző részletet mutattam be, jó részben a sajtónak és színháznak köszönheti az ország s első sorban maga a főváros.

44-ben a magyar sajtó már meg volt teremtve, de nagyobb lendületet ez év körül vett.

Kossuth már átadta a »Pesti Hirlapot,« a magyar modern sajtónak bölcsőjét, Szalaynak s a hirlapirodalom mindinkább terjeszkedett s kinőtt pólyáiból. A ki egy hirlapot a 30-as évekből a 40-es évek valamelyik ujságával összehasonlítja, a különbséget azonnal tapasztalni fogja. A 30-as évek hirlapja még journalistikai szerkezet nélküli egyszerű cikksorozat, mely a napi élet tükrének nem válik be. A politikai élet gyöngén felcsillámlik ugyan benne, de a társadalmi élet ezernemű mozzanataiból, irányairól, eseteiről alig találunk bennök egy szikrát. Helmezy Mihály ismert »Jelenkora« s ennek irodalmi társlapja, a »Társalkodó,« minő kezdetlegesség! A politikai rész »Magyarország« rovata úgyszólván csak hivatalos hírekre szorítkozik röviden s aztán széles nyommal bejárja az egész világot, míg végül »elegy hírek« czimén pár külföldi miscellával vesz búcsút. E lap mögött még nem áll egy eseményekben változatos főváros, melynek napi életét a modern hirlap úgyszólván pongyola módon tartja fen a történetírás számára. A »Társalkodó« vezércikkei a nagy napi kérdésekhez szólnak, Széchenyi fejtegeti ott eszméit, de a mai hirlapok gazdag tartalmu berendezését ennél is hijába keressük, és csak a »Magyarok« czimű humoristikus rovatban tapasztalunk egy a tréfa alakjában félénken megszólamló izgatást a nem-

zeti tespedés, magyar szalmatűz s több efféle, ma sem meghaladt magyar nemzeti betegségek ellen. Nem tesz semmit, elhinti ez is a magot, s pár évvel utóbb bátrabban fogja szavát emelni a magyar sajtó is.

A 40-es évek elején mind ez megváltozik.

Megszületik a magyar hirlap ujdonsága és még a »Pesti Hirlap« által az »ujdondász« műneve. Hogy e ma már megszokott rovatnak feltünése elejénte minő fontos volt, a 44-i »Regélő«-nek egy kis ujdonságából láthatjuk, melyet szó szerint közölni érdekesnek tartok.

»A testvér Budapesten, ugymond, a megjelenő mindkét nyelvű hirlapok közül jelenleg 9, mondó kilencz ad fővárosi ujdonságokat, még pedig többnyire állandó czikkelyekül. Már itt aztán igazán mesterség ujat vagy legalább olyat mondani, mit más lapok is ne mondjanak vagy mondottak légyen. Az ujdonságírás ma már köz kenyérré vált a pesti journalistika asztalán s versenylapdája a feuilletonistáknak. Hát még az olvasóknak! Az ujdonság a legkeresettebb portéka, a legolvasottabb czikk; meglehet azért fekszik neki boldog, boldogtalan, s egy pesti magyar ujságnak rovatát kihagyni a legszörnyűbb merény volna.«

A mi az ujdonsággyűjtők czéhének mai virágzó korában senkinek eszébe sem jutna, ily előzmények után fontos journalistikai tény alakjában mutatkozik.

Hát még mikor az irodalmi s művészeti hirtűzér megszületett! Ezt a »Regélő« így jelenté be: »Azon gondolatra jövénk, nem volna-e jó, hogy már elkezdőnek néhányan pályatársainkkal városi ujdonságok helyett egyszer valahára irodalmi s művészi, egyesületi

stb. mozgalmakat legalább is félannyi buzgalommal előkutatni s közleni mint most az utczaí történetek közlötetnek.«

Lépésről lépésre tágitja a magyar sajtó a tért, sokszor nem csekély vitára adván okot. Igymidőn a conservativ »Budapesti Híradó« tovább megy és, politikai laptól első ilyenmű kísérlet, regényt kezd adni tárczájában, a szépirodalmi divatlapok a legkeményebb módon ellenezték az ujitást és azt politikai laphoz illetlen, jogosulatlan, kenyérhajhász versenyzésnek nyilatkoztatták. A felzudult vihar utóbb lecsillapodott, az ujitás megmaradt, s ma már alig akad politikai lap, mely elhihetné, hogy elődeinek ily harezokat is kellett vivniok.

Magyarország, egy akkori statistikus szerint, költött a 40-es évek elején magyar könyvekre évenként átlag 72,300 ftot, napi sajtóját pedig 50,000 fttal gyámolította. Ez ugyan édes kevés s mostani fogalmaink szerint majdnem képzelhetetlenül szerény összeg, hazánk mindamellett közlönyökben már nem szükölködött. Szegényesb viszonyok közt bár, mégis ernyedetlenül küzdött a sajtó, s egyesek, mint például a »Pesti Hírlap« Csengery Antal szerkesztése alatt 6000 előfizetőre is emelkedvén, gazdagon díjazhatta a rendelkezésére álló jeles tollakat.

Egy kis lapszemle a 40-es évek hírlapjairól talán érdekelheti az olvasót.

A sajtó élén a »Pesti Hírlap« járt. Kossuth Lajos és a lap tulajdonosa Landerer közt egyetlenségek merülvén föl, elejénte Szalay, utóbb Csengery kezébe ment át, kit állandó munkatársokként Szalay, Trefort, Eötvös évi 20—24 czikkel támogattak. Kossuth remélte, mert

erősen biztatták, hogy Bécsben engedélyt nyerhet új lap kiadására. Hitében csalódott, s pártja kívánta, hogy ismét ő vegye át a »Hirlapot,« mivel azonban a Landerer és Kossuth közti differentiákról értesülve voltak, névleges szerkesztő a terv szerint Lukács Mór lett volna s ennek háta mögött Kossuth. Landerer előtt ez nem maradt titokban és megszakította az alkudozásokat, a mi Batthyányékát kellemetlenül érintette. Ez időben ugyanis, 46 körül, az ellenzék jelszava lett, hogy Apponyi ellen nem reformok, hanem »véredek« kellene, s a Hirlap reformműködése nem elégítette ki a hőbb kedélyeket. Elszigetelni akarták tehát Csengeryt, s Eötvöst rá is vették, lépjen vissza a politikai működés teréről, a ki aztán csak társadalmi kérdésekkel foglalkozott Agricola név alatt. Eötvössel Trefortot is elvesztette a Hirlap. Szalay és Csengery most kettős erővel töltötték meg a lapot és felhozták Erdélyből a nem rég feltűnt Kemény Zsigmondot munkatársul. Ezt az ellentétet Batthyány és Csengery közt utóbb a 48-i események kiegyenlítették. Egy napon a pozsonyi utcán találkozik a két ellenfél, Batthyány Csengery felé tart s megöleli e szavakkal: »Önök győztek, zsebemben a magyar miniszter-elnöki kinevezés.« A kibékülés oly tökéletes volt, hogy, mint tudjuk, a »Hirlap« a Batthyány kormányhoz a legszorosabb félhivatalos viszonyban állott.

A szabadelvű, nagy tekintélyű, élénken szerkesztett s népszerű »Hirlap« ellen a »Budapesti Hiradóvá« változott Császár Ferencz-féle egykori »Világ« harcolt Dessewffy Emil vezetése alatt. Megtámad mindent, mi ellenzéki,

modora fris, változatos, ujságokkal legjobban van ellátva, és tarkaságánál fogva elvei daczára is kapós.

Az elaggott stabilismus, mely felfogás ellen kiadói sokszor, de hijába kelnek ki, a gróf Majláth János és Kovacsóczy által szerkesztett »Nemzeti Ujság« czége alá menekült. Előfizetői közt dicsekedve emlit öt főherczeget.

A »Jelenkor« megmaradt Széchenyinek, de Helmezy egykori vezérlapját napról napra ósdibbnak tekintette az előre törő mozgalom s a politikai pártok mindinkább elfordultak tőle.

A szépirodalom már három közlönnyel rendelkezett, melyek közül a Divatlap és Honderű egy-egy szélső irányt követett, a közép birtokosság kedvencz lapja az »Életképek« azonban józanúl közepütt haladt. Ezen előbb Frankenburg, utóbb Jókai Mór szerkesztése alatti szépirodalmi lapot az ellenzék Frankenburg távozásának hírére 46 körül meg akarta szerezni, hogy társadalmi uton is hatást gyakorolhasson a nemzetre; az egyezkedés ugyan nem jött létre, de az ellenzék megvétel nélkül is célját érte, mert a lap Jókai vezetése alatt az ellenzéki eszmék hirdetője lett. Ez eset is mutatja, mily súlylyal birt akkortájt még a szépirodalmi sajtó is.

A »Honderű« eredeti ujság. Egyetlen a maga nemében mindeddig. Szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár, nagy társadalmi ujitások terveivel indította meg a lapot. Kis Bécsset, Kis Párizst, Kis Londont akart ide varázsolni, nyugati salonfinomságot, exquisite izlést, maecenásságot a főranguakban, társadalmi közlekedést minden osztály s kivált a művészeti és mágnsági kasztok között. A mit a civilisatio munkája, idő folyama lassan

érlel, azt egyhirtelenében remélte elérhetni ujságával. Átfinomult Pestet akart, s hogy ez átfinomult Pesten az ő salonja legyen a központ, a találkozó hely gazdagság, rang és szellem képviselői közt, e salonban pedig ő maga a hangadó, művészek ajánlója, pártfogója, művésznők impresáriója, műtermékek ítélője, divat kezdeményezője. Ez a sajtóságirodalmi alak nem szellemtelen fő, tevékenysége rendkívüli. Mintha ő képviselné Magyarországot a civilizációval szemben! Berlioz eljön, s ő gyűjt neki ajándékot, Erkel Hunyadiját ő akarja Páris deszkáira vinni; a német balletkar közt kiüt a forradalom, ő protegálja be a nemzeti színházhoz; világhírű énekesek érkeznek, s az ő salonja látja szivesen. Ez a tevékenység méltánylandó s érdekes, lapja meg, mely fölfelé kíván hatni, s ennél fogva minden tulzó irány ellenében opponál, kétségkívül érdemessé tette magát azzal, hogy a mágnási osztályban a honi művészet s irodalom iránt érdeklődést költött s a magyarosodást ott is terjesztette. De a lap azért mégis csak affectált marad, nyakatekert nyelvvél, nagyképű, tudákos, de eszme nélküli fölfuvalkodottsággal művészeti ítéletében, izetlenül keresett minden megjegyzésében. Egyetlen elmésségre bukkantam több évi folyamának átlapozása után, midőn a nemzeti színház süldő balletkarát tánczmesterök után »Kovaácsóczy honi sáskáinak« nevezte.

Salonját már említettem. 1846-ban »reggélyeket« kezdett adni, hogy legyen alkalom, hol, a programm szerint, »a journalisták udvariasságot s illemtanuljanak s a nyárspolgári typus gyöngéd és finom életviszonyok közt európai kellemű társas műveltségnek adjon

7. fejelet. Kovaácsóczy
Lajos

helyet.« A házi asszonyi tisztet Schodelné vállalta el, vendégei közt említik Jósikát, Batthyány Kázmért, Teleki Lászlót s másokat, írók közül azonban csak Hugo Károlyt, Kuthy Lajost és Irinyit. A nagy zajjal megindított reggélyek azonban nem sikerültek, sőt utóbb kellemtelen hirbe is jöttek és Csengery estélyeivel sehogy sem versenyezhetek. Ez utóbbinál találkoztak rendesen az írók; régi s új nemzedék általa ismerkedett meg s érintkezett, a mint hogy például Petőfit is Csengery ismertette meg Eötvössel; ott szavalt a két Gábor: Egressy, és a ki névrokonának több szerepét betanulta, Kazinczy, s eldöntetlen kérdés maradt, melyik mulja felül a másikat; maga Czakó is ott találkozott többek közt Petőfivel s bocsátkozott vele végtelen vitákba, mert mindkettő szerette az eszmecserét. Petőfi aztán rendesen összeveszett a vita hevében a kifejezéssel küzködő Czakóval. Nem is szívelte sohasem egyik a másikat, mindamellett Petőfi később költői geniusának egy örökzöld koszoruját rakta vitatkozó ellenfelének sirjára.

A »Honderü« legnagyobb ellentéte a Garay »Regélőjéből« »Pesti Divatlap«-pá változott Vahot Imre-féle radikális magyar ujság. Egyetlen iránya a magyarság s ezt a legszélső módon akarja érvényre emelni. A sok közül jellemző néhány példa: »Tartsuk tiszteletben nagyjaink emlékezetét — kiált föl, midőn magyar tárgyakat kezdenek operákra használni — s ne tegyük őket nevetségessé, mert fontolja meg komolyan minden igaz magyar, hogy Hunyadi László vagy Bánk bán a szinpadon énekel, kornyikál.« Máskor meg Hunyadi-nak Párisban leendő előadását említve: »Bizony ma-

gunk is szeretnők hallani, mint fog Hunyadi László francziául énekelni. Ha ezt vitéz Hunyadi János távolról is gyanította volna . . . no de ne szólj szám, nem fáj fejem; menjen a világ úgy a mint megindult.« Egészen véve aesthetikai elvek nélküli, pongyolán összevisszahányt, de élénken szerkesztett és sokszor gyakorlati egészséges érzékkel biró hirlap.

Ezekon kívül jelent még meg a fővárosban hét magyar szaklap, négy német ujság. A vidéken csak Pozsony s utóbb Győr ismert magyar hirlapot, Erdély meg összesen öt lapot tartott fen, két magyart, két németet s egy románt.

Ez a magyar sajtó állása a 40-es évek folyamában.

A mit véghez vitt, nem kicsinyelhető. Sok izetlenséget, tömérdek személyeskedő tollharczot, sok kezdetlegességet felfogásban úgy mint nyilatkozataiban, sok éretlenséget találhat az olvasó régi ujságainkban, de a mai napok távlatából el fogja minden egyes munkásnak érdemét ismerni.

Az az ujdondász, a ki a főváros hirtüzérével csiklándotta a vidék ujságvágyát, sok finomabb erkölesöt, szokást, törekvést hintett el igénytelen soraival és növelte a műveltség góczpontjának, a fővárosnak erkölesi, értelmi befolyását; az a kritikus, a kül- s belföld irodalmának ismeretét népszerűsitvén, izlést terjesztett, a tudnivágyást ingerelte és sok idétlenne!, sok helyes műfogalomnak is szerzett kelendőséget; az a vidéki levelező — agyon gunyolt alakja a sajtónak! — a maradiságot, parlagi megrögzöttséget csipdesve, kétségkívül

járult a társadalmi ébredéshez; az az irányzikkhez ki-kikötört egy-egy jó magot is, s a mi valamennyinek közös, elvitázhatlan érdeme, az a magyarosodás terjesztése.

Önérzeteért, bátor föllépéseért a nemzet kiválóképen sajtójának lekötelezettje. A »Magyarkák« szerény hangját, midőn még alig meri megrovogatni a főváros magyar hölgyeit, hogy a nőegylet ujévi ajándék-megváltó ivein németül írják s nyomatják ki neveiket, nem sokára Döbrentey követi a »Honderüben,« »Visszamágyarosodás Budapesten« című érdekes cikksorozatóval, melyben történeti adatokkal bizonyítja, hogy Budapest csak az újabb korban németesedett el, néhány évvel utóbb pedig a mozgalom már odáig ért, hogy a »Divatlap« szilajkodásai alig költenek visszahatást, s a 40-es évek derekán meg épen követelő, szilárd, méltóságos hangon beszélhet a magyarság a sajtóban.

Kiválóképen a fővárosra maradandóan hatott az 1838-ban megnyilt nemzeti színház. Keletkezését jó részben a nemzetiségnek köszönhette inkább mint a művészet érdekeinek, értéke mindamellett folytonosan emelkedett azon kitünő művészi erők által, kik körülötte egyesültek.

Sokáig küzdött a kezdet bajaival szerény viszonyok közt; alig állt egy kis szoba a titkár rendelkezésére, s az egyetlen színházi festő szűk, sötét helyiségében hónapokig eldolgozott az egy-egy darabhoz szükséges diszleteken. Az igazgatók gyorsan váltakoztak. 1838-ban Bajzát találjuk az intézet élén, 39-ben már a »résztvényes társaság által kinevezett bizottságot« Földváry Gábor

első elnökkel és Ráday Gedeon gróf másod elnökkel, de már 42-ben egy »kormányzó választmány« felügyelete alatt Simoncsics János igazgat, mely fölé 43-ban egy az 1840-ki országgyűlés által kiküldött 27 tagból álló »országos felügyelő választmány« helyeztetik, a mi lehetőleg összebonyolítja a főleg színháznál megkívántató egységes vezetést, jóllehet e kormányzó és országos választmányok meglehetősen csak a névlegességre szorítottak.

1844-ben bérlő kezébe adták az intézetet, a kettős választmány megmaradt ugyan, de az igazgató-bérlő Bartay Endre mégis korlátlanul intézkedett művészeti ügyekben.

Bartaynak rövid igazgatósága eseményekben gazdag. Ismeretes azon érdeme, hogy az irodalom serkentésére díjakat tűzött ki és osztalék-rendszert léptetett életbe, fontosabb mégis azon nagy hatás, melyet az intézet ez időben kezdett a pesti közönségre gyakorolni.

Keletkeztekor a színház nem talált magyar közönséget, de talált fogékonyságot mindenütt, s az intézet az ifjúság reményteljes kedvével tört előre, az agguló német színház mellett megteremtve magának közönségét. A nyelvi akadályról ma fogalmunk csak úgy lehet, ha nem feledjük, hogy például Czakónak egyszerübb stílt javasoltak barátai, hogy a közönség azon része is megértesse, mely a költői nyelvet még nem képes érteni. Ütközött-e valaha színház ily nehézségekbe? Mégis győzött, 44 körül »divatossá lett,« mindenki látogatta, ha nem is az előadásokért, legalább hogy a »társaságot« lássa s maga is láttassék.

A művészek hosszú során kívül főleg Szigligeti rendkívüli munkássága hódította meg a pestieket. A »Szökött katona« — e legelső igaz magyar népszinmű — egy varázsütésre megalapította a színház helyzetét a fővárosban. A külföldi minták silány ismétléséből, utánzásából kiragadva a szinműirodalmat, egy új formát teremtett, új aknákat nyitott meg a magyar szellemnek. S e forma kiválóképen alkalmas volt arra, hogy közönséget hódítson és megkedveltessen egy a tömegek előtt még ismeretlen irodalmat.

Bartay azonban nem jól gazdálkodott és a pénzügyi bajok csakhamar nyakát szegték. »Nem kell bérlőrendszer!« hangoztatta a sajtó, és életbe lépett Ráday Gedeon gróf igazgatósága alatt az ugynevezett házi kezelés, melynek igen siralmas vége Czakó életével oly szoros összeköttetésben áll, hogy a maga helyén vissza fogunk rá térni.

Még Bartay igazgatósága alatt került színre a »Kalmár és tengerész.« Alig egy évvel, rá 1845. aug. 21-én a »Végrendelet,« melylyel Czakó delelő pontjára ért sikereinek. Ellenfelei is bevallották, hogy a tetszés »valódi elragadtatásig emelkedett,« és a magyar drámának jövőjét egy darabig az ő tollában látták.

A látványosságokat, népszinműveket kedvelő közönség most első ízben tódult a drámának előadásaira, az igazgatóság nem győzte ismételni, a színészek egymás után szemelték ki jutalomjátékul, s a Sándor-utczai alház lakójának vivódó lelke legalább némileg földerülhetett.

Midőn darabjai nyomtatva megjelentek, fölkereste

egy példánnyal édes anyját s e sorokkal küldte el a
 »Kalmár és tengerész« egyik példányát :

»Szeretett édes anyám!

»Belső megilletődéssel bocsátom színe elébe azon gyöngge terméket, mely felől az anyai szorgalom, fáradás és ernyedetlen szeretet magát oly szép reményre jogosította; s habár nem közelitheti meg a méltányos várakozást, de mint az ipar és akarat szünetlen építő kezéből a jövőre szebb eredménnyel mosolygó gyümölcsnek első gyengéje fog talán egy hangot találni keblében, mely mondja: »a fáradság még sincs elveszve egészen.« Ez hálám teljesítésének első pillanata! Engedje ég, hogy azon ápolás és gyöngéd anyai szeretet, mely a kitérés útján oly fáradhatatlanul vezetett, számomra életem vég perczéig maradjon s oly örömöknek vigyen elébe, melyek az édes anyai szorgalomnak méltányos jutalmául szolgálhassanak, ki gyermeki tisztelettel és alázatossággal maradok édes anyámnak szerető fia

»Czakó Zsigmond.

»Pest, aprilis 24. 1845.«

A »Végrendeletre« következett a színházi pályázatra gyorsan irt »Könnyelműek,« és 1847. február 25. legkedvesb darabja, az elhibázottságában is irodalmi értékű, költőileg becses »Leona,« mindkettő azonban már hanyatló sikerrel. E négy munkán kívül még két történeti tragédia: »Első László és kora,« valamint utolsó műve, a 48-i márcziusi napokban színre került s az idők izgalmába fült »János lovag,« s egy franczia fordítás,

»Mari egy anya a népből« képezik három éves rövid írói pályafutásának eredményeit.

S most oda értem, hol Czakó Zsigmond egész működése törekvésének teljében előtte m elterül. Java műveit megírta, java életét átélte, a mi sikert elérendő volt pályáján, elérte.

* * *

Czakó, az író szerencsésebb volt életében mint halála után. Élésben tapsok, dicsőítő kritikák, közönség részvéte jutalmazták; halála után elnémult a zaj, az irodalom hallgatni kezdett róla, művei a szinpadról lassankint leszorultak és személyisége irodalmi emlékké vált; hajdani hire, gyors emelkedése, végzetszerű kimulása által érdekes alakká, a kinek nevét még emlegetik ugyan, de munkáival már kevesen foglalkoznak, mint a melyek egyszerűen szinpadi hatásra számított darabok lévén, saját körüktől kinyerték jutalmokat és további életképességgel az irodalomban nem bírnak.

Körülbelül ily vélemény gyökerezett meg Czakóról.

Hogy ez az ifju, ki 24 éves korában tűnt fel s már 27 éves korában megvált az élettől, e rövid 3—4 év alatt hat tragédiával nem közönséges termékenységet tanusított; hogy közülök némelyik lázasan hatott s felzaklatta egész közönségét; hogy e szellemre korának legjobbjai reménnyel néztek és sírjánál egy Erdélyi felkiáltott: »Sok, igen sok van azok állításában, kik drámáink folytonos előhaladását Czakó sírjába hiszik eltemetve; neki sokat, mindent megadott a természet!«

továbbá, hogy társadalmi drámánk mindeddig nem haladta, de alig közelítette meg néhány művel az ő drámáit; hogy e művekben talán rejtezik valami fentartó erő, az eredeti érnek titka, mely megmenti az elavulástól: mind ezt és sok egyebet mellőzni szoktak Czakó megítélésénél.

Oly könnyen felejték, a mily könnyen nálunk általában véve felejtetni szoktak, s ha Czakó még sem tűnt el végképen irodalomból és színpadról, azt csak saját érdemének köszönheti.

Igaz, Czakó nem hagyott hátra tökéletesen bevégzett munkát; nem maradt egy műve sem, mely formailag és tartalmilag egyaránt befejezett volna, s egész egyénisége maga is talány, mely előtt kétkedőn áll az ítélő, nem tudva, volt-e fejlődési képessége vagy fokozatos hanyatlás lett volna-e további működése? Megtisztult volna-e valaha, kérdik általában, képes lett volna-e kiemelkedni sötét világgyűlöletéből, epés nézletköréből, abból a beteges, »káros és kóros« fekete sphaerából, mely miatt a költő mint »egészséges teremtő nem jelenkezhetik, hanem alanyi megelégedetlenségének tárgyilagossá tételével a nézőre leverőleg hat?« (Erdélyi.)

Megvallom, e felfogásban nem osztozom, s a költő egyéniségének bizonyos korlátozását látom a követelésben, mely kiszabja egyéniségének határait és megállapítja színezetét. A költő legyen akármilyen, csak igazán legyen az, a mi: ha epessége, világfájdalma, embergyűlölete igaz, nem rá erőszakolt, nem eltanult, nem negélyezett, ez a költészet állhat ugyan távolabb a tökélytől, mert kibékitő harmoniát nyújtani nem képes; de ha

gazdag és eredeti, megkivánhatja, nem ugyan álláspontja elismerését, de fényes tulajdonságainál fogva megillető helyét.

De hagyján! engedjük meg még e korlátozást is, vegyük Czakót minden további aesthetikai fejlődési képesség nélküli alaknak, vegyük torzónak, talánynak, akárminek: nincs-e még akkor is lényében, szellemében, törekvésében annyi igazság, annyi komolyság, annyi merészség, mely többet érdemel egyszerű vállvonásnál? Ha Czakóból nem vált volna több annál a mi volt, nem biztosít-e neki az a mi volt, az a ki volt, helyet az irodalomban, helyet az élő irodalomban?

Ellene bizonyítanak azzal, hogy részleteibe bocsátkozva, szétszedik, és kétségkívül sok hibájából fejtegetik az egésznek életrealitlanságát, a helyett hogy őt működésének teljében, a költőt egészben véve, feledjék a részleteket.

Pedig minden költőt, s így Czakót is így kell bírálni. Mert ne feledjük, hogy ha a jellemet joggal ítéltetjük meg a legroszabb tett után, melyre valaki képes, szellemének rangját a legjobb után kell megbecsülnünk, a mire ha csak elvéve is képesnek mutatkozott.

Szükségesnek tartom itt néhány szót szólni az író egyéniségének fontosságáról és jelentőségéről. Nálunk ez kevésbé méltányoltatik. A közönség érzi, de a bírálat mellőzi, pedig egy műtermék tulajdonságai közt az egyéniség bélyege kiváló helyet foglal el. Sok mű, mely fájának teljes sérelmével jött létre, megél az írónak bele ruházott egyénisége által. Az író erejének körül nem írható, mert mindig különböző hatása ez, hasonló azon

személyes benyomáshoz, melyet valaki embertársaira gyakorol tulajdonságainak összességével; az írónak hite ez műve iránt, a teremtéskor érzett ösztön, mely több mint az akarat, szóval a productió kényszerüségének titka ez. Titok, mely annyival szentebb, mert annak is az, a kiben működni készíti a bölcsőjéhez rendelt génius. E titkot, mely valójában megfejthetetlen, mint minden a mibe a természet a maga nemző erejének csiráit burkolta, csak hatásában jutott meglesnünk. E hatás mindkettőn mutatkozik: a művészen és a közönségen, de az elsőn világosabban mint a nehezen megvigyázható tömegben. Majdnem minden nagyobb jelentőségű művésznek volt kora, melyben művei csak is a tehetség külső jeleit, természetének mintegy műszaki praedestinációját árulták el. A gyermek utánzás kora ez, mikor a művészen lakozó ösztön saját tartalma híján a külső tartalom termékenyül, s hallott, látott dolgokat formál és penget azon hitben, hogy a magáét öntötte alakba. Ekkor következik az idő, mikor nyilatkozataiba észrevétlenül, öntudatlanul vegyül valami, a mit senkitől nem nyerhetett, valami rokon mind azzal, a mit másoktól fogadott magába, s mégis különböző mind attól, a mi nem ő belőle jött. Ilyenkor van, hogy egy Mozart még az olasz stílusnak vél hódolni, mikor már kiönti »Don Juanba« a forradalmat alkotó új tartalmat; ilyenkor adja ki Csokonai ősi magyar humorát Dorottyában, melyet csak is utánzó kedvében kezdett meg Blumauer és mások hatása alatt. Olyan ez mint mikor a hegyi folyó évekig csak játék formán hömpölyögteti tiszta habjait, mig egyszerre egy belsőbb érbe furakodva, aranyos tartalommal lepi meg a

part lakosait. Azon idő ez, mikor a művész elkezd nem látni azt, a mit lát, hanem mást lát a tárgyakban: önmagát. Mert a szépnek országában az különbözteti meg a látókat a csupán nézőktől, hogy emezek szemében a tárgytól jött sugár alkotja a képet, amazoknál ellenben a szem világítja meg a tárgyat és ad neki nem új szint csupán, hanem új lételt és magasabb jelentést. De e fordulat senkit sem lep meg jobban mint azt, a kiből nyilatkozik: egyszerre csodálkozva veszi észre, hogy van műveiben valami, miről nem tehet s mi nélkül művei nem lennének övéi; s ez az, mit semmi kritika ki nem kergethet belőle és a mire semmi szabály nem talál. A nézés módja ez, a szín, mely lelkéből ömlik a világra, az, a mit világnézetnek nevezünk, de a mi oly messze áll a philosophiától és rendszertől mint a villámtól a Drummond-féle fény.

Kisebb közvetlenséggel mint a költő, de ép oly rejtélyes módon van a sajátos erőnek alá vetve az, ki munkáját nézi vagy élvezi és nem tiltakozik előre a benne rejlő villany ellen az által, hogy az iskolai kritika elszigetelő üvege alá rejti szívét és eszét. Innen van, hogy az egyéniség hatása mindig meglátszik a közönségnél, mely nem ismerve a mesterség technikáját, nem gyöngítve befogadó képességét előítéletes teoriákkal, készségesen aláveti magát a lényeg hatalmának, s nem okoskodik, mikor élvezhet.

Hol a kritika ily jelenséggel szemben áll, hol el-
lentétben látja magát a köz érzellemmel, ott kicsinylő
vállvonogatás helyett kutassa az igaz okot: miért és
milyen tulajdonságainál fogva ítél másképen a köz érze-

lem. Érezzen a kritika is, akkor megtalálja a dolgok azon aetherikus lényegét, mely a műtermékekben rejlik, mely nem menti fel hibáiktól, de gyarlóságaik daczára is az élet magvát hagyja meg bennök.

S ha van irónk, kinél épen ez a lényeg hatott, ugy Czakó kétségkívül az. Érezni műveiből s külsőleg látható kortársainak véleményéből, a jelentőségből, melyre oly gyorsan fölemelkedett, melyről a nemzet két legnagyobb dalnokának, Aranynak és Petőfinek, az ő sírja felett elzengett két gyzásdala is tanuskodik.

Czakó költő, idealistikus természettel. A mi műveiben realismusnak látszik, az csak a phantázia kicsapongása, és sohasem a lényegben, hanem csak az eszközökben mutatkozik. Képzete több mint megfigyelése. A külsőségek iránt kevesb érzékkel, a lélek világában merül el. Színezete sötétben szenvedélyes. Kétségbe ejtő semmiségnek látja a világot, melynek börtönfalain megtörik képzeletének szárnya és hia döngetésben lankad el tűzhányó lelke. Közel rokona a német Hebbel, a dráma-költőkben oly szegény nemzetnek egy kevésbé méltatott nagy szelleme. Tőle is mint Czakótól idegenkednek azon vigasz nélküli világnézetért, mely műveit jellemzi. Hebbel művészbibb, érettebb, bevégzettebb, mélyebb is az ifju magyarnál, de egyszersmind ridegebb, zordonabb, szivfacsaróbb. A fagyasztó benyomást még növeli szófukar, de súlyos stilje, mig Czakó csapongó phantáziája és ifjonti érzésbősége nagyban enyhíti munkáinak lesujtó hatását.

Érdekes az ily szellemrokonokat mint Hebbel vagy Byron, Czakóval, ha csak futólag is összehasonlitani. Mig

az angol lord tündöklő géniusa egy nagyszabású életpálya keretében mozogva, megközelíthetetlen régiókból szórja le mennyköveit a gyülölt, rothadt világra; míg Hebbel egy higgadtabb, resignáltabb faj véralkatából legalább türelmet merit a zúgolódva viselt élet elbirásához, s úgy járdal társai közt mint egy alvilági szellem a jajgató Kocytus partjain: a mostoha és szűk viszonyok közt élő magyar költő belerohan a Charybdisbe.

Azonban Czakó nem csak igaz költő, hanem született drámaíró is. A színpad világ neki, nem gépes ház. Egy levél, melyet érdekes irodalmi emlékül ide függeszték*), oly oldalról mutatja be Czakót, melyről a

*) A levél, a még akkor kezdő író Szász Károlyhoz intézve, következő:

Kedves barátom! Szeptember 28-án irt becses soraira késtem a választ. Okát 1-ször alkalom hiányában, melyől művét elküldhetém, 2-or azon egy napról másrai halogatási restségben keresse, mely fő bűne különösen azoknak, kik különben is teljes életökben írással levén elfoglalva, legörömelebb nem írnak levelet. De az évből már csak nem akarok válasz nélkül kimenni. — Én ön művét nem csak élvezem, de valódi örömmel olvastam. Ön őszinteségre kért. Kötelességemnek tartanám most ön irányában az lenni, ha nem kért volna is. Ön önt sem ámitani, sem megcsalni, annál kevésbbé a szembe dicsérés vagy nem dicsérés köpenyét használni vagy kerülni nem akarom. Azért kérem, vegye szavaimat tisztán és épen úgy gondoltaknak, érezteknek, miként írva állnak. — Az ön műveiből feltűnő kritikai ér, akár entudatra fejlődött fokon áll az önben, akár nem (inkább szeretném, ha még az utolsó volna), kapcsolatban phantasiájával, oly drámai tehetséget sejtetnek, minőt körünkben nem ismerek. Nem művének egészéből, harmoniájából indulok, hanem az abban fekvő erőből. Művét részletesen nem bírálhatom, mert, méltó levén az erő miatt arra, hogy magasabb szempontból bíráljam, zsinórmértékül egész e tárgyban hitemet kellene közölnöm, a mi nagy mértékben elűt a mostan divatozó drámai kritikai elvek és formuláktól. Ne műveimből induljon ki, azokban még nem birtam megközelíteni fogalmaimat. Ezt nem azért mondom, mintha fontosságot tulajdonítnék e fogalmaknak,

gyakorlati drámaköltőt eddig nem is ösmertük. Ez a levél úgy szólván egy kis dramaturgiai káté, és magyarázója műveinek, melyekben, mint maga mondja, még nem sikerült fogalmait megközelítenie. Lankadatlanul és

hanem azért, mivel sajátim. És ki tudja, használna-e önnök? Külső hatás módosíthat, építhet, ronthat, de önálló erőnek soha sem biztos, néha veszélyes vezér. Ön műve némi furás-faragással talán előadható volna, mint a mostaniak valamennyie, de drámai szempontból szerintem használhatlan. Benne minden egyén, bár ha mindenike magában elég erős, mintha egy más idegen dráma tagja volna, és összesen nem hogy közös célra együtt dolgoznának, hanem — egymás mellett vagy után — szétágazva ellenkezőt eredményeznek, és így hiányzik a drámai szükségesség, ez elhithető és rábeszélő hatalom, mely művészi térben a feketét is fehérnek láttatja. Nagy hiányai vannak még technikai és théatrikai tekintetben is; de ez későbbi tapasztalati s alárendelt dolog. Ne is bajlódjék vele, hanem irjon ujat, akár jót, akár rosztat, csak irjon. Fenálló irott aesthetikai szabályokhoz szorosan ne kösse magát, hanem az orientációért olvassa és ismerje azokat. Semmiféle egyes írók mintául ne vegyen, hanem vizsgálja összesen, extraháljon és decomponálja azt. Ez a gyakorlati aesthetikai studiúm, melynél jobbat ajánlani nem tudok. Többek között kerülje Schillernek, Stuart Márián és Wilhelm Tellen kívül, minden drámai művét, ezek legveszélyesebb fiatal íróra. Bár soha se vagy későn olvastam volna! Nem ajánlhatom eléggé Shaksperet, örök fényét és napját minden drámairóknak, és Schlegelt, meg Lessing műphilosophokat. A psychológiát ne könyvekben, hanem életben keresse és tanulja, mert a könyvek halt példányok reflexiója, az élet pedig minden nuanceiban (mi egyik fő tényező a drámában) változó, s a lélektani codexek legfeljebb általánosságokban igazak, melyek úgy is velünk születtek. Olvasni jó és kell (hogy a lelket általok, de ne bennök tanuljuk ismerni), hanem nem zsinórmértékül követni. — Ön művében készakarva látszik kerülni a hatást. Ez bal fogalom. Azt mondja Voltaire: minden genre jó, csak az unalmas nem, s alig találék kivételt megezáfolására. A hatáskerülés magyar eredeti találmány, öncsalás azoktól, kik nem bírván közönségre hatni, azt akarják vele elhithetni, hogy a hatást szándékosan kerülve, angol modort követnek, mintha az angol nem hatna, és mindenek felett és egyedül! Ha igazok volna, nem nagyon vigasztalhatnám őket, mert a modor mindig csak modor, kapta. Igyekezék és akarjon hatni, csak hogy hatályos mellékes dolgok és eszközökért nem kell tervet

egyre gondolkozik, hogy mindenről saját, nem eltanult nézetei legyenek.

Az alap, melyre drámáit fekteti, az ugynevezett »költői kép.« A drámaköltő ne karakterekből, pszichologiai vagy

rontani, sőt azokat feláldozni a czélnak, az egységnek. Ovakodjék oly hangu szövegektől, melyekben nagy képpel mondatnak szörnyü ostoba dolgok, minőket Vas Andor, Zerfi állit, ki, ha jól emlékszem, egyszer azt állitá, hogy a művészetnek semmi dolga alsóbb szenvedélyekkel. Hát mivel? Az efféle tudatlanságból eredő bal eszmék felettébb veszélyesek az irodalmi succrescentiára. — A compositióban ne a priori vegyen fel karaktereket, sujétket (akár pszichologiai, akár mechanikai), és azokat rakosgassa, situálja, mert ekként a művészet természetével ellenkezőleg cselekednék, és az eredmény, mint ez esetben mindig, marionett-játék; hanem állitson elő phantasiája erejével költői egész képet: drámai, pszichologiai vonalakon és alapokon nyugvó csoportokat (valódiakat, életbőlieket, testtel, esonttal és hussal, nem a légből). Előbb chaosforma, később tisztul az agy előtt, míg végre világos és érthető: ekkor analysálja e költői képet a posteriori. Maga a fő költői kép a dráma fő pontja, és az analysis a dráma fejtése és bonyolítása, mert e képben ben kell állni minden sarkalatos karakter és nuancenak, azok jövőjének és multjának, a részek különböző világításával, elő- vagy háttérben, sőt még a rajta kéklő hegyek mögött is, mintha épen egy falon függő képet resolválna. Ugy hiszem, elég érthető szavam, legalább ily rövid határok közt nem bírok világosabban beszélni. Átalában a dráma belbecsének mérlege a benne uralkodó költői képek (a fő képen kívül lehetnek mások, többen a főből folyók, vagy abba olvadók) művészi igazságától, nagyságától és számától függ. Ebben isten Shakspere. — A cselekvény, karakter és kivitél közt i viszonyt, harmóniát kifejeztem e három szóban: mi? ki által? és hogyan? És e háromságnak ily renddel kell amalgamizálva lenni. E háromság akármelyike nélkülözhetlen. Ha a terv eltévesztett, a karakterek tisztátlanok, ha egy főbb karakter kisiklott, a terv és cselekvény nem világos, erőtetett stb. Igen nevetséges dolog azoktól, kik a cselekvényt a karaktertől elválasztani akarják; egyik a másik nélkül ott, hol emberről van szó, nem képzelhető. Én philosophia, karakter, cselekvény, lyrai s több efféle drámai élvezeteket és sectákat nem ismerek, legfeljebb a költő kedélyének vagy lelkének egyik vagy másikba való átömlését, hajlását engedem meg. Mert azokat, miket példányul felhozhatni hallottam cselekvényes lyrai vagy más drámai

mechanikai eszmékből induljon ki, mert ekkor marionett-játékot kap eredményül, hanem állitson elő költői egész képet: drámai, pszichológiai vonalakon és alapokon nyugvó csoportokat, s e csoportokat fejleszse, szője,

nemek mintájául, legfeljebb dialogizált epikus vagy lyrikus meséknek tartom; nekem drámában ember kell, esonttal, velővel és testtel. Akárminő magasztos tények, hajmeresztő situációk legyenek, ha pszichológikus alap nincs, nem dráma és nem hat. Hasonló tévesztett szempont az ugynevezett fatum vagy véletlen ok; onnan eredt, mivel a köz életben is nagy jelenségei vannak, különösen a kálvínistáknál. Használni lehet és kell is, de egyensúlyozni az emberi akarattal, mint az életben van. Motivációban nem kell feszesnek, keresettnek, kiterjedőnek lenni csak a szükségig, expedienseket nem kell messziről hordozgatni; itt különösen áll: *qui multum probat, nihil probat*. Ha a költői kép világos és tiszta, a motivációk már benne készen állnak, csak feloldani kell. — Nyelvről nem szólok, elég tiszta, erőteljes, általában kissé dagályos. Ugy látszik némely egyes eszméket, szókat nagyon szeret, sokszor ismétli. A *stylus* magától fejlődik, hozzá az erőnek velünk kell szülni; javítani, tisztítani lehet, de tanulni nem. — Kerülje mindenképp a *pedans* formulákat, minő például, ha valaki azt mondaná: a dráma folyamának hasonlítani kell a tengerhez, és miként a tenger hullámai előbb simák, csendesek, aztán felzavarognak, hánykódnak, végre nagy-szerűen lecsendesednek, úgy az érzelmek, indulatok és szenvedélyek is, melyek a kebel hullámai. A hasonlat szép, és megengedem, hogy igen jó művet lehet ily normativum szerint írni, de általában nem áll. A drámai élet egy másik reális élet (vagy művem legfelebb képe, másolata e reális életnek; e második formulát nem szeretem annyira, mint az elsőt, sőt az idealistáknak e másodiknál sem engedek többet). Hünek kell az elsőhöz lenni minden részletben, és valamint az életnek képei: t. i. a mi belsők életének történetei (mert tulajdonképp ez a dráma valódi mezeje) változók, ezer alakukak, egy a dráma ezer meg ezer alakban jelenhet, például egyikben burkolt tényeknek és viszonyoknak, karaktereknek befolyása általi kibonyolódása, oly formán mint egy gombolyag szálai, a másik lassan bonyolít be, a harmadikban ellenkező elemek küzdenek, a negyedikben egy indulat vagy egyéb ingerdientia uralma egymás felett, stb. Csak hogy ezen ezer alakot cserélő drámai életnek magában mindig határozott egésznek kell lenni. És ebben tévednek a jó urak, kik Shaksperere hivatkozva untalan, mindig magokat czáfolják: azért kerüljön minden leibnitzzi vinculum sub-

kösse össze. Más szavakkal: a költői kép egy a költő képzeletében plastic, teljes életvalóságában megszületett összeütközés vagy bonyodalom. Az ily drámai képek sokaságától függ a dráma bece. Ezek a drámának esi-

stantialét. Ez afféle ignotos fallit historia. Mi elbeszéljük, elbeszélhetjük a mi van, azaz testet, köntöst adunk létező eszmék és dolgoknak, mert eszméinket, igazságainkat, elveinket nem teremtjük, hanem észreveszszük, műveink csak formák, szabói vagyunk az úr istentől megteremtett lelki és testi tárgyakkal. Könnyebb csekély tárgynak szép köntöst vesse erős tárgynak nagyszerűt adni: azért a költő számot vessen képeivel, eszméivel és erejével. Csekély tárgyak művészi kéz által nagyobb hatást eszközölhetnek, mint nagy tárgyak gyengén összeállítva, meg nem birva. — Meg kell különböztetni a personát az individuumtól. Drámában individuum szükséges, egyik nélkülözhetlen fő feltétel; individuumok előállítása pedig a karaktereket egymástól elkülönítő nuanceok nélkül lehetlen. De itt vigyázni kell a Scylla és Charybdistől, kerülni kell a minutiosus és subtilis distinctiókat: ez a drámának legkényesebb és nehezebb művészi oldala. Shakspeare is ebben hibázik gyakorta, mindamellett is, hogy ezen egész horizontot ő teremtette a drámában. Itt ismerjük meg a madarat tolláról. — Önnek képei szépek, és mutatják, hogy jó uton kereskedik. Biankának, Berthának, vagy hogy hívják, egy pár monologja akárhová beillik; úgy látszik, hogy e szerepen különös szeretettel csüggött, de a katasztróphára semmi befolyással nem bír, pedig egyik fő tényező. Egész compositio gyenge, tanuja hogy még éretlen; ne sietesse, ez idővel és önként jön. A Pegazust soha se sarkantyuzza, ha elég zabot kapott ur istentől, elég sebes az magában is; inkább igyekezzék visszatartani, bár magam is visszatartottam volna egy párszor. — Ennyit in nucleo, rendetlenül és zavartan, miként egy pár lapon lehet.

Mind ezeket, ha legbensőbb örömöt nem táplálnék ön tehetsége iránt, nem mondtam volna. Ne vegye tiszta igazságoknak, hanem egyéni véleménynek, mely tévedhető és tévesztő. Nekem magamnak sok évi rágódás után az utolsó időkben tetemesen változott a drámai szempontok és elvekrőli hitem, meggyőződéseim, és nem merem állítani, hogy a mostaninál megmaradok, bár remélem és hiszem. Jegyezze fel idő és alkalom szerint: a mi geniejével (nem kritikai fogalmaival, mert ez előbb esal mint a genie) össze nem barátkozik, hányja el. A genie magában is megtalálja a szükséges korlátokat. A kényszerítő kritika pedig rablánczra fűző tyran, legfélebb napszámosokká tesz.

rái s forduló pontjai. Van író, kinél a jellem fő, más az eszmét iparkodik drámailag értékesíteni, Czakónál, s ez az igazi út a jó drámához, a költői kép vagyis situatio születik meg először. Erős nagy situációkon kísérté meg szenvedélyessége hatalmát. Innen van, hogy műveiben, melyekben minden a helyzetek felé gravitál, a jellemekek néha túlzottak, erőszakoltak, mert a mester tökélyét, ki jellem s situatio közt az összhangot meg tudja teremteni, még nem érve el, a situatio kedvéért gyakran kénye szerezint bánik el a karakterrel.

És mégis psycholog, sőt psychologiai iránya képezi helyzeti ereje mellett egyik jellemző oldalát, csak-hogy psychologija nem a jellemekek fejlesztésében mutatkozik, hanem a helyzetekben. A fejlesztés sokszor hibás, hanem a psychologiai momentum a helyzetben mindig megkapó s néha nagy és igaz is.

Az említett levél, melynek csak egy-két legérdekesebb pontjára terjeszkedem, felvilágosít fejlődésének utjáról is. Hogy az élet közvetlen szemléletét az olvasmányból merített tapasztalás elé teszi, hogy sok elméleti tanulmány

Ha felette nem uralkodhatunk, legalább vele együtt uralkodjunk, de magunkon ne hagyjuk uralkodni, e fognál már észrevehető a valódi genie. Felette megköszönném most, ha ezekre valaki 18 éves koromban figyelmeztet, más ember válhatott volna belőlem. Magam kárán tanultam. Öt drámát kelle írnom nyolczszor, míg egyet használhaték.

Köszönöm önnek irántami bizalmát, s bocsánat, hogy ily soká éltem vissza vele. Tisztelve kedves családját, s boldog új évet kívánva a vizontlátásig, isten önnel.

Önnek

őszinte barátja

Czakó Zsigmond s. k.

U. i. Művét Jánosi Ferencztől korábban, még a másik hóban elküldém.

helyett a remek művek, főleg Shakspere analysisét tanácsolja: ép oly egészséges nézetekről tanuskodik, mint józanságáról a távolság, melyben a német, név szerint Schiller drámáitól maradni óhajt. Ezeket — tisztán kimondta — a tapasztalatlan ifjuságra veszélyeseknek tartja.

A magyar műveltség és nemzet le van kötelezve kulturai istápjáért a németnek, hanem egy téren mégis tőle függetlenül haladt: a dráma terén. S ez szerencse, mert a magyar természetben szintén van egy tulajdonság, mely a drámaiságnak esküdt ellensége. A németet speculatív természete ragadja a drámai reális világban veszélyes transcendentalismusra és ezzel összefüggő retorikára, lyrai áradozásra; a magyart pedig az ő szóbő páthosza, mely hazafias drámáinknál így is jelentkezett, hasonlóképen szónoklati irányba terelte volna.

Ilyen hajlandóság mellett Schiller kedveltetése igen ártalmassá válhatott volna, holott a francia romantikusok gyakorlati szinpadismerete és Shakspere drámai stílje jótékony partok közé szoritotta áradozó pathetikus természetünket.

Czakó is ment maradt e befolyástól, s hogy Schillernek, a lángelmű német nemzeti drámairónak varázslatos csábításai ellenében öntudatosan zárta el magát és másokat, mutatja, hogy ismerte a drámát és ismerte fájának természetét.

Ő kétféle darabokat irt: moderneket és történetieket. A társadalmiak: »Kalmár és tengerész,« »Végrendelet,« »Könnyelműek,« »Leona;« a történetiek: »Első László és kora,« »János lovag.« Ezekon kívül fordított egy drámát francziából: »Mari, egy anya a népből.«

Erejét a társadalmi drámák leplezik le teljes valóságában. Ha jelmezesen lép föl, némely hibától ment marad, de fényes tulajdonai sem lepnek meg. Történeti darabjaiban, midőn mesét s alakokat a történet némileg készen szolgáltat, nagyobb a harmonia, s nem találjuk azt az említett ellentétet jellem és situatio közt, mely társadalmi műveinél az utóbbit néha az előbbinek rovására érvényesíti; de nem is találkozunk azon erőteljes, megkapó helyzetekkel sem, melyekkel máskor megragad és megráz. Cselekvénye tisztább, világosabb mint inventión alapuló, néha kuszált vagy túlhalmozott műveinek cselekvénye, hanem egyszersmind lazább és szegényesebb is. Stílje egyenletesb, simább, folyékonyabb, kevésbé dagályos mint modern műveiben, hol fellengzőségében néha túlzó, velősségében sokszor nehézkes, tartalmasságában vajudó, halmozott; hanem viszont csak elvétve akadunk történeti drámáiban oly szép, egyszerűségökben homeri színnel festő helyekre mint midőn például »János lovag«-jában a támadókkal harczó s már-már halodkló Garáról mondja:

A mellibe lőtt halálos nyilakat
 Sebébe tördelé, hogy
 Karjának utjában ne legyenek.

Végül pedig történeti alakjai, bár nem oly végletesek mint egyik-másik phantázia szülte személyisége, sőt van eset, midőn például »Első László és kora« című drámai korrajzában a humanismus fenséges, eszményi képviselőjét, László királyt magasztos vonásokkal bevégzett alakká teremti; mégis történeti személyiségei elma-

radnak modern alakjainak érzelem és gondolat által egyaránt kiváló jelentősége mögött.

Egészben véve tehát Czakó modern író. A multban nem szeret s nem is képes egészen elmerülni, korrajzi színei nem emelkednek túl a magyar történeti drámának conventionális színein, lelkét-szívét a philosophia és a társadalom problémái hevitik. A történet nem lelkesíti úgy hogy még a nehézkes kifejezés is csak a költőt mutassa, ki azért küzd a nyelvvel, mert sok a mondani valója, s ha tul esett a czélon, csak azért történt, mert volt ereje nagyon neki iramodni. Ő modern drámaíró, kire napjainak izlése, szelleme, iránya határozó befolyással bir. S ha e kort, a 40-es évek lázas, kábult, az emberiség utópiáinak megoldásához magát oly közel vélt, időszakát mellőznők, igazságtalanok volnánk Czakó iránt. Az ő féktelen, nyugtalan természetére korának rajongása, mely annyi józanabb, hidegebb alkatot megszedített, hatás nélkül hogyan lehetett volna? S a ki ezt tekintetbe veszi, fogja-e csak benne keresni annak a nagyzó, mystikus, ködös vonásnak okát, mely Czakó egyéniségének fogalmához úgy szólván hagyományilag füződött. Az alkatelemek mind ehhez megvoltak benne, de lángra azon kor szelleme lobbantotta; egy mérsékeltebb, skeptikusabb korszak bizonyosan lehütőleg hatott volna ily egyénnek mind izzó agyvelejére, mind izzó lelkére.

A mit Czakóról egész általánosságban jellemzőt mondtam, megtaláljuk nyomról nyomra társadalmi darabjaiban. Mellőzve a »Könnyelműek«-et, melyben legreálisabbnak mutatkozik, hanem legpongyolábbnak és

legnyersebbnek is, még a »Kalmár és tengerész«-szel sem fogok sokat foglalkozni, mert véleményem eltér a közönség, sőt bizonyos fokig az egykoru kritikának nézetétől is. Csak a »Végrendelet« és »Könnyelműek« méltatásában osztozhatom egykori közönségével, mely amazt megkoszoruzta, ez utóbbit elvetette; de »Leoná«-ját bal sikere daczára kiválóan érdekes műnek, megvédéi ek ugyan, hanem ragyogó és fenmaradásra méltó specialitásnak tartom; »Kalmár és tengerész«-nek pedig fölfogom ugyan szintpadi pályáját, mert nagy ismerettel van írva, és társadalmi drámáink fecskéi közé tartozik, irodalmi értéke azonban nem igazolja sikerét.

A kezdőnek tehetsége már csillog pathoszában, zord nagyságában; de mindegyikről le kell hántani a túlzást, mely alakok festését, szerkezetet, dictiót egyaránt elborít.

A merész képzelmű költő, a situatiók fogamzásában hatalmas drámaíró, az eszmegazdag, csak rendszer nélküli gondolkozónak nevét színpadon s irodalomban fentartani a »Végrendelet«-nek jutott.

Ebben teremtette meg leghatásosb helyzeteit. Táray Béla grófnak megőrülése majdnem közismeretű. Talán fölösleges is elmondanom, hogyan fejlődik e darab e válságos pontig.

Az öreg Alpári grófnának bűne ez, kit Táray Bélának atyja elcsábított, s ki boszúból a később megnősült csábítónak házasságából született gyermekét kicseréltette. A végzet úgy akarta, hogy az ál Táray épen Alpáry grófné Antónia leányának szívét nyerje meg az anyának akarata ellenére, ki tudja, hogy az elhalt öreg

grófnak felbontandó végrendelete föl fogja Béla születésének titkát fedezni.

A végrendelet felbontatik Béla nagykorúságának napján, s az ünnevelt ifju gróf, a főváros politikai és szociális köreinek kedveltje, a dúsgazdag, bőkezű Béla egyszerre koldussá lesz, lelenczézé, kicserélt gyerekké, rang és vagyon nélküli névteleonné.

De mind ennek vesztese fájna-e Bélának úgy mint az elveszett boldogság pokoli kínja, mint az az iszonyu tudat, hogy a vagyonnal, névvel együtt Antónia is oda van örökre!

Elmegy bucsuzni Alpáryékhoz. Antónia lakában, Antóniát látva, kit örökre elvesztett, százszorosan érzi a csapást. Le kell küzdenie érzelmeit, és leküzdi, de a visszafojtott bánat és keserv elnémitják. A társalgás fenakad.

Antónia, hogy megvigasztalja, zongorához ül és eljátsza egy kedves dalát.

A jelenet néma, szótlan.

Ott ül Béla gróf, maga elé meredve, a méla zene hangjainál vele érezzük egész tragédiáját, és iszonyodva látjuk közeledni a katasztrófát arcjátékában.

Megőrül, előttünk, szemünk láttára.

S mikor Antónia ez eltorzult arczra néz, s iszonyodva felsikolt, az örült a zongorához rohan, bele kap s vadul veri a billentyűket.

Az örültet nem egyszer láttuk a szinpadon, Czakó a megőrülést, annak teljes processusát vitte oda, még pedig megfosztva áldozatát a szó eszközétől, csak külső, szemmel látható formáiban. Ez első pillanatra magában

véve bizarr, végletes, realistikus színezetű fogásnak tetszik; de ha nem kiszakítva tekintjük, hanem összefüggésében a cselekvénynyel, és következményekép a hős lelki harcainak, el kell ismernünk, hogy belső szükségességből, nem külső hatáskeresésből származott. Ez a megőrülés forduló pontja a cselekvénynek, még pedig kettős fordulója. Nem csak indokolt és természetes folyomány Béla érzelmeiből, viszonyából, a megrendítő bucsuzás helyzetéből, hanem egyszersemind fegyver a költő kezében, a sorsnak, a Nemezisnek megtorló villáma a bűnös Alpáryné ellen, ki innen fogva kerül a katastrófák sodrába. Látnia kell, miképen közeledik a válság, melyet ő okozott, hogy súlya alatt megtörjék, megaláztassék.

És így véve a jelenetet, szálaival, melyek a lélekkel, és szálaival, melyek a cselekvény költői intenióival egybefűzik, emelkedik a megőrülés oly »költői kép« magaslataira, a melyet Czakó a dráma magvának tekintett. Hogy éppen a megőrülés processusát játszattja le a néző előtt, mutatja, mennyire érdekelte őt a pszichológiai momentum magában a helyzetben; a jellem lélektani fejtegetésére tökéletesen elegendő lett volna Tárayt örülten léptetni föl s az átmenetet a közönség szeme elől a színpalak mögé vinni.

A mi belső szükségességet és jogosultságot nem nélkülöz, az ellen csak egy kifogás tehető. Táray szótlanul örül meg, eltorzul arcza képezi az egyetlen szöveget, nem mint Learnél, kinek szavai jelzik a lélektani processust. De vajon aesthetikai szempontból megengedhető-e ily vállalkozás? Ha nem adható előt, hogy szépiészeti

érzékeinket ne bántsa, akkor semmiképen nem igazolható; ellenkező esetben meg nem támadható.

Az örülségében vonagló, elkényszeredő arcz nem könnyü feladat a színésznek; a tapasztalat azonban bizonyítja, hogy ép úgy szokott sikerülni mint, hogy példával éljek, Learben Gloster kitolt két szemének előállítására, mi szintén közel jár aesthetikai érzékünk határvonalához. Egyik is, másik is bánthatja a kényes, túlfinomított izlést, de vég itéletet nem ettől várunk.

E jelenetnek egy másik része széptani tekintetekből megtámadtatott: Táray Bélának vad zongorajátéka. Mindkét momentum mutatja, hogy Czakó legkevésbé sem görög természet, ki a halált is szépnak fõsténé, õ csakugyan inkább az erõ, a nagyság, mint a szépnak rajzolója. Beethoven cis moll sonátájának allegrójából vagy Don Juanból szerkeszteni egy pár akkordot s azt játszani el vele, mint egyik nevezetes bírálója tanácsolta, hasznos útmutatás volt általában véve a túlzásokra hajlandó írónak, hanem azért Táraynak összefüggetlen bilentyü-játékára szintén csak azon aesthetikai ellen- és védokok hozhatók fel mint a megõrülés külsõségeire. Ilyenkor a költõ a mûvész elõadásának discréttségére szokott számítani, s ez szabadságában áll.

Három situatio kapott meg Czakó két legnevezetesebb mûvében. A megõrülés helyzete érzelmességében legmélyebb, legmeghatóbb; a »Végrendelet« utolsó felvonásában Alpáryné, Táray és Riola hármas jelenete conceptiójában legvakmerõbb, legnagyobb; »Leoná«-ban Leona és Irén jelenete pedig, a midõn a boszuló anya a

leányt rá beszéli a gyermekgyilkosságra, dialektikájával válik ki.

Mind három különböző és Czakót egyaránt jellemzi.

A »Végrendelet« utolsó felvonásában vagyunk. Fenséges léptekkel közeledett a boszuló végzet, antik kényszerűséggel. Hugo Károly »Báró és bankár«-ján kívül nem emlékszem magyar színműre, melyben a körülmények kényszerűségévé modernizált fátum oly megfélemlítőleg lépne föl mint itt. Táray megőrülése elkészít a következőkre s hatásában szinte szükséges, csak úgy bírjuk el a megoldást.

Hogy azt megérthessük, tudnunk kell mi lett Alpáry grófné szerelmi szülöttéből. Az idősb Tárayval folytatott viszonyból egy lánygyerek származott, kit külföldön Alpáryné szívtelen szülei eltüntettek s ki mint Riola Nina tánczosné szerepel a darabban. Ő is szereti, reménytelenül bár, de forrón, Tárayt, s azon hiszemben, hogy Alpáryné szerelmi boszujából okozta a gróf örültségét, mint megtorló nemű siet hozzá.

Kezében méreg, kezében tör. A mérget magának szánta, a gyilkot a grófnénak.

Alpáryné tudja, hogy Riola az ő leánya, a tánczosné nem tudja, hogy anyjától kér számot, hogy anyját üzi sarokból sarokba, hogy anyja szeme láttára issza meg a mérget.

S midőn Alpáryné megmérgezett leányának lába elé borulva élteért könyörg, hogy megbánhassa, megvezekelhesse bűneit, midőn Riolénak tőre már lehanyatlik, belép az örült Táray, és Alpáryné az örült és halálközt tántorogva, Bélától ide-oda hurezoltatják. . . .

Egy percz, és az örült a grófnét Riolerébe löki, a kegyetlen anyát a halál küszöbén álló leány törébe!

A fejlesztésnek fokozatossága nélkül elmondva, a költőnek szenvedélyes nyelve nélkül, az előzmények és sok apró indok mellőztével, körrajzaiban véve a helyzetet, csak vakmerőségét veszszük észre, megrendítő igazságról azonban alig lehet fogalmunk.

A kiben ily helyzet megfogamzik, elkészülhet rá, hogy nevetségessé válik, ha a kidolgozás ereje elmarad a conceptio merészsége mögött. A magaslat szédítő, és Czakó felragad e magaslatig. Fölrágad erejével és fentart komolyságával.

Szenvedélye, költészete szinte elemként csapkodja a cselekvény szabta szűk partokat, és nem a cselekvény titokzatosságairól lehulló lepel képezi a darab érdekét, hanem az erőteljes indulatok és lélekállapotok, melyek benne egymásra torlanak.

A mily erőteljes, oly komoly is. S ebben a férfias ihletett komolyságban találok varázsának egyik okát. A mit nyújt, nem színpadi szemfényvesztés, nem kíváncsiságunkkal s érdeklődésünkkel üzőtt alakoskodás, tréfa, mely a függöny lehulltával elpárolog, s csak a boszankodás marad meg, hogy magunkat kijátszattuk. A mit ír, a mit mond, érezzük, hogy komolyan írja és mondja, mert érezte és igazán gondolta, s azért marad meg darabjai után lelkünkben egy, ha néha disharmonikus, kínos, de mindig mély benyomás, s ezért bocsátjuk meg neki erőszakoskodásait is. A néző úgy van az íróval mint a nő a férfival, kit szeret. Szeszélyből származó kis bántalmak ellen is föllázad, de ha indulata elragadja,

mélyebb sérelmet is megbocsát és az indulat komolysága előtt meghódol.

Legköltőibb műve Czakónak »Leona,« ez a saját-ságos dráma, mely a szinpadon nem állhatott meg, az iro-dalomban elhanyagoltatott és mégis kiváló mű marad. A »Végrendelet« situatióinak alkotásában és kivitelében mutatott erőt költői gazdagságban találjuk meg itt.

Zord, fenséges, férfinak való darab ez, mely törté-
neti szempontból már csak azért is kiváló érdekű, mert
költőjének lelkét úgy tárja elénk mint egy lyrai költe-
mény. Az ősz Eraszt, a ki elvonul a világtól a magányba,
hol istent a természetben imádja, maga a költő. Az ő
nézetei, az ő lelki állapota mind ez.

Mikor Eraszt a világba küldi fiát Aquilt, hogy
megismerje és meggyűlölje, az utra adott tanácsokból
Czakó szól hozzánk.

Az igazságot, a dolgok vég okát fürkésző és a kuta-
tásban elhanyagló Czakónak hangját halljuk, midőn fel-
kiált: »Az ismeret és tudás ne váljék szenvedélylyé ben-
ned, mert ez által fáradalmaid és reményeid örök esala-
tásába, egy végetlen szomj olthatatlanságába és vég
eredményül erőd parányisága érzetének feneketlen fáj-
dalmába sülyedensz!«

A világ rendjével soha ki nem békült Czakót hall-
juk e mondásban: »Ha egy nap léteznék, melynek su-
gáraiból áradó változhatatlan erkölcsi elvek és törvények
örök igazsága világitaná az ész és értelem utjait: volna
célja és iránya az emberi elme törekvéseinek, munká-
lódásának, biztos alapja elveinek, hitének. De mig ez
nincs: ne keress törvényekben igazságot, igazságban

részrehajlatlanságot, szeretetben tisztaságot, vallásban megnyugvást, barátságban őszinteséget, az emberben egy túlvilági lényt; szóval, ne keress e földön paradicsomot, ne boldogságot.«

Az ő utópiáját festi azon világban, »hol szerelem él, de nem magyaráztatik, hol hit buzog, de nem árultatik, hol boldogság van, mely nem érzégettetik.«

Egész bölcsészetét kapjuk e nevezetessé vált helyben: »Ne legyen váratlan és megrázó semmi előtted; ne azon vég sóhaj, mely szived feleiből, egy kebledbe forrt és tenlekeddé vált, barátod vagy atyád haldokló lelkéből szakad ki. Ne azen hálaköny, mely általad a károhozat gyötrelmétől megváltott nyomornak szeméből csordul térdeid elé; és ha a nyomor hála fejében rád árasztaná inségének egész tárházát, nem hagyva kinzatlan egy szögét lelkednek, halálra marczangolva még haldokló reményed szakadozó árnyát is: légy nyugodt! Légy nyugodt, ha hited és mindent áldozó bizalmod gonoszság, kajánság, félreismerés, rágalom és millió apostola által a pokol honának milliószor tétetik semmivé, az élvezet édes perczében, az álom pillanatában, egy örökös börtön rablánczai közt és az eset százezer fokozatin. Ha minden természeti elem ereje viharrá összpontosul vállaid felett, elzuzandó: gondold el, minő nevetéséges a csaknem végetlen erők dühe egy morzsálható emberi testalkotmány felett, s légy nyugodt. Ha a föld feneketlen sirbolttá hasad ketté alattad, rád okádott lángjaival keblébe temetendő: gondold el, hogy minő felséges a számodra nyílt sír, s vég lehelletig légy nyugodt.«

Végül pedig az utolsó hely, melyet idézek, az a melódia, mely »Leónán« és Czakó életén egyaránt átvonul, mint egy-egy dalműben a fő szereplőnek motívuma: »Eljön az idő, midőn elhal a tavasz, az ősz, elhervad a rózsa, az élet és a gondolat!«

Megnyugvás, megsemmisülés, ez a költő bölcsészete, ennél többet nem adhat a közönségnek, magának csak az utóbbi adta.

A néhány idézet, melyeket a legjellemzőbbek, nem a legszebbek közül választottam, némileg megismertetnek nyelvvel is, mely »Leoná«-ban leggazdagabb. Az akkori kor nyelvészeti küzködésének felróható néhány hibát leszámítva, Czakó drámai nyelve olyan, hogy, Katonának s a nyelv tekintetében Czakóhoz már közelebb álló Teleki Lászlónak kivételével, régibb drámairóink közül egyik sem érte el. Teleki darabosabb, de drámaibb, Czakó dallamos periodusokban mozog, melyek az ő kezében a gyors menetnek nincsenek ártalmára és páthosának igen alkalmas közvetítői.

A darabnak specialitása irányában rejlik. Bölcsészeti dráma ez is mint Lessing »Bölcs Náthánja.« Abban Czakó, ebben Lessing öntötte ki vallási meggyőződését. Egy nagy gondolkozó s egy nagy képzelő.

Valóban alig képzelhető nagyobb ellentét mint Lessing, kinek éles elméje választó vizként old, ki harmóniát talál mindenben és rendszert, kiindulást és végcélzt tűz ki a hová lép, és Czakó, a ki, hogy képleg fejezzem ki, szívével gondolkozik és mégis gondolkozik, szent ihlettel merül a végtelenbe és nem ismerve a gondolatok világát, elvész az ismeretlen talajon.

Ilyenek műveik.

Az egyik, Lessing dissertál, indulatában is dissertál, Czakónál a dissertatio is szenvedély.

Lessing megtalálja a megoldást a három gyűrű történetével abban, hogy higye mindenki saját vallását az igazi isten vallásának s éljen becsülettel a szerint. A megoldás: a tolerantia.

Czakó a pantheismusba menekülve, nem talál semmi semmi kibékítőt, nem talál más megoldást mint a megsemmisülést: elhervad a rózsa, az élet és a gondolat!

Ez a disharmonia, melyet Iréne az utolsó felvonásban így fokoz: »nincs többé élet és nincs boldogító gondolat,« ez teszi alakjait beteges, sőt abnormis lényekké, ez fojtotta meg a darabot a szinpadon, s ez teszi állását az irodalomban nehézé. Meg kell írójának azt a kietlen, sivár, vigasztalan világot bocsátani; de ha megbocsátottuk érdekes meséjeért, a nagy erőért, melylyel a hálátlan téren küzd, a phantázia gazdagságaért, indulatok mélységeért, akkor sem lehet soha a tömeg inyére; de értékét becsülni fogja mindenki, a ki a specialitást, üssön el bár egyéni izlésétől, élvezni képes.

Daczára, hogy a szinpad nem bírta el e tragédiát, Czakó mint drámairó legérdekesb ebben a művében. Tetőpontját a költő »Leoná«-ban érte el, s ebben mutatta meg egyszersmind leginkább azt, hogy igaz drámairónak született, midőn egy száraz talajból drámai ért fakasztott. Emlékezőnk még levélben adott tanácsára: a drámairó ne eszméből induljon ki. »Leoná«-ban maga ellen vétett. Eszméből indult ki. Darabot akart írni

a pantheismus mellett. De rögtön érezte, hogy a szinpad nem a bölcészet, nem a speculatio problemáinak megoldására van hivatva, hanem emberi szenvedélyek előállítására.

Küzdött benne a drámaíró és a böleselkedő.

Az eredmény egy munka lőn, mely mind kettőnek engedményeiből áll egymás irányában; de a szinpad nem tür engedményeket, s megboszulta magát.

A természetimádás helyességét megbizonyítani, drámaiság nélküli eszme; de drámaiságot mutat, a meghasonlást rajzolni a pantheismus és a positiv vallás közt. Ő tehát igen helyes tapintattal ezt választotta alapul; de ezzel, mint látni fogjuk, a tendencián ejtett csorbát s adta meg darabjának beteg, komor színét.

Az összeütközés két nő közt megy végbe.

Ismét találkozunk a csábítóval, mint a »Végrendelet«-ben.

A természetimádó Eraszt Leonát, az apácát elcsábította. A csábítót katonák elszakították áldozatától, a nőt, »ki a természet szerint vétkezett,« megkorbácsolták, szent öltönyét megégették, hamvát szeme közé szórták, elüzték.

Eraszt megöregedve, a magányba vonul vissza Leona fiával, Aquillal, kit felnőve, mint már tudjuk, világgá küld. Hon marad azonban Aquil neje Irén, Eraszt egyik barátjának árvája, kit kora fiatalságában vitt ki az aggastyán a társadalomból.

Elesábitása után vagy 26 év múlva egy viharos napon Leona a kunyhóba téved, s azon hiszemben, hogy

Irén Erasztnak leánya egy másik házasságból, egykori csábítóján boszút akar állani.

Ez a boszu a mű veleje, ez a meghasonlás a pozitív vallás és a természet vallása közt. Rá akarja venni Irént, gyilkolja meg fiát, a kis Aquilt, hogy Eraszt unokájában bünhődjék.

Irén a szobában van, Leóna tetteti magát, hogy nem veszi észre, s leborúl egy feszület elé: Mindenható! ki mennyed üdveért és boldogságaért alkotád a hitet, melynek fáját és gyökerét mártiraid vérével öntözéd, hogy nagyra nőve milliók férhessenek szent árnya alatt! Ne tekintsd terhes vétkét és bűnét e kunyhó lakóinak, hogy nem ismernek téged! Nyujtsd szívökbe világod sugarát, bocsáss meg nekik és ne kívánd az anyától gyermeke vérért engesztelő áldozatul. . . .

I r é n (rémülten). Mit beszélsz te itt?

L e ó n a (felugrik, ijedést szinel). Mit látok? Ha hallotta volna szavam.

I r é n. Szólj, mit mondál itt?

L e ó n a. Semmit, semmit.

I r é n. Én hallám, gyermekem véréből szóltál.

L e ó n a szabadkozik, Irén esengve ösztönzi mondaná meg, mit czélzott imájával?

L e ó n a. Ki volt az isten szolgája, ki a szent lánczot köztéd és társad közt köté és megáldá?

I r é n. Azt mondá atyám, hogy az maga az isten volt.

L e ó n a. Maga az isten. Miért szülted tehát fájdalommal a te gyermeked?

I r é n (reszketve nézi, nem bír felelni).

L e ó n a. Avagy nem fájdalommal szülted őt?

I r é n. Fájdalommal, rettentő fájdalommal.

Le ó n a. És fájdalmad perczében nem átkozád a napot, melyen szültél, nem átkozád meg magad és gyermeked?

És az átok, mond Leóna, fogta meg a gyermeket. Aztán folytatja: Ki volt az isten szolgálja, ki őt szentség vizével illeté, megóvándó a kárhozat és pokol gyötrelmeitől? Senki? Szegény gyermek. . . . Avagy nem fizette-e le ez ártatlan teremtmény élte adóját máris gyötrelmekben, míg ajka és inye ételt nem illetett?.. Nem záródtak-e be görcsösen szemei? Nem kéült el ajka? Nem reszkettek tagjai, mintha súlyos nyavalya által gyötörtetett volna?«

Ezzel ragadja Leóna a szegény anyát odáig, a míg ez elveszti eszméletét, s nem látja, hogy nem ő, hanem Leóna fojtja meg a gyermeket. Mindamellettt gyilkosának hiszi magát.

A darabot Aquil haza térte oldja meg, s aztán Eraszt, Irén halála, és Leóna bünhödése, ki megtudja, hogy saját unokáját ölte meg, fejezi be.

E történet csak megvilágította azt, a mit főnebb mondtam. A drámai cselekvény kedvéért, a központot képező nagy összeütközésért rajzolta a két vallásnak csak végleteit. Nem volt másra szüksége mint Leónában a rajongóra, a többiekben a nihilistákra. Arra, hogy megejtse ezeket, ezekre, hogy megejtessék magokat. Ha ezek csak egy »boldogító gondolatot« tudnak Leóna ellenében fölhozni, sikerülhet-e fanatikus vállalata? A cselekvény céljainak tekintetéből tehát elegendő a két val-

lásnak ez az egyoldalú fölfogása ; de kevés arra, hogy a tendentia érvényre emelkedjék.

A tendentiát képezné: utat jelölni ki a társadalmak civilizációjának romlottságából. Azt teszi, mit előtte Rousseau és mások megtettek, de teszi egészen eredeti módon. Leona utmutatóképen áll az utolsó határkőnél s a vadon felé fordítja karját.

Ám Czakó csak az enyészetben nyiló gyönyört nyujthatja vigasztalásul, s így lön, hogy az a darab, mely a pantheismus mellett iratott, inkább vádirat lön a pantheismus ellen.

Leona a szinpad és irodalom közt lebeg. A szinpad exclusiv természete nem szokott megalkudni, az irodalom nem oly exclusiv. Számtalan poleza van, a hol helyet ad mindennek, a mi eredeti, a mi egy érdekes egyéniségnek hű keze vonását magán viseli, ha excentrikus is.

Ily külön polez a helye e bölcselemi műnek reflectiv művekben még nem gazdag irodalmunkban, külön hely, egészen külön, mint a milyet az üvegházakban az exotikus növényeknek adnak. Külön polez, de magas helyen.

Milyen hát Czakó egész irói alakja?

Az íróról nem szólhatok egy pillantás nélkül, melyet az emberre vetek, még pedig külsejére. Nem egészséges színü, szép hosszúkás arczára a magas, csontos férfinak, hanem abba a fekete szembe akarok nézni, mely a gesztenye iveret alól oly csodásan, a lázas embernek pókhálószerségével néz a világba, mint egy álomjárónak szeme, a ki ebben a földi életben csak

álombeli testetlen lényeket, káprázatokat lát és úgy jár közöttük mint egy más világnak haza járó lelke.

A ki ezt a szemet látta, sohasem feledte.

Barátai csodás szemnek mondták.

Nála igazán a lélek tükre volt.

A hogy ez révedezett a külvilág tárgyain, úgy bolygott ő a problémák világában. Szenvedélyes valója nagyobb rejtélyeket vetett föl mint a melyeket szelleme belátni és elemezni képes volt; izgékony természete pedig és művészi ösztöne előbb foglalkozott a kivitelben azon kérdésekkel, melyeket szívéhez intézett a világ, semmint esze megpróbálta volna, tud-e velök megbirkózni.

Nem is a szem tisztán látása emelte föl Czakót. A képzelet hatalma, a szenvedély sodró ereje képezi jellemző vonását; az a képzelet, mely ha el is csapongott, csak a magasban szokott megtévedni; az az érzés, az a szenvedély, mely az embert megölte, de a költőnek halhatatlanságot biztosít.

Képzelet és szenvedély által emelkedik oly határozott egyéniséggé, a melyet drámaköltőink közt Katonán és Teleki Lászlón kívül nem találni, kinnél ha rikitőbb, de körvonalalaiban élesebb is.

Igy áll ő a magyar Thalia templomában, melybe oly ihlettel, oly komolysággal lépett, melyből a kufárokat kiüzni élte feláldozásával vállalkozott.

S e szentélyben helyet foglalni van joga a költőnek, ki excentrikus ha volt, köznapi soha sem tudott lenni, ki ha tulzó situatiókat teremtett, nagy arányokban tudta kivinni, s bár modern volt, társadalma szel-

lemének s hagyományainak letűntével sem avult el, mert műveiben a költészet árja foly.

Művei fölé szebb feliratot nem jegyezhetnék mint éltében szigorú bírálójának, halála után igazságszolgáltatójának, Erdélyinknek szavait: »Arczáról egy-egy gondolatot vártunk minden perczen, melyet már régóta ápolgat, melenget szive alatt. . . . Ő úgy látszik egész lelkét tette egy gondolatra; becsülte, imádta az eszmét; de nem ismerte természetét, s halandó lábai megtörték a szent küszöbön.«

* * *

Dolgozott, tusakodott.

Egy pontot keresett a világban, melyen megnyugthatik, de »Leonának« bal sikere után nehezebben találta volna meg mint hajdan. A hidegség, melylyel kedvencz munkája találkozott, hosszú küzdéseinek, fájdalommal szült eszméinek lerakója, mélyen lankasztotta komorságra hajlandó lelkét. Az ily léleknek sugallatait csak a siker némithatja el; csak az erő érzete, melyet a siker belé önt, tartja fen, hogy a megsemmisülés ösztönzéseire ne hallgasson. A míg az életnek árjain fenyeg a valami fény, valami czél, az ember elviseli a küzdelem nehézségeit; de mikor a habok egymás után eloltják az árboz tüzeit, a szenvedés elemének nagyságától tehetetlenül hull ölbe a kéz, s az elveszés kísértő gondolatának csábító hatalma nőttön nő.

Leona bal sikerének bántalmait pénzzavarának gondjai váltották föl. Terjedelmét nem hozhattam tisztába. Ő mindig mértékletesen élt, és mint egyik barátja em-

lékezik, 6—700 frtnál több adósságot nem is hagyott hátra. Ezen a mai körülmények közt magában véve csekély összeg azonban sok nyugtalanságot okozott neki, s mikor János öcscse egy izben hozzá fordult, igen röstelte, hogy rajta nem segíthetett, és válaszában szűk körülményeit keserűen emlegette. Anyját óhajtotta volna felhozni, hogy legalább csöndes, nyugalmas otthont alapítson, hol zaklatott kedélye megpihenhet. A nézeteiben szigorú anya azonban nem akarta kolozsvári üzletét elhagyni, míg bátyjának kölcsönpénzét, melylyel üzletét megnyitotta, vissza nem térítette, és Czakónak érzékeny lelkét bántotta a gondolat, hogy ez összeget ki nem egyenlítheti s anyjának Pesten sem ajánlhat gondoktól ment életet.

De most ütött a legnehezebb megpróbáltatás órája, mely meghasonlását tökéletessé tette. Ez azon óra, midőn a toll embere a tettek terére lép. Már 1846-ban elégtelen szemmel nézte a színház viszonyait. Komoly lelkesültséggel szerette az intézetet, hol a művészet minden érdekét egy elhibázott rendszer következtében veszély fenyegette. Ki akart válni, mert — mint mondja — előre tudta, hogy szó nélkül nem fogja megállhatni; de Bajza és Csengery, kikkel szándokát közölte, türelemre intették, s ő megmaradt.

Egy évvel utóbb nem titkolhatta el méltatlankodását. A színház tulajdonképi vezetését Ráday egy az első rendű színészekből és hivatalnokokból álló testületnek adta át, kik, megannyi kiváló művészek s a színház oszlopai, még sem birtak azon erővel, hogy a kedvező alkalmat, midőn a művészet csarnokainak kulcsa az ő

legilletékesb kezökbe került, józanul felhasználják. Hogy Ráday gróf befolyást engedett az első rendü tagoknak, nem ítélhető el; nincs igazgató, kinek kormányzása alatt több-kevesebb tag ne nyert volna hatalmat; a hiba csak az lehetett, hogy e hatalom tulságba terjedt, s a befolyásos tagok nem bírtak elég önmegtagadással, hogy saját érdekeik mellett a színház célját, érdekeit ne veszélyeztessék.

E kort az irodalom elnevezte színész-uralomnak, és színház s irodalom közt éles ellentétek fejlődtek ki. Ez ellentétek theoretikus mezőn mozogtak eleinte, az ugynevezett szini hatás elve miatt. Ráday gróf megalapította ugyanis a drámabíráló választmány intézményét.

E választmány alapelvül a bírálandó műveknél a szinpad hatást fogadta el, mi ellen az irodalom részéről a sajtó jó részében egy főleg Erdélyi által a »Szépirodalmi Szemlében« oly élesen folytatott harc fejlődött ki, hogy a választmány végre csak egy canossai megaláztatással menekülhetett. Kijelenté ugyanis, hogy »szini hatás alatt nem ért egyebet mint a közönség miveltségi állásának szemmel tartását és a körülményekhez alkalmazkodását, de elvileg soha sem az aesthetika vagy jó ízlés kárával.«

A harc az elméletek körül idővel gyakorlatibb alakot kezdett öltetni. A színház hanyatlott: pártfogolást, hanyagságot az előadásokban, rendetlenséget a kezelésben, az egész kormányzásban pedig fegyelmetlenséget, önkénykedést, czéltalan kapkodást hánytak minden oldalról az igazgatás szemére; s növelte mind ezt azon körülmény, hogy minden befolyásos tag intéz-

kedett ugyan, a felelősséget azonban senki sem akarta elvállalni, hanem az igazgatóra háriták, ki a befolyásos tagok gyűrűjétől körülvéve, a személyzet zömétől elszakítva, a kellő tájékozottság híján a szinfal mögötti személyek áramlatának eszköze s takarója lett. Mikor e helyzet már a közönség tudomására is jutott és a részvét csökkenni kezdett, Czakó nem fojthatván el többé azt, a mi lelkét nyomta, 1847. márczius 18-dikán Csen-gerynek »Pesti Hirlap«-jában kiadta »A nemzeti színház jelen igazgatási formájáról« óvatos, tárgyilagos című és tartalmu czikkét, azt a czikket, mely rendkívüli feltűnést okozva, válságot idézett elő a színház vezetésében, és egy uttal végzetessé lón annak sorsára, ki az ügy érdekében minden személyi drága köteléket szétszakított.

Mintha sejtette volna lépésének következményeit, aggodalommal tette meg kiméletes alakban, de határozott hangon. Majdnem érzelmesen, fájdalmasan indul meg; nehéz tusák titka lappang bekezdésében. »Négy éve, ugymond, hogy a színház tagja vagyok, és keserűbb óráim soha sem volt mint az, melyben e sorokat írom, annál inkább, mert az igazgatóság tagjainak mint művészeknek sokat köszönök. Ha azért irántami szeretetök és barátságuk csökkenni fog, igen sajnálnám. Kötelességek összeütközésekor soha sem ingadoztam oda hajolni, hol a köz ügy van.«

Ez önérzetes, bátor s egyszersmind gyöngéd bevezetés után, melyben jóslatosan írja meg éltének legsajnosabb meghasonlását, áttér a helyzet rajzolására, melyet nagyjában már rajzoltam. A színész-uralom alatt a

színház két részre szakadt, az elsőrangúkéra s a kisebbekre. Ezek közt aristokratikus különbség fejlődött ki. Az elsőrendűek az igazgatóval közvetlen érintkezésben álltak, a kar- és mellék személyzet csak a titkárral érintkezhetett. Ez elégtelenséget okozott, az elégtelenség hanyagságot. A hanyagság elharapózott. Alig tartottak rendes próbákat s csak igen keveset, szereptudásról szó sem volt; a fő tagok hónapokig betegeskedtek; az opera csak vendégekkel tarthatta magát, melyek az intézetnek sok pénzébe kerültek; a közönség nem látogatta többé a drámát, s mind ezért felelősséget vállalni senki sem akart. Ebből s egyéb itt mellőzött körülményekből Czakó azt látja, hogy a színészek testületi uralma átviszi a színpalak közti szenvedélyeket a kormányzásba, e kormányzási forma tehát túlélte, megbuktatta magát, és cikizező az országos felügyelőt Rádayt, kit nagy tisztelettel emleget, felszólítja, keressen oly igazgatót magá alá, ki a felelősséget elvállalja s felelősségre lesz vonható az előforduló visszaélésekért.

Akár mily kimélettel írta meg a cikket: Egressy, Lendvay, Szentpétery, s főleg Fánecsy, a színháznak egy évtized óta mindenese, most operarendezője és ügyvivője, mélyen megsértődtek; az összes sajtó felzudult s a felszólalást magáévá tette; a színész-párt részéről nyilatkozatok s feleselések egymást érték; de a láng bele kapott a Ráday-regime födelébe és többé semmi sem oltotta el.

Az ügy, mint látni fogjuk, győzött, de (tragikai sors!) a »hős« bukott. A színháznak tegnap még kedvence, a cikk megjelenése után elszigetelve, elhagy-

va látta magát; az első rendű tagok, barátai, többé szóba sem álltak vele; s a mi rajta legmélyebb sebet ütött: pártfogója, kit apaként tisztelt, Szentpétery is megszakította barátságát. A hová fordult a színháznál, keserű szemrehányások özönlöttek rá, fagyos tekintet fogadta közeledését, gúny és idegenkedés taszította el magától. Barátainak, társainak, pártfogóinak egész körét elveszítve, idegen lett egyszerre a házban, melynek javára áldozatul oda dobta legbeacesb viszonyait.

Legalább nem hijába áldozott. Az az egyetlen czikk erkölcsileg tönkre tette a Ráday-regimet, s az országos ellenzék, melyhez a felügyelő közel viszonyban állt, sietett mindent elkövetni, hogy — veszett fejszének nyelét — a gróf hirnevét megmentse s az intézet igazgatóságát megtartsa a szabadelvű párt részére. Egy egész sor fő tekintély, köztük Kossuth Lajos, Teleki László, Vörösmarty, Batthyány Kázmér, Andrásy Gyula gróf, Gorove stb. tettek közé nyilatkozatot a Czakó czikke ellen, és elismerést szavazva Ráday gróf buzgalmának, fölkérték, tartsa meg továbbra is a színház kormányzatát.

A jó szándékú, de gyöngé és akkor még tapasztalatlan gróf e nyilatkozattal erkölcsileg tisztáztatott, regimejét azonban többé nem támaszthatta föl semmi, és Kossuth maga fordult Csengeryhez levélben, fölszólítva őt, tennék magokat érintkezésbe a színház jövendő igazgatója iránt, nehogy a kancellária a zavart fölhasználja és a conservativok sorából jelöljön ki valakit ez állomásra. Csengery azt felelte, küldjön Kossuth egy ellenzékit, a kivel a kérdésről alkudozásba bocsátkozhassa-

nak. Kossuth Teleki Lászlót szemelte ki, s a két ellenzéki árnyalat megegyezett abban, hogy Ráday gróf az országos felügyelő címét egyelőre megtartva, szinteg nem, de tényleg visszavonul, és Bajza József, aligazgató czimmal, kezébe vegye a színház bonyolult ügyeinek tisztába hozatalát.

Bajza 1847. októberben át is vette az igazgatást, a forradalom közbejötté folytán azonban a hozzá kötött várakozásokat csak részben valósíthatta, maga után hagyva egy szép kezdet emlékeit és traditióit.

* * *

Czakó elérte célját, de élete fel volt dülva. Nem csak barátait, jóakaróit, még anyját is elvesztette a hálatlan küzdelemben. A szülő minden dicsőséget, nagyságot, jellemes tettet oda ad gyermekének boldogulásaért, s ha választania kell két állapot közt: nagynak tudja-e fiát vagy boldognak? az utóbbit fogadja el. Czakónak édes anyja nem látott fiának föllépésében mást mint hogy pártfogóival, egész körével, igazgatóságával, existenciájának legfőbb tényezőivel ellenkezésbe jutott, s azért nem helyeselhetette. Zsigmond egy keserű levéllel válaszolt, s azon túl több sorát anyja nem is látta. Megszakította a levelezést, egészen magába, belső világának omladékai közé vonult, s az első hír, mely ezentúl a szülőhöz ért, a halál póstája volt.

Testben is betegem, lelkileg is megtörve, a főváros zajából menekülni sietett a nyár közeledtével. A természetbe menekült, a természet vad, regényes ölébe, nem

gyógyulást keresve, hanem egy végzetes hajlamot érlelve kinos tünődéseiben.

A gyönyörű Tátra-Füred havas-világában közel érezte magát istenéhez, a természethez. Hanyatló kedve még tusakodik a munka ösztönével, a tehetség utolsó fellobbanásával. Egy kártyája még van, melyet nem játszott ki az élet játékában, egy terv még melengeti, egy tárgy még sok mondani valóval nehezedik rá, s a fenyvesek zúgó templomában befejezi »János lovag«-ját.

A jó szerenese akarta, hogy e napoknak egy emléke maradjon fen, mely lelkébe pillantanunk enged. Igénytelen egy lapocska a füredi emlék-könyvből, melyre sok más vendég példájára ő is följegyezte benyomásait. Dultabb, néha érthetlenebb, dagályosabb lapot nem igen irt ez emléklapnál; az a világosság, mely kritikai leveleiben jótékonyan lep meg, itt tökéletesen hiányzik, elméje kínosan vergődik természetimádásának zürzavarában. Érdekes mégis e lap, mert több helye világosan, egész tartalma pedig sejtetőleg mutatja, hogy az az elhatározás, melyet néhány hó mulva végrehajt, hosszabb időnek érlelt szándéka volt.

Csak azon sorokat jegyzem ide, melyek küzdelmeire vonatkoznak. »Láttalak, ó bércztenger — kiált föl — nem szégyellem megvallani, mámoros valék tetődön. . . . Kicsiny valék alattad, bércz, de tetődön éreztem nagyságotat feletted. Láttam a kezet, mely izzó folyamból jéggé meresztett, és érzém, hogy most még e hüvelybe bilincselt lelkem nem sokára szabadultan az ős erőbe visszavolvadva, megkorbácsolhat. . . . Ha az ős erőbe visszatérek, meg foglak korbácsolni oly súlylyal, minőt még

nem érzél. . . . Meglátjuk egymást, addig isten veled!
1847. nyárutó 23. Czakó Zsigmond.«

A hegyek közül visszatér Pestre, hol újabb csalódás várja. Mintha a sors sietett volna egymás után eltépni a lánczokat, melyekkel hajója a révben megkötve volt. »János lovag«-ját felolvasta irók baráti körének s a darab nem nyerte meg tetszésöket. A kínos, hányatott napok szüleménye nem duzzadoz többé, mint előbbi művei, lelke csak félig csügg rajta, a teremtésben az akarás nagyobb szerepet játszik az ihletnél, s a mű is tartalmatlanabb, sivárabb, üresb. Szelleme már félig az »ős erőbe« olvadt, mikor e munkát megírta.

Életkedve napról napra hanyatlott.

Innen fogva szaporodnak a nyilatkozatok, melyek nem sokára sötéten fognak bevalósulni.

Egy színészbarátját gyakran szokta magához estére meghívni, hogy együtt theázzanak, mert nem szereti az egyedülletet, a magány borzasztó rémekkel teljes, az éj csendje ijesztőleg zaklatja lelkét jelenségekkel.

Olyankor hosszan el-elüldögéltek, s a társalgás nagy részt komoly tárgyak körül forgott, melyen csak egyes ötletek, valamint makacs visszatérés ugyanazon tárgyra cikázott keresztül.

»Az embernek, mondá egy alkalommal, megvannak a maga természetes hajlamai, nekem ellenállhatatlan ösztönöm van az autochiriára.«

Máskor: »Lőjük meg magunkat!« mit nem egyszer ismételvén, vigabb kedélyü barátja tréfával iparkodott a mogorva indítványt elütni.

Egy izben ültéből hirtelen fölkel és e szavakkal: »Vigyázz, meg ne ijedj,« benyúl az almáriomba. Barátja valami koppanást hal, de Czakó meggondolkozik, s csak ennyit mond: »Ne, most ne! Nagyon megijesztenélek.« Mikor barátja Leónából fejére idézte: »Légy nyugodt,« komoran válaszolt: »Igen, nyugodtan ölni meg magamat.« Barátjának elutazásakor e szavakkal bucsúzott tőle: »De temetésemre visszajösz.«

Ily mondások annyiszor fordultak elő hónapokkal halála előtt, ugy beszélgetett a halálról, hogy e tárgy közöttük megszokottá vált, közönséges társalgási anyaggá, melynek megfélemlítő jellemét a folytonos ismétlés elvette.

Különben ha nagyon mélyen bele bocsátkoztak, Czakó egyszerre ki-kiverte fejéből s hirtelen áttért más tárgyra.

Néhány héttel halála előtt elhallgatott, külsőleg nyugodtabbnak mutatkozott és nem feszegette többé azt a tárgyat. A tusakodás beszédes, az eltökéltség néma. Az emberi lét elvesztette minden értékét, s ő borongva, de hidegen nézte a talajt, hogy süpped alatta.

Érezte az ős erő fuvallatát, s a ki oly mohón, szenvedélyes lángolással látott mindenhez ez életben, utolsó, legrettentőbb tragédiájának katasztrófája felé elszántan, nyugodtan közeledett.

Deczember 14-én még a színház egyik tisztviselőjéhez, Komlóssyhoz néhány sort írt, melyben délelőtt 11 órára a »Könnyelműek« kéziratát kéri. A mit azontúl tett, utolsó cselekedeteit, pillanatról pillanatra leírta baráti kéz, s megtalálja mindenki a »Pesti Hirlap«-ban.

Délben e hirlap szerkesztőségébe ment és hosszas beszélgetésbe bocsátkozott a szerkesztővel és újdonságíróval. Felolvasták néhány német lyrikusnak költeményét, Czakó előbb a szerencsétlen Lenau képét dicsérte, majd Uhland arczképét vette kezébe és tréfás megjegyzéseket tett rá. Alig pár percz mul va a pisztolylövésre tért át, s kérdezé, vajon Csengerynek czéllövő pisztolya nehezebb-e mint a báró Kemény Z sigmondé, melyet azon ürügy alatt kért el, hogy külvárosi lakásában magát éjjeli megtámadás ellen ótalmazhassa. Hasonló szin alatt az »Életképek« szerkesztőjétől, Jókaitól is néhány nappal előbb kölcsön kért egy kétesövű pisztolyt.

Legjobban a Csengeryé nyerte meg tetszését.

Kezébe vette, s bár a jelen volt ismételten figyelmeztette, hogy töltve van, nem adta vissza.

Azt állította, e pisztolylyal 15 lépésről ellőne egy huszast.

Ezek utolsó szavai.

A két jelen voltnak figyelme egy pillanatig az utczára irányult s ő e perczet rettentőn használta fel.

A szobában egy kis durranás hallatszott, melyet lövésnek alig gondolhattak, erre Csengery és munkatársa visszafordult. . .

Czakó halálmeredten ült előbbi helyzetében, mint egy kísérteties, túlvilági vendég.

A lövés hangját a száj fogta fel, hová úgy látszik a csövet helyezé, s a golyó szájpadrásán keresztül konyájába furódott.

Orvosért küldtek, de a segély már hijába érkezett. Az irodalomnak ifju halottját elszállították a kórházba.

A gyaszhir rendkívüli megdöbbenést okozott; az irodalom, művészet, az egész művelt közönség megilletődéssel kérdezte ravatalánál: milyen ok kényszerítette e szörnyű lépésre?

Mi végig néztünk életén, s tán megfelellhetünk, a mennyire a kedély világának titkai a véges észnek megfejthetők.

Vannak a testnek örökölhető bajai, öröklődnek a lelki hajlamok is. Családoknak nemzedékein át huzódik egy-egy vonás, hol halványabb, hol kirivóbb színben. Agyban, véralkatban lakik-e ennek a forrása, hijába keresnők. A mi emberi tudományunk szétszedheti az embert izról izre, el is keresztelheti megkülönböztető nevekre minden egyes részét; de mikor meg kell mondania kereken, határozottan, melyik iz volt hát férges e szervezetben, a ki megölte ezt a lelket? cserben hágy a tudomány, s azt mondjuk általánosságban: szervezeti hiba okozta.

Hogy épen neve is legyen.

Czakó szervezeti hibája: természeti búskomorság, vele született tépelődő, kielégíthetetlen, disharmonikus hajlamok. A többi csak külső körülmény, mely a természet munkáját elősegítette, fejlesztette. Egész lajstrom családi csapások, évek nyomora, írói bal siker, anyagi nehézségek és az igazgatóság elleni föllépésekor fejére idézett számos kellemetlenség.

Szentpétery kibékülvén a halottal, lett tömeggondnoka, a színház eltemette, s most ott pihen a kerepesi temetőnek egy zugában, kicsinyke kő alatt, elhagyott

domb aljában, melynek csak Konstantinápolyban élő öccse viseli gondját a távolból.

A Czakó család tragédiáját az a pisztolylovás befejezte.

Ivadékokon át jelöli meg a sorsnak egy kérlelhetetlen, makacs jegye e családot. Egyszer tér el a gondviselés rendes útjáról s ad két fiút egy Czakónak. Nem azért-e, hogy az egyik megvezekeljen, megváltsa azt a sajtáságos üldözést, s a másiknak életkedvvel, gyakorlati szemmel, világravaló hajlamokkal bíró egyéniségében egy új családot teremtsen?

A látszat legalább arra mutat, s vajon regényes felfogás-e az ily szempont? Ha elismerünk egy, körülírt szabályok törvények útján haladó emberiséget, melynek állomásain az egyéni szabad akarat csak időleges változásokat tehet, gyaníthatunk-e ily törvényszerűséget az egyesek életében is?

Az öreg Czakó keresi a bölcsék kövét, a gyógyító, ifjító, gazdagító szert. Fia keresi a szellemvilágnak bölcsék kövét, az ifjító, gyógyító, hegesztő szert, az igazságot.

Az apa összeroskad.

A fiú megöli magát.

S a megváltott ágnak utolsó ivadéka a köznapi élet körében, melyen legközelebbi rokonai elbuktak, mert nem tudtak vele megbékülni, kiengesztelt szerencsével, biztosan halad *).

*) Czakó János, miután az egész keletet bejárta, most Konstantinápolyban a »Vélics és társa« kitűnő gyógyszerész cégnek tulajdonosa. Második házasságban Csernátony Lajos egy rokonát bírja, kitől két leánya született, »Gemma« és »Leóna.«

Olyan ez mint egy költemény.
Pedig biographia.

* * *

Maradjunk még egy pillanatig a sírok világában.
Nyolcz évvel halála után ismét szerepelt Czakó egy
öngyilkosságnál. Egy a földi sorssal meghasonlott nemes
kedély és rajongó elme Czakó útján vált meg a keserű
valóságtól. Kezében Czakó arczképét tartotta.

A hölgy neve: Ferenczy Teréz. E név kimondása-
kor egy drága irodalmi emléket ujitottunk meg.

A kik ez életben nem is ösmerték egymást, közel
jutottak halálukban.

Kelemen
MIKES FERENCZ KÉZIRATAIRÓL

PULSZKY FERENCZ.

(Felolvasatott 1874. jun. 24-dikén.)

Midőn a nemzeti muzeum számára megvett Farkas Lajosféle könyvtárhoz tartozó kéziratokat átvizsgáltam, a lajstromozatlanok közt feltűnt nekem tizenöt kézirat negyed rétből, mely ugyanazon egy kézzel írva, a múlt század bélyegét viselte magán és első pillanatra is érdekesebbnek látszott. Minthogy néhány közülök évszámmal van ellátva, 1741 — 1749, s kettőn a hely is meg van nevezve, a hol iratott, ez a hely pedig Rodostó, mindjárt Mikes Kelemen gyanítottam a szorgalmas íróban, és Toldy Ferencz, a ki oly sokat foglalkozott a múlt század e legnevezetesebb írójával, azonnal ráismert keze vonásaira. Mind a tizenöt kötet csakugyan Mikes Kelemen munkája, a kinek törökországi levelei már régen a magyar klasszikus írók gyöngyéhez számítottak, de életéről és körülményeiről azon kívül, mit leveleiben maga megírt, többet föltalálni nem sikerült. Erre nézve a kéziratok, melyek most kerültek először napfényre, nem tartalmaznak ugyan sok új adatot, hanem némi felvilágosítást mégis adnak.

Mikes Kelemen, a mint tudjuk, nem volt sem idealista, sem forradalmár. A mint maga is megjegyzi: én nekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat

elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejedelmet.« Nagyon természetes tehát, hogy midőn Rákóczy Ferencz meghalt, Mikes életének nem volt semmi célja többé. Átvette ugyan még a fejedelem hagyatékát, számolt róla fiának, Józsefnek, s elindult vele az 1738-ki hadjáratra; a mint azonban ez is még ugyanabban az évben meghalt, Mikes, a főbb menekültekkel, Havasalföldre belebezárva rövid időre, míg végre 1740-ben ismét Rodostóba visszakerült. Ott ezentúl jóformán alig volt bármi komoly dolga. Naplólevelei veszteni kezdik érdeküket, rövidebbek és ritkábbak lesznek; 1748. május 20-dikán hozzá kezd ugyan, de bizony kedvetlenül ahhoz, hogy a törökök szokásait leírja, és húsz levélben bevégzi e munkáját, 1754-ben. Mit tett 1740 és 1748 közt, arról leveleiben nem találunk semmit; 1742-ből csak két levele van, azután 1746-ig egy sincs; 1746-ból és 1747-ből egy-egy. Ugy látszik, maga is érezte, hogy naplójának érdeke megszűnt. Ő mással foglalkozott; a restségnek mindig nagy ellensége lévén, megkettőzött szorgalommal ez időben írta a köteteket, melyek most a muzeum birtokába kerültek.

Meghatva a fejedelem halála által, vallásos lelke leginkább ájtatos munkákban találta vigasztalását. A szeretett fejedelem buzgósága örökségül maradt rá. Az első könyv, melyet ekkor írt, ily című: »Az epistoláknak és evangéliumoknak esztendő alatt való vasárnapokra és fővebb ünnepekre rendeltetett kérdésekkel és feleletekkel való magyarázata.« Első szakasz 1741. Következik a második, harmadik és negyedik szakasz, összesen négy kötet.

1742-ben egy kötetet irt, melynek czime: »Az idő jól eltöltésének módja, minden féle rendnek, idegen országban, idegen nyelvből fordítottatott magyarra.« Ennek czimlapján nincs ugyan megjelölve az évszám, Mikes azonban a könyv első lapjára a következő jeligét írta: »Azt elvesztettem, a mit elköltöttem; azt másnak hagytam, a mit birtam; és az megmaradott, a mit adtam.« Az 1742-diki april 20-án irt naplólevelében pedig szóról szóra ugyanezt a mondatot találjuk. Ugy látszik, hogy e szavakat ez idő tájban olvasta, és ezek nagy háttással voltak rá, mert több helyen használta fel; egy későbbi kéziratában is 1749-ben. A munkának kelete tehát valószínűleg 1742-re tehető. Tartalma s írásmódja igen kedves, bárki legyen is az eredetinek szerzője. Dénes páter beszélget itt Diána asszonynyal, Angyelika atyafiával és Telámon urfival, ki a kisasszony jegyese, és kedélyes modorban polemizál a lustaság minden neme ellen.

Az 1743-dik év nem fordul elő a kéziratokban.

1744-ből való a következő című nagyobb munka: »Katechizmus formájára való közönséges oktatások, melyekben röviden megmagyaráztatnak a szent írásból, a traditióból a vallás-hitágazati és keresztényi tudományok, a szentségek, imádságok, ceremóniák, az anyaszentegyháznak szertartási és szokási. Mind ezeket szükséges tudni minden kereszténynek. Rodosto 1744.« Ugyanez a munka még egyszer megvan a kéziratok közt, bővített és tisztázott alakban, s itt az első lapra oda van írva: »Commencé 21 mars.« Az első lapon találjuk amaz írók jegyzékét, kiket munkájában fölhasz-

nált, valószínűleg Rákóczy Ferencz könyvtárából; ezek: Augustinus, Hieronymus, Cyprianus, Ambrosius, Chrysostomus, Concilium Toletanum, Tertulianus.

1745-ből való egy igen érdekes kézirat: »Mulat-ságos napok. Rodosto 1745. 18. Octobris.« Ebben Mikes hat novellaszerű elbeszélést ad. Keretök minden esetre Mikesé, a novellák magok pedig valószínűleg nem anynyira fordítások mint átdolgozásai valamely francia eredetinek, melynek nyomába akadni eddig nem valék képes. Rajtok van Mikes kedélyes írásmódjának zomán-cza; de természetes, hogy ezeket sem George Sand, sem Miss Braddon mértékével nem mérhetjük. Az egyszerű elbeszélések olyanok a minőkben nagyanyáink gyönyör-ködtek; irányukra nézve azonban fölülmulják a mostani kor nem egy mesterkéltséget és sokszor a nyelv természetével ellenkező fordítását.

1746-ból ismét nincs semmi munka.

1747-ben irt megint egy ájtatos könyvet, melynek czime: »Keresztény gondolatok, melyek a szent írásból és a szent atyák írásából vannak kiszakasztva a holnapnak minden napjára.« A könyv tábláján egy pár jegyzetet találunk Mikes kezeírásában, melyek foglalkozásáról adnak tanúbizonyságot. Ugy látszik, hogy Rodostóba történt visszatérte óta arra adta magát, hogy a bujdosókat térítgesse, mert ezeket olvassuk itt: »Laczkót hívta isten először anyaszentegyházába.« »1747. XII. septembris Rosa, ellene mondván eretnokségének, az anyaszentegyház kebelébe jött.« Későbbi írással: »Istenhez ment II. octobris 1748.« Aztán: »Ma Nagy-Tsü-törtökön 1751. Isten báránya, véreinek érdemivel, az

anyaszentegyházba hozá Keszeget, a ki is már negyedik. Adja isten, hogy ne legyen utósó. Amen.« És ismét: »Ma Nagy-Tsütörtökön 1758. Isten anyaszentegyházába hozá Mártont. Adja isten, ne legyen utósó.«

Következik 1748-ból: »Krisztus Jézus életének historiája.«

És 1749-ből: »A valóságos keresztényeknek tüköre 1749. Rodosto.«

Három kötet maradt fen az évszám megjegyzése nélkül. Ezeket nagy valószínűséggel 1743 és 1746-ra tehetjük, mely évekre különben semmi munka nem esnék. Az egyikben Mikes két értekezést irt »Az izraeliták szokásairól« 151 lapon és »A keresztények szokásiról való beszélgetés« 250 lapon. A második, »Az ifjak kalauza keresztény ájtatosságban« czim alatt, erkölestani munka. A harmadik pedig a zsidóknak és az új testamentomnak historiáját tartalmazza, oly szép kedélyes és kedves előadással, hogy erre, mint vallásos és ájtatos könyvre, felhívom különösen a Szent-István-társulat figyelmét, mely a magyar irodalomnak nagy szolgálatot tenne, ha ez iratokat, melyek a társulat szellemével tökéletesen meg-egyeznek, a mostani nemzedék számára kiadná és ez által jó Mikes Kelemennek egyik titkos kívánságát teljesítené, mert a szorgalmasan leirt, lapozott, czimezett könyvek világosan mutatják, hogy nyomtatásra voltak szánva. Mikes ugyan alig hihette, hogy megjelenjenek, de úgy látszik mégis remélte egy kissé, mert arra, hogy mindenütt gondosan elhagyá notorius nevét, mégis csak az a gondolat birhatta, hogy neve által bárkit is a kiadástól vissza ne riasszon.

A mi a »Mulatságos napokat« és az »Idő jól eltöltésének módját illeti, ezeknek kiadását csakugyan ajánlanám a Kisfaludy-Társaságnak. Meglehet talán, hogy előszeretetem Mikes Kelemen iránt részrehajlóvá tesz, de nézetem szerint ezen két kötet oly kedélyesen van írva, hogy nem csak a philolog, hanem az olvasó közönség is szívesen fogná venni kiadását.

†Mikes irálya e munkáiban tökéletesen megegyez azzal, melyet törökországi leveleiből ismerünk. Ott vannak ugyanazon erdélyi és székely különösségek, melyek közül csak egy tér el egészen a mostani írásmódtól: az, hogy »a melyet,« »a kit« meg »a mit« és »a mennyit« után a mondatban ritka kivétellel az igének határozott formáját használja. Szokatlan szót csak egyet találtam: »a dákos«-t, mi a rövid német egyenes kardot jelenti. Egy másik szó: »megtürkőztetni magát« (mi annyi mint visszatartóztatni magát, tartózkodni, például: »Ő nem türköztethető meg magát a sirástól«), az irodalomban nincs ugyan használatban, de a nép nyelvén maig is sok helyen fordul elő. Ott találjuk továbbá e kéziratokban a »Törökországi levelek«-ben is gyakran előforduló erdélyi kifejezéseket: áer (levegő), Oloszország, suhajtás, mulatni (mulasztani helyett), elébeszélni (elbeszélni), veszetni (veszíteni), egyezni (egyesülni), szovát (szavát), kérelni (kérlelni), kérdezkedni (kérdőzködni), ujontabban (ujra), sat.

KÉT KÖZÉPKORI OLASZ MŰVÉSZ MAGYARORSZÁGI VISZONYAIRÓL

PULSZKY FERENCZ.

(Felolvasatott 1874. szept. 30-dikán.)

A Kisfaludy-Társaság köz ülésben ama viszonyokról volt szerencsém értekezni, melyek különösen az olasz művészek és a magyar kormány között a tizenötödik század végén és a tizenhatodiknak kezdetén fenállottak. Felolvasásom kiegészítéseül még két művészről kell említést tennem. Az egyik Magyarország számára készített nagyobb munkát, a másik maga is több időt töltött hazánkban.

Andrea di Piero, di Marco Ferucci híres szobrász volt Fiesolében, honnét az olasz műtörténetben Andrea da Fiesolē név alatt ismeretes. Legjobb műve Szent Jakab templomának egyik kápolnája Pistojában; különösen Szent János szobra, a mint Jézust kereszteli. E művészről következőket írja Vasari: »Készített még egy márvány medenczét (una fonte), mely Magyarország királyának küldetett és becsületére vált. Az ő munkája továbbá egy márvány siremlék (sepultura di marmo), melyen igen szépen kidolgozott madonna látszott egyéb

alakokkal: ebbe a siremlékbe temették később az esztergomi bibornok testét.«

Vasari e szavaihoz azt jegyzik meg kommentátorai, hogy a művész a medenczét 1517-ben kezdte el, a mint ez kitetszik a »Santa Maria del Fiore« építőinek határozatából, melyet 1517 május 26-dikán hoztak. Ebben az van mondva, hogy miután Andrea dei Ferucci mester a magyar király számára egy bizonyos márvány művet kezdett el, melynek elkészítése valószínűleg két évig eltart, a munkások megadják neki a szabadságot, hogy ezt a művet a megszokott termében (nell'Opera, Bauhütte) az épületben végezhesse. (Archivio dell'Opera Deliberazioni dall 1515—1519.) Az esztergomi bibornok, ki az Andrea emléke alá temettetett, nem lehet más mint Bakacs Tamás, ki 1521 junius 11-dikén halt meg.

Nem kevésbé érdekesek azon adatok, melyeket nekem Malagola Carlo bolognai tudós küldött Aristotele Fioravanti művészeiről.

Ez a tudós különösen a bolognai művészek életét és műveit tanulmányozza és a bolognai régi kormány okmánytárában a »Mandatorum« könyv 16-dik száma alatt a 165-dik lapon a következőket találta latin nyelven: »Johannes de Venturellis de Anelia, Bononiae etc locumtenens. Miután a magyar király ő felsége levélben külön követ által a bolognai kormányt megkereste hogy Aristotele Fioravanti mestert, a bolognai község építészét és inzsellérét (ingegnerum) hozzá küldeni sziveskedjék, mert tudományára nagy szüksége van és azt

némely műveire föl akarja használni, melyeket a hitetlen török ellen építeni szándékozik; és miután ama czélből, hogy az ily megtisztelő közhasznu kérelemnek és ily nagy király kívánatának elégtétel adassék, ez Aristotele mester elküldetett ő felségéhez oly ígérettel, hogy távolléte által nem fogja elveszteni azt a fizetését, melyet a bolognai pénztár neki adni szokott, azaz 15 bolognai lirát minden hónapra: kívánván, hogy a mi neki megígértetett, a mint illik meg is adassék, meghagyjuk neked, Krisztusban tisztelendő atyánknak, anconai érsek urnak, a bolognai pénztár tárnokának, hogy nevezett Aristotele mesternek, Bologna községe inzsellérének fizetését, tizenöt bolognai lirával hónaponként, a mint elébb mondatott, adasd és fizesd ki a pénztár rendes jövedelméből, a kiadások táblázata szerint a mult 1467-dik esztendőre 90 bolognai lirát félesztendei fizetésül, tudniillik január, február, márczius, aprilis, május és juniusra a mult 1467-diki esztendőből, melyekben távol volt a fen nevezett felséges király urnál; és ha az említett pénz a fen említett táblázatban előirányzatba nem volna betéve, rendeljük neked, hogy ezeket az említett pénztár rendkívüli jövedelmeiből fizessed ki. Kelt Bolognában, a főtisztelendő legatus kis pecsétje alatt márczius 23-dikán 1468. Luchinus Trottus.«

Ebből az okmányból világos, hogy Aristotele Fioraranti az 1467-dik év első felében a magyar király szolgálatában állott. De több bolognai krónikában, melyek kéziratait a bolognai egyetemi könyvtárban őrzik, ennél többet is találunk. Gian Francesco Negri »Annali di Bologna« című kéziratának negyedik kötetében az

1455 év alatt a következők olvashatók: »E rendkívüli művek hírek megütötte László magyar király fülét, kinek szándéka lévén egy pár hidat építeni a Dunán, hogy serege azokon átmeheessen, Bolognába küldött e híres mérnökért, a ki ama vidékre érkezvén, tanulmányozta a hely színét és mestersége által olyan művet készített, hogy a király elsodálkozott azon, mikép tudta véghez vinni mind ezeket, a miért is elismerésül adott neki nagy somma pénzt, lovagnak nevezte ki, és miután ő felsége tovább is igénybe vette e bámulatos építész csodálatos ügyességét, szokatlan kiváltsággal is ki akarta tüntetni őt az egész világ előtt, megengedvén neki, hogy országában verethessen pénzt aranyból, ezüstből és rézből a tulajdon arczképével és nevével.« Ugyanez olvasható Fioravantiról Ostesani krónikájának kéziratában, Seccadanali és Guidottiéiban, továbbá két ismeretlen szerzőtől eredt krónikában, melyeknek egyike prózában, másika pedig ottava rimé-ben van szerkesztve. Ez utóbbi egyenesen azt állítja, hogy Aristotele arczképe arany pénzeken látható. Ezek voltak valószínűleg Francesco Milizia forrásai, melyek szerint »Memoria degli architetti antichi e moderni« című munkájában azt mondja Aristotelesről: »Készített Magyarországban hidakat a Dunán, és oly csudákat mivelt, hogy a királyt őt lovaggá ütötte és megengedte neki, hogy verethessen pénzt nevével és arczképével.« Mind ezek következtében Lodovico Corio Milanából »Politecnico« című milanói folyóiratában 1572-ben a következőket jegyzi meg: »Ticozzi azt is írja Aristotelesről, hogy ez Magyarországra ment Mátyás király szolgálatába, ott egy hidat épített a Dunán, s ez

és más munkáknál fogva lovaggá lett és megnyerte e fejedelemtől a jogot pénzt veretni tulajdon neve alatt. « Mire Tiraboschi azt az ellenvetést hozva fel, hogy soha senki, a mennyire tudja, nem látott ily pénzt, így végzi : » Miután a tényt biztosnak nem mondhatjuk, lehetetlen nem óhajtánunk, a mint gróf Algarotti is megjegyezte, hogy valamely bolognai tudós a legnagyobb szorgalommal keresse föl külföldön az adatokat e híres építészről, « a mi azonban eddig még nem történt meg.

Marcello Oretti jegyzeteiben, melyeket kéziratban a bolognai régi archigymnasium könyvtárában őriznek, említi, hogy Fioravantit meghívták Magyarországra, de meghívták őt IV. Kázmér lengyel király és Bazilides János moszkvai herczeg is, s mindenütt nagy becsületet szerzett magának ; » készített Magyarországra hidakat a Dunán, és ez ország fejedelme lovagnak nevezte ki, megengedve neki, hogy pénzt veressen nevével és arczképével. «

Malagola Károly ezek következtében felszólított engem, keresném ki a magyar okmányokban Aristoteles nyomait ; de én ezekre hazánkban nem találtam. Hanem Dobóczy Ignác tudós barátom utbaigazítása következtében megtudtam, hogy Vaszilievics Iván idejében, ki 1472-től 1505-ig uralkodott, találunk pénzeket, melyeknek fő lapján a nagy herczeg vágat előre lovon, jobbában kardot emelve, a hátla pon pedig e fölírás olvasható : » Aristoteles. «

E szerint nem a magyar király, hanem a moszkvai nagyherczeg volt az, ki az építész nevét ily módon

megörökítette. Ez a hír aztán eljutván Olaszországba, hol a Mátyás király neve sokkal ismeretesebb volt mint az orosz nagyhercegé: az Aristoteles kitüntetését a magyar királylyal hozták összeköttetésbe, s magát a tényt is nagyították, mert a művész nevét megtaláljuk ugyan az orosz denárokon, de arczképét soha, s nem is arany és réz pénzeken, hanem kiválólág a kis ezüstökön. Aristoteles moszkvai működéséről hitelesen csak annyit tudunk, hogy 1476 február 22-dikéről írt egy levelet Moszkvából a milanoi herceghez.

Fioravanti Aristotele különben valódi ezermester volt s oly mechanikai csodákat mivelt a tizenötödik században, minőket jelenleg csak amerikai hirlapokban olvasunk s alig birunk elhinni.

Igy 1455 szeptemberében Certo kis városban, Bologna közelében, a Szent Balázs templomának tornyát, mely hatodfél lábbal meghajlott s régóta ferdén állott, kiegyenesíté. Ceresében, Mantua mellett, szintén kiegyenesített egy tornyot, mely három braccia és hét onciával hajlott ki egyenes állásából.

Velenczében azonban rosszul járt, mert ott is kiegyenesíté ugyan a Sant-Angelo tornyot, de ez huszonnégy órával később beomlott, beütve a Szent Ágoston zárda tetejét. Oroszországban több templomot épített, s Moszkvában egy templomban, melynek összedőlését kikerülhetlennel tarták, úgy hogy nem is vállalkozott senki lebontására, olyan mesterséges gerendázatot alkalmazott, hogy a templomot szét lehetett szedni a nélkül hogy csak egy ember élete is veszélyezve lett volna.

Ismétlem, hogy Malagola Károly bolognai tudós-
nak köszönöm az adatokat, melyek bebizonyítják, hogy
Aristotele Fioravanti legalább is fél esztendő-t töltött
Magyarországon és itt hidakat épített. A mint látszik,
hajóhidakat, mert fél esztendő alatt másféle hidat épi-
teni bajosan lehetne.

AESOPI MESÉK

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

(Felolvastattak 1874. október 28-dikán.)

I. A csillagok.

Társalgani a csillagos nagy éggel
Kinyitom ablakom egy csöndes éjjel;
Ám csillagot
Nem láthatok
Terpeszkedő felhőtül bal felől,
Jobbról tűzjáték röppentyűitől.
Bal hit köde és tünde hitványságok
Igy fődik el az örök igazságot;
De, hála isten,
Csak ideiglen!

II. A tengerszem.

Apa s fiú, ringó csolnakban ülvén,
Elnéztek a tengerszem sima tükrén,
S nézték gyönyörrel tarka fenekét,
Mely úgy kitarja minden rejtekét,
Hogy benne minden porszem látható,
Söt szinte kézzel fogható.
Szóval, a tó
Oly csillogó, oly csábitó,

Hogy a fiú fölkeri az apát
 Engedje meg, hadd lábolhassa át,
 Szedni belőle kövecset, csigát.
 Az apa erre ily választ adott :
 »Azt véled-é, hogy meglábolhatod ?
 Jó lesz előbb ha lebocsátod
 Az evező lapátot,
 Megtudni mélyét.« — »Oh miér ?
 Mond a fiú, hisz kezem is leér.«
 Fogadja mégis apjának szavát,
 És lám, nem ér fenékre a lapát,
 Bár mennyire
 Meríti le.
 És újra szól a böles szüle
 (S most már az ifju szégyenkedve hisz):
 »Fiam, minél tisztább a víz,
 Annál mélyebben láthatunk belé
 S annál kevésbé mélynek tűn elé ;
 De zagyva víz fenekire
 Nem látni le,
 S habár csak sárral van teli,
 A feneketlenséget színleli.«

*csak akkor láthatjuk
 sely a partok, nehogy
 azt a mélynek gondolj.*

Olykor felületesnek van jelelve,
 Kinek világos, érthető a nyelve ;
 Míg mély tudósnak szokták tartani,
 Kinek homályosak a szavai.

III. A szerencse rabja.

Kutyabaja se volt a kis kutyának.
 És dolgai hogy jól folyának,
 Oly hetyke lett, oly vakmerő,
 Semmi veszélyt nem ismerő,

Senkit, semmit nem tisztelő,
 Hogy a gazdája czélszerűnek vélte
 Jó somfabottal megfenyíteni érte.
 Midőn ez a keserves dolga lett,
 Egyszerre úgy elcsüggedett,
 Oly kishitőség szállt belé,
 Hogy már csak önön vég perczét lesé.
 De, hogy baját kiheveré
 És sorsa ismét megjavult,
 Imé kitünt, hogy ő mit sem tanult,
 Mert újra hetykén s vakmerőn
 Jólléte megrontója lőn.
 Így ugrosott ő egyik szélsőségből
 Más szélsőségbe szünet nélkül,
 S a mint a sorsa jobbra, balra fordul,
 Majd elbizottá lett bolondul,
 Majd meg bolondul kétségbe esett.
 E kutya magyar ember lehetett.

IV. Az alföld bújja.

Midőn a geologia
 Kimondta alföldünk virányira,
 Hogy őket ezred éveknek előtte
 Tenger hulláma fődte,
 Alföld szívében ím fölgerjede
 A régi dicsőségnek érzete,
 És fölsohajtott: »Jaj nekem!
 Hogy elsilányult végzetem!
 Egykor hatalmas, mozgó, büszke ár!
 Most lomha föld! ló s ember szidta sár!«

Mikép honi extengerünk
 Multján busongva csüng,

S hab lenne inkább, zord és vészhozó,
 Holott ma bő áldást osztogató :
 Ugy jajgat olykor nép is multjaért,
 Mely jelenénél kevesebbet ért.

V. A kolbászos kutya.

Csak nézte Bundás, hosszan és merengőn,
 Mi ott előtte állt, az asztalkendőn :
 Egy hosszú kolbász, diszpéldány, nemében,
 Alvó kigyóként, hármass gyűrüképen,
 És mint a paradicsomi kigyó,
 Oly csábító.
 Kutya barátunk látja jól,
 A sima, fényes héj alól
 Hogy duzzad ízes belseje,
 S csak úgy kidülled rá szeme.
 Hát még a finom, égi szag !
 Azt igazán ő érzi csak,
 A nagy szakértő, vagy — g-vel — szagértő.
 Nos, competens orrával oda ért ő,
 S hogy oda ért, a szája is kitárult,
 S hogy tárva volt, a kolbász bele járult,
 S hogy bele járult a becses falat,
 Bundás is eljárult, mi több, szaladt,
 Hogy kün, a csöndes ákácza tövében
 Elköltse hevenyében.
 De tiszta üdv, hajh, nincs a földtekén ;
 Megtudja mindjárt maga is szegény.
 A gazda megjelen a küszöbön,
 Ostor kezében, és elébe jön.
 Látván az eb, hogy kutya van a kertbe,
 Gyors menekülés lön a terve,

S fut a kapun ki, a falak közül,
 Hol ember sujt oly embertelenül,
 S bolyong az erdőn, réteken,
 Bolyg napokig, szomorun, éhesen.
 Hát azután? — Csak ismét haza tért,
 Hogy otthon tolvajságaért,
 Azonfelül meg kóborlásaért
 Élvezzen dupla bért.

Az emberek, hogy kikerüljék
 Elkövetett csínyöknök keserűjét,
 A bizonyos bajhoz gyakorta
 Mellőzhetőt is vesznek még magokra.

VI. Papválasztás.

Három jelöltből melyik lesz a pap?
 Egyik tudós, úgy mondják: vas kalap,
 A szava vékony, teste mint a toll,
 S a gyermek is megérti ha papol.
 A második jó falúbéli fi,
 Termetre, észre nem nagy, sem kicsi.
 A harmadik szép perszonátus ember,
 Szájában ékes, hangos nyelv kelempel,
 S oly körmönfontan vágja ki beszédit
 Hogy még birák uraimék sem értik.
 A szavazásnak vége pedig e lett:
 Az a legelső senkinek se kellett,
 Egy páran álltak föl a másik mellett,
 A harmadik majd egyhangúlag meglett.

VII. A romlatlan.

Volt egy kuvasz, otromba és goromba
 (Tán akad ilyen több is szép honomba),
 Irigykedő, fenekedő,
 S mind marni kész, ki csak elébe jő ;
 De ha valami roszt kölyök
 Neki egy konczot oda lők,
 Azt nyelte csak, mást se hallott, se látott,
 Sőt a latort köszönté mint barátot.
 Ez a rüpek egyszer véletlenül
 Jobb társaság közé kerül,
 És látva ott egy fürge kis kutyát,
 Ki hízelegve szerzi falatát,
 Megbotránkozva fölkiált
 (Ő, a falásban maga oly mohó):
 »Gyalázatos corruptió!«

VIII. A kontár.

Kontárnak szidta egy kontár a mestert,
 Mit az utóbbi — kár volt — megneheztelt.
 »Mit szórsz reám, ugymond, rágalmakat ?
 Ki téged egy újjal se bántalak.«
 »Nem bántasz engem? bödül rá a kontár :
 Te vagy, ki engem meglópál, megrontál !
 Hisz a te átkos műveid nekül
 Engem tekintenének mesterül !«

IX. A tengerre készülő kutya.

Mese csak ugy levén méltó nevére,
 Ha benne valami el van beszélve :
 Kegyeskedjék a nyájas olvasó
 Gondolni — hiszen az gondolható —
 Hogy a minék leirtam a czimét,
 El is beszéltem hozzá a mesét,
 S jót is neveltünk már ama kutyán,
 Ki általuszván egyszer a Dunán,
 Most nagy merészül
 Tengerre készül.
 Tegyük, hogy ezt elmondtam a legszebben,
 S lássuk minő tanulság rejlik ebben.

Nevethetünk az elbizott kutyán,
 Ki egy dunai diadal után
 Már kevesebbet nem kíván
 Mint a végetlen óceán ;
 De sirhatunk az olyan emberen,
 Kit vágya szintén hordoz tengeren,
 Jóllehet elnyelné saját folyója
 Ha egy erős kar meg nem ója.
 S lám, neki tenger kell, nem az a kar!
 S lám, ilyen ember néha a magyar!

X. A természet idyllje.

Egy kised szalmaszál
 Egy hangyabolyra, megpihenni, száll ;
 Hanem a bolybeli köztársaság
 Szegénynek csakhamar nyakára hág :

Szétszedik őt a hangyák s kilövik.
 No bezzeg aztán kijutott nekik!
 Tudnillik a boly egy szép kertben állt,
 S miképen ők a gyenge szalmaszált,
 Ugy hányja szét a kertész azt a bolyt.
 Azonban a kert is utjába volt
 Egy épülő vaspálya vonalának,
 S gyepet, virágot, fát elpusztítának.
 De a vasut maga is tönkre jut:
 Megöli egy közel, nagyobb vasut.

Mást ölve él minden az ég alatt,
 Nagyobb hal eszi a kisebb halat,
 Gyöngébbet sujt az erősebbnek karja
 És birja a ki marja.

XI. Az elitélt kutya.

Megunta a kutyáját valaki,
 Tehát parancsot ada ki
 Hogy agyon kell durrantani.
 A szolga fegyvert vesz elő
 S az áldozatba bele lö,
 De oly ügyetlenül,
 Hogy ez, sebezve, menekül,
 És gazdájához vánszorog,
 Mint a ki rajta könyörölni fog.
 A gazda a cselédre förmedett,
 Hogy: ölje már meg az ebet!
 A mi be is következett.

Be gyakran esdesz pártfogást azoknál,
 Kik épen arra dolgoznak, hogy buknál.

XII. Az engedetlen tag.

Megérezvén a közelgő tavaszt,
 Erét vágatta a paraszt;
 De mire véradója kitelék,
 Hogy, hogy nem, ott maradt a kötélék,
 Melylyel be volt pólyázva karja;
 S hogy ezt dologban használni akarja,
 Im látja bosszusan hogy nem lehet.
 A lekötött kar béna lett.
 Töpreng az ember, s van mindenre gondja,
 Csak arra nincs hogy a kötést feloldja.
 Szomszédja végre figyelmezteti,
 Hogy az a pólya ártogat neki;
 Leveszi azt
 Nagy tusakodva a paraszt,
 S fölszabadítván a karát,
 Dorgálva rá kiált:
 »De most kitegy ám magadért,
 Jótéteményemért!«
 De hát a kar
 Mindjárt javulni nem akar;
 Azaz, biz ő akar; csak az a rosz,
 Hogy még a nagy nyomástul zsibbadoz,
 Izmaiban még vér, erő hiányzik,
 És nem bir úgy munkálni mint a másik.
 A jó paraszt ezen
 Fölindul mérgesen,
 S mint magyar, úgy enyhíti dühöngését,
 Hogy összeszidja karja teremtését.

Ez a paraszt kicsoda? — Mink.

Hát az a rosz kar? — Zsidaink.

XIII. Igazmondás.

Volt egyszer egy naiv kutya,
 Ki azt hivé, megköszöni faja,
 Meg is gyarapszik mindnyájok java,
 Csak sikerüljön rámutatnia
 Felebarátinak hibáira.
 Elmondogatta hát hűségesen,
 A mi hibát lelt egy vagy más eben ;
 De minthogy a tisztelt tagok
 Másképen értik, mi az ő javok,
 S mint tudva van, kicsíny és nagy ebeknek
 Nem kellenek, csak a kik hízelegnek :
 A mi javítónk megbukik csunyán,
 Nem hogy javítna bár csak egy kutyán ;
 S elmarva, most merenghet a felett :
 Szólj igazat, betörik a fejed.

XIV. Egy kaszinóból.

A melyet ím elmondok, az eset
 Hazánk vidékén, oly helyen esett,
 A hol se pénz, se ész kincseinek
 Valami nagy bővében nincsenek,
 Hanem, miképen mindenütt honunkban,
 Annál több harsány szónokuk van.
 Mivel pedig hogy magyar emberek :
 Bálványuk van, kit istenítenek,
 S bünbakjok is van, kire átkot szórnak
 És elneveznek hazaárulónak.

Jaj annak, a ki a bálványon bármi
 Csekély hibát merészkednék találni!
 De még jajabb, kinek garázda nyelve
 A bünbakon valami jót is lelne!

Biz én se bálványt, se bakot
 Nevén nevezni nem fogok,
 Különben egy-egy buzgó atyafi
 A mérgit akkép adja ki,
 Hogy kis mesémet nem olvassa el.
 Már pedig azt olvasni kell.
 Ugy lőn tehát, hogy egy vasárnap,
 Midőn a kaszinóba többen járnak,
 Valami vakmerő akadt,
 Hangoztató oly szavakat,
 Melyek a bálványt nem dicsérik,
 A bünbakot meg nem becsmérlik.
 A kaszinó elébb csak összenéz
 (Mint Garaynál a harmincz vitéz);
 De majd a csöndet váltja szörnyű vész.
 »Le vele!« »Ki vele!« és: »Föl vele!«
 Ordítanak minden fele,
 És összetépnék már a nyomorúlat . . .
 Ő menekülni keres útat,
 S kérő kezével addig, addig int,
 Mig végre szóhoz jut megint.
 »A honfi érzés arra hajt,
 Hogy elhárítsam azt a bajt,
 Mit hirtelen szavam most fölidéze,
 S hogy legalább jövőre nézve
 Ily szomorú jelenetek
 Ha tán nem lesznek lehetetlenek,
 De mégis meggyérüljenek.
 Azért szeretnék valami
 Oly célra, mely közhasznu, hazai,

Egy összegecskét alapítani.«
 »Ugy kell! Helyes!« bóg a tömeg megint.
 »Az alapítvány lesz ezer forint«
 — Mond emberünk, s kél öröm riadása —
 »A czél meg: a felnöttek oktatása.«

XV. A hazug önértzet.

Baj, ha nem akkor kél önértzetünk,
 Ha valami rossz tettekre készülünk,
 De csak ha rosszat szenvedünk.

Csent a kutya, s hogy rajta érték
 S díját azonnal a hátára mérték,
 Sértődve panaszolja a világnak:
 »Hát eb vagyok én, hogy velem így bánnak?«

A tolvaj is, kit ép lopása közbe
 Megcsíptek és vittek kötözve,
 Környezetének mondani ilyet mert:
 »Mit lökdösik a becsületes embert!«

XVI. Lear király.

Hát Lear királyt is elbeszéljem-é?
 Ki két leányát trónra ülteté,
 Mert ámitólag kérkedett neki
 Hogy ilyen-olyan forrón szereti;
 De harmadik lányát elkérgeté,
 Mert czifra szóval nem fordult felé.
 Történetünknek az a vége van,
 Hogy ama kettő, Goneril s Regan,

Az ősz apát házából kiveti,
S Kordélia nyujt menhelyet neki.

Mi a tanulság, kérdezed?
Hogy a több száz választó kerület,
Melyekből e szép haza áll,
Nagyrészt megannyi Lear király:
Hevülnek Reganér', Gonerilér',
Ki nékik eget és földet ígér;
Az éggel ugyan nem igen törődnek,
Annál mohóbb barátjai a földnek;
S a szájok ízént fecsegő
Lesz általok képviselő;
Míg, a kitől csak tettet várhatnának,
Oda se néznek hű Kordéliának.

XVII. A rossz házörök.

Míg a major kutyái marakodtak,
A tolvajok ben jócskán megrakodtak.

Míg a magyar tör magyar ellen,
Igy dulja föl honát az ellen.

XVIII. A törbe esett szarvas.

»Elöttem oh már hányan megfogóztak!
Utánam oh még hányan megfogóznak!
Elődeim kárán én nem okúltam,
Utódaim enyémen nem okúlnak!«

XIX. Hamupipőke.

Koldus ruhában jár királyi lány.
 Olykor becses, mi külsőkép silány.

XX. A tudatlan kuvaszok.

Egy budai kapás kutyái
 Nem győzték ám kitérni
 Se szemöket, se szájokat,
 Az ugatás is torkukon akadt:
 Hisz még olyat nem láttak mint ma reggel!
 Egy pesti úr az utczán arra ment el
 Csak mint az öklöm olyan ebbel:
 Gömbölyű mint a laptá;
 Kusza miként a kis lány gombolyagja;
 Alak, a melynek nincs alakja;
 Szőbb is, csunyább is, mint azok
 A semmi képű kuvaszok;
 Fürgébb, vigább, százsorta kedvesebb;
 Szóval, selyem pincs a kis eb.
 Több esze lévén mint nekik,
 Ezt tőle méltán rossz néven veszik.
 Továbbá telivér, bennök pedig
 Régóta korcsesal korcs elegyedik.
 Elég a hozzá, nem tetszik nekik,
 S elsompolyognak a kis pincs előtt:
 »Kutyába sem kell venni őt!
 Egész valója mindjárt megmutatta
 Hogy nem is eb, az isten adta!«
 Kiknek dalok, beszélyek, szinművek,
 Se más művek nem sikerültenek,

Immár a kis mesét se szenvedik meg
 A jogosúlt fajok között egyiknek!
 És furcsa, hogy a mese életit
 Ép ama hirhordók fenyegetik,
 A kik, nyugalmazván az igazságot,
 Csupa mesével tartják a világot.

XXI. Csámpásról.

Csámpás a tisztos név, melyet visel
 A ház kutyája. Örzenie kell
 Az udvart holmi ember csöcseléktől,
 A kertet a sok szemtelen verébtől;
 S a hivatalnak, a mely rája hárul,
 Megfelel emberül, azaz kutyául:
 Mert az udvarba gyanus ember
 Még lépni sem mer,
 S a kert gyümölcse nem kell a verébnék
 Se reggelinek se ebédnek.
 Történt pedig, hogy egy kis fűlmile
 Kivánt a kertben telepedni le:
 Bebúvik a bokor sűrűibe
 S danolni kezd a ház örömirre.
 Csámpás azonban, a ki rossz zenész
 És csalogányt is csak verébnék néz,
 Rendőri tisztségében most se rest
 S kiüldözi a bájos énekest.

Szegény mesét is most így üldözik!
 Ha rossz mesémet szidják, jól teszik;
 De jó lesz azt is megfontolniok,
 Hogy rossz mese, jó ellen, semmi ok:
 A rosszra nincs szükség soha,
 A jónak mindig van sora.

HORATIUSI ÓDÁK

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

(Felolvastattak 1874. november 25-dikén.)

I. Phidyléhez.

(III, 23.)

Buzgón az éghez hogyha emelsz kezét
Holdújuláskor, hogyha, paraszt Phidyl,
Mohó malaczkád és töméned
S új buza kérleli Láresinket :

Szőlőd nem érez dögveszes Afrikust,
Vetéseidben rozsa nem ejt hibát,
S gyümölcsessel áldott évben apró
Barmaid undok idő nem éri.

Az áldozandó állat, a mely hizik
Tölgyek s bozót közt s a havas Algidon,
Vagy nagyra nől albán füvekben,
Fesse nyakával a fő papoknak

Baltáit : olyan sok gedevért minek
Vennél, nem illet tégedet ez, ki csak
A rozmarin s zöld myrtus ágból
Kötsz koszorút kicsiny istenidnek.

Oltárt ha illet büntelenül a kéz :
 Hízkelkedőbben nem szelidítené
 Nagy áldozat sem zord Penátid,
 Mint az a morzsika só s a szent liszt.

II. Venushoz.

(III, 26.)

Jól forgolódtam volt a szüzek körül
 Nem rég s közöttük jól katonáskodám ;
 Most fegyverem s a harezba szolgált
 Barbiton a falon itt pihenjen,

Mely bal felőlről védi a habszülött
 Venust. E helyt, itt rakd le a lángoló
 Fáklyát, dorongot és az ívet
 Mely a daczos benyilót ijeszti.

S te, a ki boldog Cyprusod és Sithon
 Hótól fedetlen Memphisedet birod,
 Venus, kibontott ostoroddal
 Húzz csak a büszke Chloén vagy egyet.

III. Julius Antoniushoz.

(IV, 2.)

A ki Pindárral, Jule, vörsönözni
 Vágy, viasz szárnyon, Daedalus művén, száll
 Hogy nevét nyerné, üveges vizével
 Majdan a tenger.

Mint folyó, a mely lerohant a hegyről,
 Partjain túlbajt ha esők növelték,
 Forr s szavaknak mély folyamával árad
 Pindarus ajka.

Érdemes folyvást az apoll-babérra
 Vagy merészen szór dithyrambjá új szót
 Vagy ha törvénytől szabados sorokban
 Törtet előre ;

Zengjen istent vagy fejedelmet avagy
 Istenek vérét, kik ölék a Centaur-
 Népeket méltán s leüték az ádáz
 Lángu Chimaerát ;

Zengje a megjött s koszorús eléi
 Égrokon harczost, lovat és ökölhöst,
 Száz ajándéknál derekabb jelekkel
 Áldja meg őket.

Sír rabolt ifjút sirató arával,
 Lelket, erkölcsöt s az erőt ha tiszta
 Mint arany, mennyig viszi, a pokoltól
 Óva meg őket.

Dircae hattyúját, mikor a magasba
 Feltör a felhők tetejébe, Jule,
 Teljes áramlat viszi. Én, matini
 Méhe gyanánt, mely

Gyűjti megkedvelt thymusát dolog közt
 Fákrul és partján vizenyős Tiburnak,
 Mint kicsiny költő, nehezen s vesződve
 Szerzem a verset.

Zengd te Caesart, zengd magasabb kobozzal,
 Valahányszor majd iszonyú sygambert
 Ünnevelt halmon vezetend, az érdem
 Fonta babérral.

Sem nagyobbat sors nem adott se jobbat
 A világnak, sem nem adandnak a jó
 Istenek, váljék noha a kor újra
 Régi aranyjá.

Zengjed a boldog napokat s a város
 Ülte játékot, mire újra megjött
 A vitéz August mi közénk s a pörtől
 Árva a forum.

És ha méltó lesz figyelésre, egy sort
 Zengek én is majd imigy: Oh te szép nap,
 Oh dicsérendő! örömembe' hogy most
 Megjöve Caesar.

S mig te menvéa szólsz így: Io Triumphe!
 Többször azt mondjuk mi: Io Triumphe!
 S városunk vélünk, s kegyes isteninknek
 Illatot osztunk.

Téged ekkor tíz ökör és tehén fog
 Oldni, engem meg kicsi borju, mely most,
 Anyja elrugván, fogadalmaimnak
 Serdül a fűben.

Homlokáu a hold sz: ruit mimelte
 A midőn harmad negyedébe lép az,
 Hófehér ott hol jegye van, pirók a
 Színe különben.

IV. Censorinushoz.

(IV, 8.)

Adnék én örömet társ feleimnek, óh
 Censorine, kegyelt csésze s ezüst nemüt,
 Három lábuakat, hősi jutalmakúl
 Mint szokták görögök, és te a legjavát
 Kapnád, hogy ha netán volna sok oly művem
 A mit Parrhasius alkota vagy Skopas,
 Köben jártas amaz, tünde színekben ez,
 Embert s isteneket képbe teremteni.
 Bennem nincs ez erő, s nincs is ilyesminek
 Híjával se lakod s rája szived se vágy,
 Te a versnek örülsz : verseket adhatunk,
 S megmondhatjuk ugyan mennyibül áll becsök.
 Nem márvány felírás állami oszlopon,
 Melytől lelket, újabb életet is nyer a
 Meghalt harezi vezér, nem Hanibal sebes
 Szökte s visszatorolt fenyegetései,
 Nem Karthago gonosz városa lángjai
 Zengik jobban a hőst, a ki Afer fölött
 Győzvéen, nagy nevüen tére dicsón haza
 Semmint a calaber Pieridák szava.
 Mert ha hallgat a lap, veszve jutalma jó
 Tettednek. De mi is volna nagy Ilia
 És Mavors fia most, hogyha a némaság
 Fedné bé irigyen Romulus érdemét.
 A Styx árjaiból kiragadott Aeák
 Hogy boldog szigetet birjon ajándokúl,
 A költői erény, nyelv s kegyelet tevék.
 Érdemben dus egyént halni a Múza tilt,
 Égig Múza emel. Jupiter asztalán
 Igy foglal helyet a nem tunya Hercules,

És a Tyndaridák csillaga tengerek
 Mélyéből szabadít elmerülő hajót.
 Liber meg viruló zölddel a homlokán
 Kívánt célra segít emberi vágyakat.

V. Lolliushoz.

(V, 9.)

Ne hidd, veszendők tán a szavak, miket
 A hangos Aufid tája szülötte én
 A húrral egyesítve zengék
 Eddigelé tapodatlan úton :

Mert bár a legfőbb polczon ül is Homér
 Pindár s Ceának versire sem borult
 Homály, sem Alcaeusnak üldő
 Sem Stesichor komoly énekére ;

Mit játszva zengett hajdan Anakreon,
 Meghagyta a kor ; még ma is élnek a
 Tüzes szerelmek úgy, mikép az
 Acoli szüz kobozán danolta.

Lacén Heléné sem maga lett csupán
 Szerelmes ékes fürtü ledérbe, a
 Királyi fényen rajta veszván
 És az arany himeken szemével ;

Teucer sem első, a ki nyilat lövellt
 Cydoni ivről ; Trója se vívatott
 Egy izben ; és nem egymagára
 Vített Idomen s Sthenelus dalokra

Méltó esatákat; Hektor a vad, vagy a
 Bátor Deiphób egyike sem kapott
 Első nehéz sebet családjok
 S jó hirü hitvesökért esatáztván.

Éltek vitézek még Agamemnonon
 Túl is; de tengnek megsiratatlanul
 A hosszú éjben mind, mivel szent
 Dalnoka nem vala még koruknak.

Kevés különbség eltemetett pulya
 S rejtett erény közt. Megdanolatlanúl
 Te sem maradhatsz lapjaimban,
 Tetteidet hogy irigy feledség

Büntetlenül béfedje, nem engedem,
 Óh Lolli! Oh mert a te tapintatos
 Lelked bal avagy jó szerencse
 Karjai közt egyaránt helyén van.

Fősvény csalásnak megboszulója, ment
 Pénzvágytul, a mely mindeneket maga
 Részére von; több évi consul
 És valahányszor a jó s nemesnek

Bírája, a jót többre becsülte mint
 A hasznót, a rút vesztegetőt magas
 Arczczal lenéző, a tömeg közt
 Fegyvereit diadalra vitte.

Ne mondd fölös kincs birtokosát igaz
 Boldognak; e név sokkal előbb olyan
 Emberre illő, a ki bölcsen
 Él a javakkal az ég kezéből,

Ki a szegénység terhe alatt tüdő,
 S mint a halált úgy rettegi a gonoszt,
 S nem gyáva, életét odadni
 Drága barátaiért s honáért.

VI. A rómaiakhoz.

(III, 6.)

Méltatlanul bár, római, meglakolsz
 Ősid bünéért, míglen az istenek
 Füst fogta szobrát és dülékeny
 Templomait kijavítani késel.

Mert féled istent, úgy vagy uralkodó:
 Ez dolgaidnak kezdete, vége is.
 Az elhanyaglott istenek már
 Hesperiat sulyosan torolták.

Megvert Monaeses és Pacorus hada
 Kétszer, midőn rá jóstalanul üténk,
 És most a zsákmányt gúnyolódva
 Toldja kicsinyszerü nyakdiszéhez.

Már-már leronták ezt a vizzályteli
 Várost a dákok népe s az aethiops,
 Az rémletesb a sorhajóval,
 Ez derekabb repülő nyilakkal.

Bünben tenyésző századok a lakot
 És a családos s a hités életet
 Megundokíták; innen áradt
 Népre, miként a hazára, átok.

A serdülő szűz boldog a jóni táncz
 S mesterkedésben nyerni tanittatást;
 S jártatja már most kis korától
 Fogva esztét a tilos szerelmen;

Későbbben, a míg férje boroz, keres
 Ifjabb imádót, s nem szedi azt szemén,
 Kit részesít, gyertyát eloltva
 Sebtiben, a tilos élvezetben;

Sőt nyíltan is megy, férje ha tudja is,
 Felkél, ha hívják, némi kereskedő
 Avagy spanyol bárkák vezére,
 Dús fizetője a fürtelemnek.

Nem ily szülőktől lett fiak öntözék
 Pún vérrel a sík tengerek árjait,
 Pyrrhust meg a nagy Antiochust
 És a merész Hanibált legyőzve.

Pór harczosoknak sarja mivelte ezt,
 Forgatni értők földrögöket sabin
 Kapával, és kemény anyának
 Kénye szerint lemetélt fa tuskót

Emelni készek, míg a nap a hegyek
 Ányát cserélvén, jármok alól kifog
 Fáradt tinókat s nyujt pihenni
 Nyájas időt, szekeren leszállva,

Mit tönkre nem téssz, kárt okozó idő?
 Gonoszbakat szült minket apánk kora
 Az ösőkénél, hogy magunk majd
 Még gonoszbabb ivadékot adjunk.

Ugyanazon óda Rachel Iván fordításában.

(Ugyanakkor bemutatta Székács József.)

Eldődeidnek vétkeiért te fogsz
 Bűnhödni, vétlen római! istenek
 Füst fogta szobrait s dülékeny
 Templomait ha ki nem javítod.

Mert ég hatalmit féled: uralkodol.
 Innét uralmad kezdete s vége függ;
 Sok gyászt hozának elhanyaglott
 Istenek Italiára már is!

Kétszer Monoeses és Pacorus kara
 A jósolatlan harciba rohant hadunk
 Megtörte már; s rak drága zsákmányt
 Kis becsü ékszerihez mosolygva.

A pártviszály-dúlt város az aethiops
 És dácus által majd letörülteték.
 Az sorhajókkal félemítő,
 Ez meg ügyesb repülő nyilakkal.

A bűn-tenyésztő század először a
 Nász szűz frigyét fertőzte meg, és nemet;
 A vétek e bő kútfejéből
 Vész fakadott a hazára, népre.

Tanúlni örvend ioni lejteket
 A serdülő szűz, és idomíttatik,
 És már korának hajnalában
 Szó a bűnös szerelemre tervet.

Később magának férje vigalmi közt
 Kémlelget ifjabb latrokat, és sokat
 Nem válogat, hogy a tilos kéjt
 Meg, kivel, oszsa sötétbe sebtén :

Hívásra, nyilván, férje előtt, s az ő
 Tudtával is kél, bár ha kereskedő,
 Vagy bár spanyol hajós kívánja,
 Drága vevője a fürtelemnek.

Nem ily atyáknak magzata onta ki
 Tengerbe egykor poenusi vérözönt,
 Sújtá le Pyrrhust, s a hatalmas
 Antiochust, s fene Hanibált is ;

De munka-edzett pórok erős faja,
 Értők kapával törni göröngyöket,
 És készek a kemény anyának
 Kénye szerint lemetélt fa tuskót

Czipelni tűzhöz : nap mikor a hegyek
 Árnyékait már nyújtja, s nehéz igát
 Vetvén le a fáradt ökörről,
 Kedves időt hoz, a mint alászáll.

Vészes koronkint mennyire sülyedénk !
 Minket szülőink korszaka, már silányb
 Az ösökénél, szült rosszabb fajt,
 Még gonoszabb fiakat hagyandót.

TIBULL EGY ELÉGIÁJA

(Lib. I, Eleg. 10.)

FÁBIÁN GÁBORTÓL.

(Felolvastatott 1874. december 30-dikán.)

- Ki volt, a ki csinált iszonyú szablyákat először?
Vajmi vad és igazán vas kebelű vala az!
Onnan az öldökölés s a harczok az emberi nemnél,
Általa nyert rövidebb utat a szörnyü halál.
5. Ámde nem ő, a szegény, vétkes: kárunkra magunk mi
Forúítjuk, mit szánt ő fenevadra csupán.
A dus arany büne ez: nem voltak háboruk addig
Míg állt bükkfa pohár asztalon étkek előtt;
Míg nem volt sem vár, sem sáncz, s a nyáj vezetője
10. Bizton aludt elegend birka-esapatja között.
Bár akkor születem! nem látom szerte a gyilkos
Fegyvereket s nem rezg a hadi kültre szívem.
Most hadakoznom kell, s tán egy ellenfelem immár
Hordja is a kopját, mely derekamba akad.
15. Tartsatok ámde ti meg, védszentim, kik növelétek,
Míg futosék gyermekkorba szobortok előtt.
Ne szégyeljétek, hogy vén törzsből faragottak
Vagytok: az ős házban így lakozátok előbb.
Akkor a tett fogadást jobban tarták, mikor a szük
20. Házba szegény díszben álla fa istenalak.
Engesztelve lön az, ha ki áldozatúl hozza szőlőt,
Vagy ki adott szentelt főre kalász koszorút.

- Más, ha imája betelt, maga hozta a hálaadót, s kis
Lyánya finom lépes mézzel utána haladt.
25. Én meg, Lárok, adok, vas fegyvertől ha megóvtok,
Hízómbéli koczáat parlagi áldozatúl.
Tiszta fehér mezben követem, myrtus koszorúzta
Kaskám lesz, fejem is myrtus övedzi körül.
Így tessék néktek! légyen más harczba kitünő,
30. Verje szerencsével föbbjeit elleninek; —
Hogyha iszom, tetteit nekem elmondhassa a hadfi
S asztalomon borral fesse le a csatatért.
Hát nem-e örültség a halált kísértni hadakkal?
Hisz közelít s eljő lábhegyen úgyis utóbb.
35. S nincs oda lent se vetés, se mivelt szőlő, hanem ott a
Mérges Cerberus és styx-vizi rút evezős.
Ott beesett orczáju, lepörkölt hajzatu lények
Sápadt serge bolyong a tavak árnyaiban.
Mennyire dicsérendőbb az, ki ha gyermeki vannak,
40. Aggkora napjaiban kis kalibába vonúl.
Ott maga jár birkái után, fia örzi a bárányt,
És a kifáradtnak nője vizet melegít.
Élni ímígy akarok: fejemen öszüljön a haj meg,
Hogy mint vén tudjam mondani mint vala rég.
45. Addig béke legyen telkeinken; béke fogott bé
Szántani elsőben kajla igába tinót.
Béke növelt venyigét, az tette gerezdje levét el,
Hogy fia apjától kapja örökbe borát.
Békében divik ásó, szántóvas; de a durva
50. Hadfi kemény szereit fogja sötétbe penész.
Még a goromba paraszt is az erdőről maga húzza
Nőjét és gyerekeit egy taligába haza.
Csak szerelem-harcz forr ekkor: panaszolja az asszony
Megtépett fürtjeit, s mint töretett be a rács;
55. Sír megütött gyengéd ajkáért, csak hogy a győző
Sír maga is, bősziült karja hogy annyira ment.

- Ámde a pajkos Amor, bár szitkokat ad a vitához,
A haragos pár közt csendesen ül a helyén.
Ah! köszikla az és vas mind, a ki csak szeretőjét
60. Megveri, mennyekből ránt le az isteneket.
Légyen elég vékony kendőjét róla lekapni,
Légyen elég kissé összekuszálni haját;
Légyen elég sírásra fakasztni: örüljön a férfi
Hogyha haragja miatt szépe kesergeni tud.
65. Ám a ki durva kezét vet rá, hordozza a pajzsot
És csáklyát, s ne legyen néki szerelme szelíd:
Én nekem, áldott Béke, jövel! markodba kalászszal,
S hulljon záporként hó kebeledbe gyümölcs.
-

KISFALUDY SÁNDOR VEGYES LEVELEIRŐL

TOLDY FERENCZ.

(Felolvasatott 1874. december 30-dikán.)

Szerencsém van Kisfaludy Sándor összes leveleit, melyeket egybegyűjthettem s melyek három évvel ezelőtt általam kiadott »Hátrahagyott Munkái«-ban nem foglaltatnak, a tek. Társaságnak bemutatni.

Nem tudom, méltóztatik-e a t. Társaság e mérsékelt két kötet kinyomtatását áldozattal is elhatározni; de nekem nyíltan be kell vallanom, hogy nálunk az ilyenek áldozat nélkül közzé nem tehetők, a mint hogy a »Hátrahagyott Munkák« négy kötetét is Heckenast Gusztáv barátomnak lelke ugyan nem, de erszénye igen is megsínlette. Másképp a többi művelt nemzeteknél. Azok főbb íróik minden ereklyéjét érdekeltséggel, kegyelettel fogadják; ők nem csak azok remekeit élvezik, hanem e remekek szerzőit is tisztelik; átviszik részvételeket ezek személyére is, szellemi ismeretséget kötnek a rég elhúnytakkal, s mindent, mi ez ismeretséget szorosra fűzi, gondosan ápolnak; emlékrajaikat, ha vannak, s életíróikat figyelemmel, szeretettel olvassák; naplóikat, leveleiket mint jól ismert barátok és rokonok

kedves hagyományait részvevő kíváncsisággal forgatják, nekik nem csak a hadi s politikai, hanem a kultúratörténet hősei is szeretetök és büszkeségök tárgyai. A francia nemzet ma már élénkebb hévvel foglalalkodik a XIV. Lajos százada szellemi hőseinek részletes történetével mint azéval, ki e századnak nevét adta; s a német jobban ismeri Goethét és Schillert mint a maga Nagy Frigyesét; őket egy szellemi nagy mű története, jelentése, és *alkotójához való viszonya* jobban érdekli mint egy nagy ütközet lefolyása, sőt a legmerészebb diplomatai actió részletei. Megtörtént; tudják; jó; de Tartüföt, Cidet, Childe Haroldot, Faustot újra meg újra olvasák, tanulják, élvezik: szerzőikkel szellemi társalgásban élnek. — Himfy Szerelmeivel a magyar ifju s a magyar leány két ivadékon át együtt érzett, kesergett, örvendett; de én azt mondom önöknek, hogy Himfy csak akkor fog igazán megértetni, ha Kisfaludyt fogjuk érteni. S ehhez nem elég »*A két szerető szív történetét,*« e díszét eredeti regényirodalmunknak, észlelve olvasnunk, Kisfaludynak ez első nagyobb munkáját, mely három év óta ki van ugyan adva, de melyet e perezig a magyar aesthetikai kritika észre sem vett; igen is, ez még nem elég; hanem ismernünk kell Kisfaludyt, mielőtt házasságra tökélvén el magát, Szegedy Róza kegyét komolyan kereste. Az ő ezt megelőző élete a kulcs mind az imént említett regény, mind a Himfy megértéséhez. S íme e kulcsot nyújtják az itt előterjesztett levelek.

Uram, Kisfaludy egy lélektani probléma, melyet csak a szerelem philosophiája old meg — hisz minden szenvedélynek van philosophiája — s mely viszont a

szereltem philosophiájához egy felette fontos adalék. Ha azon naplókából és levelekből, melyek e tárczában együtt vannak, az ő szenvedélye számosabb mozzanatait, azok egymás mellettségét, egymásra hatásait, fajait és fejleményeit komolyan észleljük, de nem a vallási és polgári intézmények, nem a társadalom conventionális előítéletei világánál, hanem a természet, a philosophia, s a szerelem világtörténete számba vételével: be fogjuk vallani, hogy ő maga a lélektani tanulmány méltó tárgya; s erős érzéki és erkölcsi természetével, a költők közül Goethével tüntet fel hasonlatosságot. E gyűjtemény első és második könyvének tartalma az, mely egy pszichologiai életrajzhoz a legnevezeteseb anyagot szolgáltatja. Egyike a legszebb, legtüzesebb és legműveltebb fiatal férfiaknak, esztendeig Bécsben Vigano, a világhírű pantomimszerző feleségének, a nem kevésbbé híres Donna Medinának, a spanyol, olasz és bécsi nagyúri világ elbájolójának imádottja és imádója volt; kiről, az emésztő láng feltudatolása után, férfias elhatározással le tudott mondani, a nélkül hogy a nő fájdalmát hálátlan hidegséggel nevelné. A nagy s a katonai világ élvező köreiből ekkor sem vonult el; de míg társait, az érzéki gyönyörök és hivatási teendőik lelkileg kimerítvén, únalom, sőt únság emésztette: ő minden, tisztai kötelmeitől és szerelmeitől elvont idejét — pedig sokat tudta elvonni — a művészetek éldelesének, gyakorlásának és űzésének, a classicaei és modern irodalmak cultusának, sőt irodalmi munkáságnak is szentelte, s minden erőinek e harmóniás működésében lelt boldogság által épült és erősödött.

Így folyt élete 1796-ban is, midőn ezredével Olasz-

országba ment, ott harczolt Milánban, mint Bonaparte foglya déli Franciaországba belebbezettett, míg ősszel Klagenfurtba tétetett át. A magyar Alcibiád, mint Castiglioni marchese nevezte, a női tetszés általános tárgya volt, de ő egy nemes emlékezetet hozott el fogsága helyéről, Draguignanból, egy szent barátságét, mely neki úgy mint D'Esclapon Karolinnak — bár ennek fájdalommal vegyes — dicsőségére szolgált. Éltenek ez éve is, mint minden más, munka és nemes foglalkozás közt folyt. A miláni citadella bombáztatása közt írja prózai költeményét: *Vénus temploma Gnidóban*, mely a »Hátrahagyott Munkák« közt áll. Útjaiban írja francia hadjárata és fogsága naplóját, mely a tartalom gazdagsága, érdekessége, szellemdús volta és költői részleteivel egyiránt becses is, kedves is. Végre Draguignanban kezdi meg Himfy-dalait. . .

Úgy hitte a magyar olvasó közönség sokáig, hogy e dalok írására Kisfaludyt a Szegedy Róza iránti szerelem lelkesítette; s ezt látszik erősíteni akarni Önélet-rajza is. (Hátrah. Munk. IV. 29.) Ma már, s különösen francia fogságából írt levelei után, e felfogás módosúl. Draguignanban, a Provenconak egy városkájában, hova mint hadi fogoly belezve volt, tárgyat keresve, melyet költőileg meg volt alakítandó, és Vacluse közelsége által, hol Petrarca énekelte volt meg Lauráját, *Petrarca olvasásába mélyedve*: csakugyan ez concipiáltatta vele a »Himfy« tervét, melyhez saját élményei sem mesét, sem hangulatot nem nyújtottak. Mert neki eladdig ugyan nem volt szerencsétlen szerelme: Róza hasznos »partie«-nak rég ki volt ugyan már általa szemelve; de e terv-

ben még most édes-kevés része volt szívének, mint arról előttünk fekvő leveleiből alább meg fogunk győződni, s így ő sem tárgyat, sem tüzet és színeket nem nyújtott azon első dalokhoz, melyeket Karolinnak lefordított »hogy lássa mint hatnak azok másra.« (Hátrah. M. I. Hattyudal XII: 14.)

De most Klagenfurtban van, és kedélyélete új jegybe lép. Egy fiatal grófné közt, kit ő leveleiben Pepinek nevez, és közte kigyúlt azon szenvedélyes szerelem, melytől vette azontúl »Himfy«-hez ezt az egész valóját elfoglaló lángot. Így Kisfaludy még nem érzett. »Írj sokat arról az asszonyról — így esdekel Vízkelety tisztársának május 5. 1797-ben — *ki most mindenem a világon!* — *Cher ami, je suis perdu!* — Irjad meg, kérlek, ha megérdemli-e ő, hogy oly bolondúl szeressem?» S három héttel utóbb vevén Pepi leveleit, »a még mindig egész a dühösségig szeretettnek:« »Je l'aime plus que jamais.« Egész nap arczképe előtt ül, s így társalog vele némán. Szerencséi kínálkoznak, »ha, úgymond, Pepi által úgy el nem volnék foglalva, hogy szinte kerülöm a társaságot.« — »Vous dites — írja június végén Vízkeletynek — *qu'elle est digne d'être aimée. Oui, elle l'est! Mon coeur palpite . . . languit . . . , je me meurs. — Ma douce amie! Où es-tu à présent?*« — »Hélas! ce temps heureux où notre amour furtif était au comble de la joie, n'est plus.« Hohenlohe herczegnénél »le chevalier hongrois était assez bien vu, mais . . . ma Pepi . . .« Legtöbb világot hint e viszonyára júl. 7. Renningenből Takácshoz intézett levele, melyben kedvesétől való búcsúját írja meg barátjának, midőn a raj-

nai hadsereghez tétetett által. »Én ötet egész Sopronig kísérem. Maga a gróf ritkán vala velünk. Sanct-Veit és Unzmarkt! (amaz Karantánban, ez Stiriában) az ez a két hely nékem, a mi a helveta ifjunak, ki Júliáért égett, a Meillerie és Clarens volt, kivált Unzmarkt. — Édes emlékezet!« E levélben egy hosszabb költeménye után, melyben egy pásztoróráját írja le, ezt veti: »Csudálom, hogy akkor kettőnk szívének öszvelobogó lángja el nem emelt bennünket erről a földről. Úgy vagyon:

L'amour est notre vie : oui, vivre c'est aimer :
C'est rendre un autre heureux, et c'est l'être soi-même.

Uraim, úgy-e emlékszenek Bernis e soraira, melyek Himfy második része, a Boldog Szerelem előtt jeligéül állnak ma is? — Folytatja: »Nesze! még valami Himfy Szerelmeiből is, melyek utazásomnak unalmában mintegy 60 dalokig és 7 énekig szaporodtak.« Láttuk úgy-e, ki által volt a költő lelkesítve felső-ausztriai, bajor és württembergi útjában, a kitől nem ugyan tárgyat vett, mert e szerelme szerencsés volt, de igen vette legnagyobb részt a költői *anyagot*. — És Szegedy Rózi, kire postliminio átvitettek Himfy Szerelmei?..

Szegedy Róza, ismétlem, 1795 óta ki volt már nézve Kisfaludy által egykori *feleségének*. De *viszony e napig nem alakúlt még köztök*. 1795. apríl 9. írja Skublics,i legbizodalmasabb barátjának, ki folyvást érintkezett Rózával: »Szegedy Rózinak írjad meg, hogy én a külföldön is *nagy tisztelője* vagyok. Ne nehezteljen reám, sőt inkább szánakodjék rajtam.« -- Lombardiából, egy szép vidéket leírva, hozzá veti: »Bár csak *te*

velem lettél volna, *vagy Szegedy Rózi!*« s Catullra emlékezve: »mennyi sóhajtást nem küldöttem én is innen Rózi felé.« — Mantuából ápríl 29. már így:

Rózi nevét sóhajtottam
S írák a bikk kérgére,
Az erdőt megtanítottam
S az egész tájt, nevére.

»Hányszor nem emlegetém *Imrémét is!*« — Május 28-án Milánból: »Eleven képzelő erőm; a mikor szívem kívánja, *mindég Imrém és Rózi, a szép Rózi társaságába* gondolhatom magamat.« Fontos hely, mely nyomban következik: »Saggi sopra il carattere delle donne. Ez a könyv jutott a napokba kezembe, melynek olvasása szépen mulatott. Erősen vitatja az asszonyi nemnek a férfunem felett elsőségét. Eszembe jutott itt Szegedy Rózi, *a kinek ha ez a könyv kezeibe akadna, még jobban elbázná magát.*« Tendában ismét a szép vidék alkalmából írja júl. 18.: »*Ó te és Rózi* mért nem vagytok itt!« s ismét: »Azt az egyet kérem a sorstól, hogy *téged és Szegedy Rózit* ismét lássam.« Augustus 5. így örvendez: »Van hazámban egy szeretett barátom, egy Imrém, a kinek barátsága engem, *bár ha a szerelem nem idvezít is,* a külföldön is boldogít.« Utóbb beszéli, mily irodalmi képzettséggel bírnak a franczia nők: »nálunk, ha egy leány egy pár románt olvasott, már »szép-lélek!« — »Szegedy Rózi — folytatja — *a kinek barátságát meg akarom magamnak szerezni* akár mibe teljék, valóságos phoenix hazánkban, *valamint az Adamovicsné is Köszezen;*« »de — mondja továbbad —

Rózával levén néhány alkalmatosságokban, hidd el, keresztül néztem szívében, lelkén és egész karakterén: szép és jó az, hanem nagyon alá van vetve neme közönséges gyengeségének. Szükségesebb lett volna őnekie Franciaországban utazni arra, hogy egy időben boldogító feleség legyen, mint nekem szükséges vala ide hajtatom arra, hogy valaha boldogító férj legyek.« Szept. 2. versre buzdúl, mely így végződik: »Dupla hatalmaddal (azaz a zene és szépség hatalmával) mit nem fogsz mivelni? — Mennyét, *poklát a szív benned fogja lenni.*« Majd azt izeni Skublics által, olvassa az Új Heloizt. »Ha Rózinak Júlia tetszeni fog, *akkor (kivévéen büszkeségét)* felséges leány; ha nem, *hát nem sokat tartok felőle.*«

De elég. Úgy hiszem önök ezek után meg lesznek győződve, hogy nem ez érzések szülték azon Himfy-dalokat, melyeket Kisfaludy 1797. júl 7-dikén Takácscsal közölt. E júliusi levél is tele van még a klagenfurti grófné iránti lánggal; s rögtön ezután így tér át Rózira: »Bécsben van-e immár Szegedy Rózi ismét? *Köszöntetem ötet. (!) Mit csinál? (!)* Azt kérdeztetem tőle, mitévő lenne, ha egy valaki úgy epedne érette mint Himfy az ő kedveséért?« (Azaz, mint Kisfaludy Pepiért.) »*Ha tetszeni fog felelete,* hát Himfy kedvesének rajzolásába egészen őt veszem tárgyammak.« Mondják meg önök, e szerelem, e lelkesedés hány fokkal áll a fagypontnál feljebb?

S volt valami eltávolító a Róza büszke *modorában.* Emlékezzünk arra, mit róla Berzsenyi ír a keszthelyi ünnep alkalmából. De, uraim, olvassuk »A két

szerető szív történetében« a Róza leveleit, melyeket ugyan férfi, melyeket Kisfaludy nem csinált! s e nő egész, még pedig női, magasztosságában álland előttünk. Míg Szegedy Róza előtt csak a lángoló, élvől élvbe rohanó, állhatatlan, és 1795-ben, első találkozásukkor, huszonhárom éves költő állott: tartózkodó és várakozó volt a szintoly nagyeszű mint mélykedélyű leány; de most a határozott szó határozott választ nyert. A mi a Himfy-dalokban valódi érzés — ma ugyan azt hívő vagyok — a Kisfaludy *első leveleiben* csinált volt; Róza esze és szíve gyújtott benne *utóbb* lángot, s ez többé nem irány, nem phrasis; s a tüzet, melyet az ő költészetében Pepi grófné gyújtott meg, *utóbb* Szegedy Róza szította és táplálta. A Boldog Szerelem számos dalát a Pepi kedvese nem írta volna meg, mint nem a Rózára való gondolás ama kesergő dalokat, melyek akkor készülhettek, mikor Pepi levelei nem érkezvén, azt írta Vízkeletynek: »Nem hiszem, hogy már is elfelejthetett volna, noha ugyan ő is csak ass zony, comme toutes les autres femmes;« mikor Pepit hűtelennek gyanította, bár még nem hitte.

Íme a kulcs Kisfaludy kedélyéletéhez és költészetéhez. A lángolás, mely itt összeállított leveleit jellemzi, az a Kisfaludy saját hozománya: az a hév, mely Himfy-jét átlengi, a klagenfurti grófné iránti szenvedély kifakadása. A Róza iránti szerelem, e nő mély és benső szeretetéből s azon szellemi felsőbbség érzéséből fakadt, *de már csak akkor*, midőn levelezés útján vele az eszme-és érzetsere megindult. S ehhez képest módosítandó azon saját előadása, mely szerint 1799 elején »erőszak-

kal fakadt ki kebléből egy szózat ahhoz, kit szíve feledni nem tudott. Ezt azután sűrű levelezés követé. « Róza vala, több tekintetekből, egykori hitveséül kiválasztva; menyinyi kétely vegyűlt e tervbe, azt ugyan láttuk. De közelített az idő, melyben meg akart válni a katonaságtól, és saját tűzhelyet alkotni magának: megkezdte tehát, igenis, a levelezést; és szerencséjére Róza több volt, egyéb is, mint a minék őt képzelte volt. Így jött meg tehát a szerelem is, a nemesítő s valóban boldogító szerelem; és különösen a »Boldog Szerelem« múzája csakugyan Róza lett.

Azon nagy gruppot, t. Társaság, mely költőknek ifjúkori leveleit foglalja össze, két könyvre osztottam, melyek elseje főleg az 1796-diki *kidolgozott* leveleket, a második az 1796—1797-diki *rögtönözve* kelteket hozza.

Egészen más körben mozog a III. könyv, mely a Kazinczyval volt viszonynak van szánva. Amott a világhi és gavallér, de egyszersmind ember és költő nyilatkozik; itt az író. Ezen levelezésre — mert, hogy az ügy világosabban álljon az olvasó szeme előtt, szükséges volt mind a két fél leveleit, sőt egy harmadiknak, Pápay Sámuelnek közbenszólásait is felvenni — e levelezésre szívesen fátyolt vetnék, ha annak nagyobb része közkezen nem forogna egy kézirati kötet számos példányában, s ha a historia ily rejtegetést megengedne. Kisfaludy első levelei Kazinczyhoz szíves közeledését mutatják ahhoz, kinek saját vallomása szerint annyit köszönt. S im megjelenik Kazinczy bírálata Himfyről a bécsi Annálisokban 1809-ben, melyet előbb kéziratban a meg-

bírálttal közölt volt tudomásul s netáni észrevételek közlése végett, mit azonban Kisfaludy válasz nélkül hagyott; megjelenik e bírálat később 1814 az »Erdélyi Múzeum«-ban magyarul is; megjelenik 1811 a »Tövissek és Virágok« közt Kazinczy epigrammja szinte Himfyről: és Kisfaludy felbőszül az ellen, kinek annyi hálaival tartozott. Kazinczy hírt veszen Kisfaludy haragjáról, hírt vesz, hogy az 1813-ban maga ellen megjelent Mondolatot terjeszti, és Ruszek apáthoz fordul, levélben kérve ezt, hogy Kisfaludyt iránta megengesztelje. Ezt Kisfaludy levele követte szinte Ruszekhez: egy nemtelen philippika a *nyelvrontó* Kazinczy ellen; mire két újabb levele Kazinczynak, s ketteje Kisfaludynak szinte Ruszekhez következett; majd négy év után, Pápay Sámuel becsületes közbenjárására, Kisfaludy engesztelő levele; és 1830-ból még egy utolsó, melynek vég szavai Kazinczyhoz ezek voltak: »Élj boldogúl! A magyaroknak istene adjon neked oly hosszú életet, a milyen halhatatlan és örök marad érdemed és emléked mind addig, míg csak egy magyar él és beszél a földön!« — Oh bár Kisfaludynak Ruszekhez írott három levele ~~soha~~ meg nem íratott volna: tartalom és forma foltot ejtenek írójokon; míg a Kazinczyéin az erkölcsi fenség nemesítő bélyege ragyog. De azoknak e teljes gyűjteményből hiányzaniok nem volt szabad.

A IV. könyv továbbá különböző személyekhez írott leveleket hoz 1808-tól 1840-ig; köztök többeket Gaal Györgyhez és gr. Mailáth Jánoshoz, munkái fordítóihoz német nyelven, melyek Himfy aesthetikai nézeteire, és

másokat, melyek a két Kisfaludy életére és családi viszonyaikra vetnek nem kevés világot.

Ha a tekintetes Társaság — mit zárt ülésben tanácskozás tárgyává tenni kérek — azon helyzetben látná magát, hogy ezen adalékokat, irodalmunk és annak egy kiváló nagysága történetének érdekében, közzé tehesse: szerencsésnek tartanám magamat azokat a tek. Társaságnak kedveskedésül felajánlani.

IRODALMI TÁRSAS KÖREINK EMLÉKEZETE

BESSENYEITŐL KISFALUDY KÁROLY KÖRÉIG

TOLDY FERENCZTŐL.

(Felolvasatott 1875. február 7-dikén.)

I. Az ó s az új világ irodalmaiban találkozunk az ízlésnek s a központosított munkásságnak egy oly tényezőjével, melyről az irodalmi történetírók egészen ugyan nem szoktak megfejelkezni, de nagy hatását rend szerint csak akkor méltatják kellőleg, midőn az a politikai hatalommal egyesült vagy hivatalos szervezettel és ranggal bírt. Találkozunk a Periklesek, a Ptolemaeusok és Augustusok udvaraival a classicus népeknél, a Mediciekével, a XIV. Lajoséval, a weimári fejedelmekével az új időkben; találkozunk ott az alexandriai muzeummal, valamennyi tudós társaságok e legrégebbikével, itt a renaissance utáni akademiákkal, melyek a tudományok előretételére sokat, az ízlésére csak kivételkép hatottak üdvösen. Azon tényezőről ellenben, mely a szabad s magán társas körökben érvényesült, többnyire csak alkalmilag, írók és költők életírásaikban, veszünk tudomást, daczára annak, hogy azok némely irányokban messze kiható befolyást gyakoroltak az ízlés s az irodalmak sorsára. Nekünk

csak *egy* Mátyás királyunk volt, kinek udvara a renaissance vívmányait örökre meghonosította hazánkban, de oly korban, midőn egy nemzeti irodalom felsőbb kifejtésére a múlhatatlan előzmények magában a nemzetben még hiányoztak, s ekkép egy ilyen létesülésének, az európai műveltségnek keleti fajunkba beoltása által, csak is előfeltételeit teremthette meg; s mi pedig később Erdélyben, Bethlen s a két Rákóczi György körül megindúlni látszott, e kised államnak csakhamar bekövetkezett elsüllyedése miatt átalakító hatással nem lehetett; a Széchenyi akadémiaja végre már csak akkor keletkezett, mikor irodalmi társas köreinkből már oly költészet fejlett vala ki, mely egy, köz tekintély által szervezett nyilvános tudományos testületnek támogatását igen, de irányadását többé nem igényelte, úgy hogy ennek főbb teendőjéül a tudományos vizsgálat élesztése maradt, mit hathatósan teljesített is. Igen, a tudományok magyar akadémiaja akkor jött, midőn költészetünk a művészi fejlettség magasabb fokára emelkedett már, de melyet nem minden társas kapcsolatot nélkülöző, egymástól elszigetelt elemeknek köszönünk, hanem ellenkezőleg különböző társas körökben egymásra ható, s egy-egy közös irányban egyesülő erők fejtettek ki s virágoztattak fel.

II. Az első ily kör melyet ismerünk, legott irodalmunk feléledésekor, a *Bessenyei György társasága* volt, ez előtt épen száz évvel, melyet új meg új tagjaival, míg a nagy mozgató Bécsben lakott, körülte gyülekezni, tőle irányt és lelkesedést venni látunk. — Ez után 1787-től fogva a *kassai magyar társaság* következett, melynek élén Bacsányi állott; s 1790 óta Bécsben a

Görög Demeter köre, ki, míg V. Ferdinánd nevelését nem vette át, tehát egy évlizeden túl, minden Bécsben lakó s koronkint Bécsbe ellátogató magyar elemeket maga körül egyesített, s hatását nem csak az e kör által kiadott hírlapok, könyvek, hanem jutalomtételek által is érezte, sőt 1791-ben az első magyar pályadíjt, Bárányi Péternek, a maga magyar *Psychológiájáért*, némi ünnepelességgel nyújtotta át, Báróczy Sándor szónoklata mellett. — Szinte a kilenczvenes években jött össze Pesten Schedius Lajosnál néhány itt élt író, többnyire egyetemi tanárok: a széplelkű Haliczky, a német irodalom tanára, a hamvaiban is tiszteletre méltó Mitterpacher Lajos apát, a természetrajzé, a nagynevű vegyész Winterl, ki már 1784-ben kísérlett vala meg egy természettudományi társulat szervezését, Schönvizner és Schwartner historikusok, Kreil a philosophus, Dugonics a matematikus és magyar regényíró, báró Prónay Sándor az encyclopaedista . . . kik philosophiai és historiai tárgyak felett német és diák nyelven értekeztek; mi a házi gazda barátjának, Kármán Józsefnek, alkalmat adott magyar írói estélyeket indítványozni b. Podmaniczky Anna, gróf Beleznay Miklós tábornok özvegyének házi úrnósége mellett, melyeken Pestnek magyar tudósai gyülekeznének, ez úton reménylván, hogy lassankint a magyar nyelvet veendik fel munkáik írásában, s ekkép Pest magyar irodalmi középponttá válnék. Meg is nyílt ez újkori *első magyar salon* a lelkes úrnő házában; a Kármán *Urániája* is, szinte Beleznayné pártfogásával, megindult, hogy a társas térre! párhuzamosan hasson egy középponti folyóirat is, midőn a Kármán

váratlan halála s egy országos leverő esemény a nagy horderejű eszmének, sőt már kezdeménynek, véget vetett. A Martinovics-féle katasztrópha volt az, mely, nem kevés írók részint börtönbe juttatván, részint a vesztőpadra, villámként csapott le az írói és buzgó nemzeti körökbe, azokban rémületet terjesztett s minden ily társas szövetkezéstől sok időre elriasztott.

III. Csak e század második tizedében, ama szomorú esemény emlékezetének a világrendítő francia háborúk közepett elhanyagányúlta után, és József nádor rokonszenves politikájának hatása alatt, lélekzett fel ismét a magyar irodalom; és gróf Teleki László kir. táblai bárónak, a magyar nyelv s az akadémiai eszme buzgó és lelkesült mozgatójának háza megnyílt a magyar íróvilág előtt. A Teleki László asztala rendes vendégei a Marczibányi-küldöttség tagjai, s majd a *Tudományos Gyűjtemény* helybeli dolgozó társai voltak. A nagy szót Jankowich Miklós, a tudós és gazdag régiséggyűjtő, és Horvát István, dr. Kovács Mihály és Fejér György vitték, míg Virág Benedek és Kulcsár István kényelmöket csak ritkán áldozták fel a nagyúri salonnak, Báthory Gábor superintendens és Mokry Benjamin extanár pedig tiszteletteljes zavarban helyet engedének a fulánk nélkül elmés Fáy Andrásnak s a jovialis Szemere Pálnak, kik a nagy tudósokat a tudós grófnak hagyva — míg a historikusok a régi történet felett élénk, a theologus urak az akkor szőti yegre került hittegyesülésről néha izgatott vitákat folytattak, a fiatal gróf Teleki József pedig tiszta látásával és nyugodt tárgyilagosságával a már tekintélyes férfiak hevét mérséklé — a ház asszonya

melegítő és nemesítő szelleme sugaraiban lelték boldogságokat. Ha ezek néha Csokonai vagy Himfy elsőségéről vitatkoztak, ha aesthetikai kérdéseket feszegetve, Szemere élesen és Schedius simán harczoltak a költői subjectivismus- és objectivismusról, ott Schiller, itt Goethe-hez sorakozva, a lelkes grófné, biztos szépérzékével s kedélyes modorával mindig győztesen kiegyenlítette az ellentéteket. Teleki László halála után (1821) e nemes sympósionok megszűntek, s én csak 1824-ben voltam szerencsés, először, e felséges asszony előtt megjelenni, midőn Kazinczy Ferencz jóságából egy levél és csomó átvételével bíztam meg. A grófné kegyes volt a jelentéktelen kezdőt meghívással tisztelni meg; de folytonos érintkezésbe csak 1831 óta jöttem vele, midőn akadémiai állásom a Teleki ház gyakori látogatójává és vendégévé tett. Soha nőben ennyi ész és ily kedélylyel, ennyi méltóságot több kellemmel, a legforróbb hazafiságot ily európai kultúrával egyesülve nem láttam: ez gazdaggá és tanulságossá tette társaságát, mely felett igénytelen könnyűséggel s nem keresve uralkodott, s azért nem nyomasztó, hanem művelő, de, és mennyire! nemesítő is volt azon gyöngéd emberszeretetével, melyet mind az emberek feletti ítéleteiben, mind jótéteményeiben tanusított! Azért őt, mikor elhúnyt, ép úgy gyászolta a magyar akadémia mint Carolina Augusztia császárné, ki vele levelezett, a nádorné, kivel benső barátság fűzte össze, s a szám nélküli szegénység, melyre, mint halála után meglelt jegyzőkönyveiből kitűnt, hosszú áldásos életében egy milliót költött saját vagyonából. Bocsánat

a kitérésért; de ki őt ismerte, róla szólván, képes-e e nagy, e fenséges alaknak csak torsóját mutatni fel?

IV. Míg ekkép a köz lelketlenség és csüggedés közepett a Teleki-ház kedvet és bizodalmat öntött a keletkező írói karba, s a ház asszonya benne buzgón táplálta a hazafiság szent tüzét, mely a siker, sőt az elismerés kétségese mellett, maga volt képes kitartásra edzeni a munkás férfiakat; míg e főúri kör mívelőleg hatott a tudomány egyszerű embereire, s fényt kölcsönzött az ügynök s az ügy képviselőinek egyaránt: a *Kulcsár István háza* volt az, hol a Teleki László néhány törzsvendége körül az ósdiak nyelvésze Beregszászi Pál, s ezek kíméletlen malleusa, az újítók legbátrabb s a modern irodalmakban legtudósabb előharczosa Helmecezy, az »Esküvés« költője Gombos, s a vígjátékíró Sebestyén Gábor, de az új ivadék is, különösen Bilkei Pap Ferencz, Schittensam Szaniszló (az utóbbi Töltényi), Ungvár-Németi Tóth László s a hirtelen fényben feltűnt Kisfaludy Károly által képviselve, tarka vegyületben gyülekeztek, sőt koronkint a vidék kitünőségei is, köztök 1815-ben Kazinczy Ferencz, szűkebb körben fogadtattak. Kulcsár István, 1806 óta az első és mind egyetlen pesti magyar hírlap írója, mint ilyen egyszersmind a pesti magyar írói társas életnek is természetes középpontja volt. Talentoma és ízlése kevés, tudománya több, hazafiúi önfeláldozó buzgósága legtöbb az egész körben: innen azon tisztelet és tekintély, melyben minden párt emberei előtt oly méltán állt. Kulcsár az volt e század első negyedében Pesten, a mi az elébbinek utolsó tizedében Bécsben Görög és Kerekes. Akkor az irodalom még nem volt ke-

reseti ág, s a mi hasznot egy kedvelt hírlap, kiadónak hozott, azt ezek nem a magokénak, hanem az irodaloménak tartották, magokat pedig e szerény öszvegeknek a nemzet által megbízott sáfárjaiként tekintették. Így amazzok; így Kulcsár is a nyelvet és irodalmat érdeklő kérdések megfejtésére jutalmakat tűzött ki, könyveket íratott, azokat kiadta, vagy megjelent munkákat tömeges vétel és osztogatás által pártolt és terjesztett. S ezek körül ő nem válogatott a pártokban: ép úgy íratott az orthológ Beregszászival egy magyar szóképzéstant, mint kiadta a neológ Tóth László görög és magyar verseit. Horvát Istvánt ő bírta rá, hogy őstörténete *Rajzolatait* elkészítse, melyeket saját költségein kinyomatott és olvasóinak ajándékkul megküldött. A színügynek éppen nem volt tevékenyebb és kitartóbb mozgóatója, a megyénél úgy mint a közönségben lapjai által s a társas téren, s nem volt nálánál boldogabb senki, midőn odáig vitte, hogy egy állandó pesti magyar színház számára a hatvani utczában lakháza mellett üresen állott telek leginkább az ő fáradozásai folytán megvétetett; s viszont keserves könyeket sírt, midőn e telek, hosszas pusztán heverés után, gróf Cziráknak eladatott, mert ezzel annyi édes gond és munka fél sikerét örökre eltemetve látta. A megtestesült hazafiság volt tehát az, melynek benne annyi derék férfiú önként és őszintén hódolt, mely az ő társas körét bizodalommal töltötte el iránta, a miért minden irodalmi szándék és terv nála beszéltetett meg, s orthológ és neológ az ő körében vitatta meg a kor legfontosabb kérdéseit: a nyelvújításét, s a Kazinczy által indított s az ő körében Helmecey Mihály által ortal-

mazott versreformot, ámbár mindkettőt szenvedélylyel és részrehajlással, mely azokat tisztába hozatni nem engedte. És őnála volt az, hol a *Tudományos Gyűjtemény* terve elkészült, és készen ajánlatot Trattner János Tamásnak, a vállalkozó kiadónak, életbe léptetés végett; nála volt az, hogy — daczára az erről szállongó fable convenuenek — az *Aurórát* Kisfaludy Károly indítványozta, s nála főzetett ki az egész »alapítási terv,« mely szintén már készen tálatatott fel a Trattner farsangi estélyén, hol az aláírások is megkezdettek, de ez egész alapítási ügy főleg Kulcsárnál vitetett azon túl is. Ekkép nemzetiségünk kifejlésére az akkor még szerény és idegenes fővárosban, az irodalomnak, főleg tudományos részeiben, munkába vételére, de a színügy és szépirodalom felvirágoztatására is, a Kulcsár István körének, századunk két első tizedében, nevezetes, sőt döntő befolyása volt; s ez képezi legszebb czímét e nemes hazafi iránti méltó hálatartozásunknak. De e kör szakbeli heterogén elemei, nyelv dolgában túlconservatív hajlamai, a költészet iránti érzéketlensége, melyet mint nemzeti ügyet támogatott ugyan, de külső héján túleszmecsere tárgyává nem tett: okozták azt, hogy az ízlés nemesítésére általában nem hatott.

V. E körülmény természetes következése az lett, hogy a költők azt, mit a buzgó, de mereven és inspiráció nélküli Kulcsárnál fel nem találtak, másutt, a vídám, élcezes, de meleg kedélyű és költői lelkületű Vitkovics Mihálynál keresték fel, kinek vendégszerető háza már 1808, de majd rendszeren 1812 — tudniillik az óta, hogy Theodórájával szerelmi frigyben egyesült — a

Pesten élő szépszellemeknek mindig nyílt, kedves és lélekderítő gyülekező helye lett. E kör első törzsét a *Kazinczy triásza*, maga a mester által így nevezve, tette: Vitkovics, Szemere és Horvát István, az akkor még ifju Horvát István, ki itt egészen más volt mint Telekinél és Kulcsárnál: mert itt a költők közt maga is majdnem költő lett, koronkint maga is áldozott egy-egy versecskét a lant istenének, három éven át egy kis almanachot tett közzé, a *Dámák Kalendáriumát*, egyszer pedig a *Hat Sonett* kiadásával lepte meg Szemerét és Kazinczyt. De később is, mikor a komoly historiai múza az ő arcának is komolyabb kifejezést, társalkodásának követelő, néha fanyar hangot adott: itt, visszaifjodva gyönyörködött a házi úr nyájas éneklésében és élces epigrammai játékaiban. Én, kinek — mit örök hálával ismerem el — szabad volt, 1821 óta már, tanácsért hozzá folyamodnom s imponáló tanulságos beszédeit néha órákig lesnem, a Vitkovics-körben alig ismertem ama szigorú férfúra, kitől a gyengék annyira félték: szeretetre méltó mosoly űzte el homlokáról azon fellegeket, melyeket reá akkor már az élet gondjai s az irodalmi ízetlenségek feletti, bár szorgalmasan rejtett, neheztelések is voltak, de melyek a mosolyon keresztül részvétet gerjesztőleg átvillámlottak. Csak itt érezte magát jól az agg Virág Benedek, kit Theodóra soha kézcsók nélkül nem kísért le a ház küszöbéig, s kinek nevenapja, úgy mint a Kazinczyé, minden évben egy külön ünnepe tárgyá volt. Itt mondta el Fáy, a házi gazda kérésére, néha azon ifjúkori dévaj költeményeit, melyeket ha barátjai ónnal leloptak, ő a censúrai institútiót mint

védpaizsát szeszélyesen magasztalta. Itt olvasta fel — 1810-ben Kölcsey az első magyar románczot, a maga — *Rózáját*, itt 1815-ben Szemere és ő a magok gúnyorait a *Mondolat* ellen; s itt dörögte el Helmezy hatalmas apologiáját a nyelvújításnak, melyhez aztán Horvát István, akkor egyetlen ismerője régi nyelvünknek, jó szívvél nyújtotta rögtönzött adalékait. Itt olvasta fel Gombos Imre apró vígjátékait, melyek sajtót soha sem láttak; itt Ilosvai Samu, a »Palugyai« regény szerzője, dalait, és Hubay József, ódáit, melyekben Szemere a Csokonai és Berzsenyiből csent ragyogó gondolatokat és kifejezéseket nem késett néma, de tiszteletteljes bókkal — mint nagyra becsült régi ismerősöket — idvezelni: mi aztán a bizodalmas társaság jó kedvét költötte fel, a középszerűségeket pedig a háztól lassankint elriasztotta.

VI. Következménydús lett Döbrentei fölvétele e körbe, midőn 1809-ben Pesten átutazván, abba Szemere által bevezettetett. A huszonhárom éves ifju akkor Erdélyben, gróf Gyulay Ferenczné házánál lakott mint nevelő, a hova Kazinczy által ajánlva volt. Társas szép idomai, hazafiúi tüze és irodalmi hajlamai legott kedvessé tettek őt a triász előtt, melytől azon szent igérettel vált meg, hogy nem csak a rá bízott kedves gyermekből jó hazafit nevel, hanem rajta lesz a nemzetiség, a nyelv és irodalom érdekében, a társas téren is működni. Megszülemlett ekkép a *Kazinczy-triász egy vidéki ex. ositúrájának*, egy második, egy erdélyi, irodalmi középpontnak eszméje. Egy irodalmi folyóirat kiadására már ekkor buzdította volt őt Kazinczy, s a triász ezt munkákkal és pártfogás-szerzéssel támogatni ígérte. Döbrentei nem

is feledkezett meg a szép feltételekről. Visszatérvén Erdélybe, ismeretségeket szőtt, levelezést indított több fiatal tudományszerető papok és tanárokkal; s midőn 1813-ban a grófi ház a nevendék Lajossal Kolozsvárra ment fel, Döbrentei, keresve és felhasználva az úri házakkal az érintkezést, a nemzetiség és irodalom érdekében szerencsésen izgatott (a Paszmosi Teleki Ferenczet ő tette magyar költővé), a tanult embereket maga köré gyűjtötte, rendes havi estélyeket adott, melyeken egymás munkáit olvasták, bírálták, teendőket osztottak ki egymás között; s ekkép indult meg az *Erdélyi Múzeum*, s ekkép születtek meg azon adalékok legtöbbszei, melyek erdélyi tollakból folytak. Sőt midőn az 1817—19. éveket Gyulay Lajossal Maros-Vásárhelyt töltötte, az ott immár rég elmúlt *Magyar Nyelvnevelő Társaság* felélésztését is megkísérlette, készült és felterjesztetett annak alaprajza, meg is alakított az új társaság, s az ülések, remény fejében megnyíltak, de betiltattak, míg a megerősítés leérkezne Bécsből, mely azonban nem érkezett le soha. A buzgó mozgatónak pedig, befejezvé a nevelői tisztét, 1820-ban Magyarországra visszatért után az Erdélyben általa támasztott irodalmi szép élet ismét megszűnt.

VII. Míg Döbrentei ekkép működött Erdélyben, Pesten még mind állott és virágzott a *Vitkovics köre*, mely legfényesebb napjait 1813-ban élte, midőn Berzsenyit, 1815-ben, midőn Kazinczyt, a kor két költőkirályát, színről színre üdvözölhette. Fő jelentősége e körnek a nyelvújítási mozgalomban volt: a Kazinczy triaszából fejlődve, minden új erőt magához vonva, az észrevétle-

nül irodalmi középponttá váló Pestben a nagy nyelvreformátornak egyetlen de erős vára lett. E névnek jele alatt volt benne testületi szellem, közös meggyőződés, lelkesedés, szeretet; volt talentom, finom ízlés; a vídám sympósionok soha nem költészet, kölcsönös bíráskodás nélkül. Azonban, midőn 1818-ban Kisfaludy Károly is belépett abba, a nyelvkritika helyébe, ennek drámái, melyekről az egész világ beszélt, foglalták el a szőnyeget. Az ő jártassága a széptani elméletben s a modern népek költészete ismeretében, vitái közt az ellenfeleit elborító gondolatgazdagság és rohamos sebesség, melyet, ha kellett, élcz és só fűszerezett és csípőssé tett; de már maga a tárgy, mely körül a társaság leggyengébbnek érezte magát: mind ez kényelmetlen lett a lassúbb gondolkodású, szépirodalmi dolgokban inkább érzékkel és tapintattal mint biztos elvekkel bíró idősb urakra nézve; a kétheti összejövetelek veszteni kezdének kedélyességökből. Nevelte a bajt egy váratlan összekooczanás. Kisfaludy *Kérői* játszottak el; az ügyvéd közönség Per-földyben Nagy István kir. alapítványügyi jogigazgató arczképére ismert, s Vitkovics, nagy tisztelője a vélt megbántottnak, kissé komolyan támatta meg Kisfaludyt, pártolva a többiek által, kik ez aristophanesi szabadságban a magyar színügyre és irodalomra veszélyt láttak; s a kör először lett kénytelen fenyegető szót hallani az érzékeny költőtől: »No csak bántsatok: sorba színpadra hozlak benneteket.« Vége volt a szivélyes egyetértésnek. S egyszerre azon vette magát észre a kör, hogy hiszen már széthulló félben van. Virág erősen vénült, s ritkán jött át Budáról nyárban is; Szemere vármegyei hivatala,

Horvát családja, maga Vitkovics Verbőczy által voltak elfoglalva, eltartóztatva; Kisfaludy az *Auróra*val, mely különben még itt tartatott keresztvíz alá Szemere által, egy új középpontba kezdé gyűjteni maga körül az új erőt, s a barátokat már csak Mihály napja hozta össze az egykor oly vidám falak közt a ház urát köszönteni: a Vitkovics-kör nem volt többé. S míg most a keresztutezai régi kastélyház küszöbén költők helyett már csak cliensek és prókátorok találkoztak: egy új társaság, az *Auróra-kör* kezdett a gróf Károlyi György üllei-úti házában képződni, melynek házi gazdája Bártfay László volt. E kör emlékezetének lesznek a hátralevő fejezetek szentelve.

VIII. De itt feljebb kell kezdenem. Kisfaludy Károly már 1819 végén ismerkedett meg a gróf Károlyi háznál, hova gróf Waldsteinék által hivatalos volt, Bártfay Lászlóval, a grófi ház titkárával, ki által nyeretett meg először Kazinczy irodalmi reformjai számára, melyeket aztán az *Auróra* első évfolyama gyakorlatilag hatalmasan hirdetett, Kazinczynak magának örvendező meglepetésére, úgy hogy ez méltó dicsekvéssel kiáltott fel Kisfaludy Sándorhoz írt levelében: »Az a nagy dísz melyet lelkés öcséd *Auróráján* elöntve látunk *az én munkám!*« Így Kisfaludy Károly — nem hivatalosan, mint az egykori triász, hanem magától — a Kazinczy zászlaját lobogtatva, *egy új kör középpontjává*, mint kinek *Aurórájához* az elébbi körök tekintélyei, gróf Teleki József és Schedius, Kulcsár és Horvát, Szemere és Vitkovics, Fáy és Kölesey, sőt maga Kazinczy is munkásan csatlakoztak; mindennapi látogatói pedig, azokon

kivül, kik tegnap még tanítói voltak, mint Helmecey és Bártfay, a Kazinczyt tisztelő legifjabb nemzedék tagjai, kik tőle tanulni, az általa kitűzött új irányokban általa vezettetni szerencsénknek tartottuk, s kik közül Bajza, Czuczor és Vörösmarty nem sokára költészetünk ez újabb — aurórai — korszakának fő díszévé lettek. Ha addig a magyar költő, talentomát a lyra szűk körében, s magyar és külföldi példakon leginkább gyakorlatilag nevelte fel: Kisfaludynak, mint alaposan kimívelt szépésznek, elméleti tudománya, mélybe ható ítélete, ehhez világ- és emberismerettel táplált lélektani tekintetei és irodalmi széles ismeretei által ifju barátai látköre kiszélesedett, s bevezetteténk a nálunk régtől fogva nem mívelt *tárgyilag* költészet ismeretébe; compositió és charakterrajz körül annyi reánk nézve újat tanultunk tőle, miről Schedius aesthetikai leczkéin nem hallottunk volt semmit: hogy okúlva és csodálva őt, csüggtünk ajkain, főleg midőn a (német) játékszínen feltűnt új darabokat beszélve meg, éles ítézetét szelleme és tapasztalásai egész gazdagságával illusztrálva, egy merőben új világ nyílt meg előttünk. Ilyenkor szívesen megfelelt ő közbevetett kérdéseink vagy kételyeinkre, motiválta saját eljárását dolgozataiban, ha egy és másnak okát indokoltuk, s ép oly szigorral gáncsolta saját régibb darabjait mint a magunkéit, melyeket bírálata alá terjesztettünk. Soha nem hallottam valami »módszeresb« előadást — pedig hallottam itthon s a külföldön eleget — mint a milyet egy ízben a történeti drámáról rögtönzött előttünk, midőn Vörösmarty a maga *Salamon királyát* közölte vele (mely utóbb e nyomon átdolgozva jelent meg), s ekkor

olvasott fel némely részeket *Konstantinápoly veszedelme* című, egészen soha ki nem vitt drámájából, magyarázgatta mint kívánta abban azon feladást megoldani: nem egy egyes hős, hanem egy egész nemzet bukását drámailag megalakítani, s így egy dramatizált eposzt adni, a melyeket Shakspeare legtöbb történeti drámáiban látott. Átalában, mind lakásán, mind sétáinkon a társalgás nem folyt egyébről mint a művészetről, s koronkint a politikáról is, név szerint 1823 óta az alkotmány sérelmei, a megyékbe küldött királyi biztosok, s az 1825-iki országgyűlés elején a kedvező közjogi leíratról; valamint a nemzetiség s az akademia ügyéről, melynek felállításában, nagy megbotránkozásunkra, nem hitt, míg 1828-ban Széchenyi által felkeresve, s őt, az ő szívósságát és okosságát megismerve, akkor is hitt, midőn iránta viszont mi teljesen kétségbe estünk. S ezek így folytak nála és vele 1826-ig, midőn Bártfay megnősülvén, s a Kisfaludy-körnek megnyitván vendégszerető házát, mi egyszerűen abba tettük át tanyánkat, de úgy hogy rendes mindennapi látogatásaink nála egészen soha sem szűntek meg.

IX. Idő közben Bártfayt az ekkor már megosztozkodott Károlyi testvérek közül gróf György vette volt személye mellé. Boldog az oly hatalmas, ki bizodalját ily munkaerőre és jellemre ruházhatja át; de boldog az oly mívelt és önérzetes férfiú is, ki ily úrnak áldozhatja munkásságát, életét, mert őt hazafiúi és magán erényeiért tisztelnie, bizodaljáért és jóságaiért szeretnie kellett volna, ha ura nem volt volna is. Kevés férfiút ismerem, ki Bártfaynál több általános míveltséggel, alaposabb

ismeretekkel a szépirodalomban, a történetben és jogban bírt; e mellett biztos ítéllettel, szellemmel és ízléssel, és ki csak azért nem szerepelt az irodalomban, mert a mely idejét nem ura érdekeinek szentelte, azt folyton tanulásra és jegyzetelésre fordította. Fiatal korában költött is: néhány szép verse s egy nagyobb históriai elbeszélése meg is jelent az *Aurórában*, de magát csak műkedvelőnek tekintette: hogy író legyen, hiányzott benne az önbizalom. Később egész lélekkel történelmi kútfő-tanulmányokat üzvé, több jogtörténeti kérdésre tömegét gyűjtötte az adatoknak, melyeket, ha majd egykor nyugalomba bocsátatik, feldolgozni szándékozott; de midőn e rég óhajtott kor küszöbén állott, melyben a tudománynak reménylt kizárólag élni, elvesztetjük őt. Restelte, hogy az akademiába őt pusztán remény fejében beválasztottuk, kik azt hívők, hogy ezzel kényszerítjük félretenni bátortalanságát; ez egyre nézve mindazáltal csalódtunk benne: az írónak, úgy mond, egész ideje urának kell lennie; nekem kötelességem egész lélekkel uramat szolgálnom. A tanulmányt ezen túl is önmívelésnek és pihenésnek tekintette. Nyomosabb és tanulságosabb alig volt bárki részvéte irodalmi estélyeinkben, mindenikünk sokat adott ízlésére, ítéletére, tudományára: többször kértük, írja le — mert a naplózás hasznos de időt rabló szokásáról nem mondott le soha — írja le eszméit, melyeket gyakran oly szerencsésen fejtegetett; de ő azokra nem fektetett súlyt, s nem tette. Mégis nem csak házi gazdánk, hanem valóságos elnöke volt szabad társaságunknak, melynek valódi születési éve az említett 1826, midőn házilag berendezkedett.

X. A fiatal özvegy, kit Bártfay háza jó nemtőjévé tett, Mauks Josephína, egy szepesmegyei nemesház leánya volt. Zemplény több úri házaival családi összeköttetésben, ott előkelő nevelést vett, s benne szellem, szív s irodalmi műveltség a legszebb öszhangzásban egyesültek. Élénk, vidám, szívélyes és finom társalgását azon hév, melylyel a nemzeti ügyet s minden jót szeretett, azon igénytelenség, mely ily eszű és ismeretű nőknél ritkán találhatik, szeretetre méltóvá, társaságát vonzóvá s nemesítővé tette egyszersmind. Gyöngye kora óta a Kazinczy és gróf Dessewffy József családjaihoz baráti kötelékekkel fűzve, az irodalom s ennek emberei iránti tisztelet nála hagyományos levén, barátnénk volt, mielőtt személyesen ismert. Közénk jövén, rövid időn meleg szeretetünket bírta, s ennek csak azon határtalan tisztelet vehetett határt, melylyel erényei, egész nemes valója iránt viseltettünk. A leggyöngédebb barátság volt az, mely minket hozzá, őt hozzánk kötötte, s idővel, mikor minket is saját családaink vettek körül, s ezek is megtanulták rajta csüggeni, ezekre is kiterjedt, sőt az évek folytán, ha lehetett, mind erősebbé, bensőbbé vált. Hitveseink nővérei, gyermekeink az ő gyermekei is lettek. A ti árnyékaitokat hívom tanuúl, dicsőült lelkek! Kazinczy Ferencz és Szemere, Kisfaludy és Kölcsey, Bajza és Vörösmarty, Szontagh és Zádor, és téged, ki szenvedéseid közt az ő körében lelted fel fő vigasztalásodat, Wesselényi Miklós! az lett volna-e nála nélkül életünk, munkásságunk, sőt némely munkánk is, a mi lett? Bocsánat a hosszabb kitérésért! De nem kitérés ez: e nő volt azon gyémánt kapocs, mely e legszebb lánczot összetar-

totta, mikor még egész és ép volt, és akkor is, mikor annak egyes szemei egymás után kihulltak, egész az ő sírjáig, melynél — annyi nemes keblek elhamvadván előtte — egy magam én hozhattam meg a kegyelet ez áldozatát, az egyetlen és utolsó rom e szép világból. S így el kellett ezeket mondanom, hogy érthető legyen azon folytonos művelő hatás, melyet a Bártfay ház a Kisfaludy körére, ennek egész szellemi munkásságára, s így közvetve az irodalomra is, gyakorolt. A férfi alkot és világít, de ereje örökké nyers marad, és tüze égető, ha a női szeretet, szelídség és kellem nem mérsékli és nem szépíti azt. Bártfay neje volt azon őrszellem, ki e szép kör érzései és tevékenysége felett észrevétlenül, s mindig nemesítőleg lebegett. Nem tudva jobbak lettünk általa, ítéleteink méltányosabbak, kifejezésünk melegebb, a költők alakjai mindinkább közelítők az erkölcsi eszmény felé. A Bártfay-estélyek fűszere, sőt nem csak fűszere, hanem komoly tanácskozásaik tárgyai költőink művei voltak úgy, mint a külföld nagy szellemeinek alkotásai, melyek olvastattak, melyek felett eszmecsere folytattatott. Nem csak, hanem irodalmi actióink is itt határozottak el, itt bíráltattak meg, mielőtt a közönség elé léptünk velök; de ha philippikáinkban a pezsgő vér, Bajza vitatkozási művészete a férfiak zajos javalását többnyire kivívta: a női szépérzék és biztos ösztön igénytelenül ellenőrizte a netaláni túlságokat. S ez volt mindig a helyes; s midőn mégis a makacsság és szeszély nem engedett, megjött többnyire a nap, mely őt igazolta. Josephine nem volt Ninon de l'Enclos vagy madame du Boccage: amaz egy bájos de frivol, ez szabályos és hideg irodalmat csinált: ő

körülötte a lángész is érezte a határt, melyen soha át nem szabad síklani; az irodalmi harcok pedig, melyek azon korban sűrűen követték egymást, nemtelenekké, a mi részünkről nem válhattak.

XI. Mégis, daczára a szoros barátságnak, mely a ház vendégeit minden időben összecsatolta, belső bajok még sem hiányoztak koronkint. Mert jöttek perczek, melyekben irodalmi vélemény- és érdeksurlódások a szent kört is veszélyeztetni látszottak; de csak látszottak. Így midőn Kazinczy az *Aurórától* a *Hébéhez* látszott átpártolni, és Kisfaludy azt, nem minden befolyása nélkül Sándor bátyjának, érzékenyen vette; midőn az iliászi ügy miatt Kazinczy és Kölcsey közt megoszlottunk; midőn a *Conversationslexikon* pörben Bajza és gróf Dessewffy József közt, midőn a *Szent Hajdan Gyöngyei* kérdésében köztem és Kazinczy közt, midőn a két *Auróra* miatt Bajza és Szemere, a *Jelenkor* tulajdonjoga felett Vörösmarty és Helmezy közt szakadások álltak be: ilyenkor ő mint kért, és csillapított, s mi mindent tett e nemes nő, hogy a megzavart béke helyre álljon, míg az, bár néha hosszabb idő múlva csak, de végre mégis, helyre állott — egyetlen kivétellel, mely Helmezy csendes kivonulását vont maga után — s ki érezte ezt sajnosabban mint ő? De minden más bajok elcsendesedése felett ki volt ismét boldogabb mint ő?

XII. Az első csapás, mely, bár nem váratlanul, mégis, mikor bekövetkezett, kábító hatással sújtott le bennünket, *Kisfaludy Károly halála* volt, 1830. november 21. Nem csak egy szeretett barátot, tiszteletünk és hálánk fő tárgyát veszítettük el, ki nélkül magunkat

addig gondolni sem tudtuk; hanem ott állt — épen előttünk, kik nagy erejét ismertük, kik mások felett tudtuk mit várhatánk tőle, s mit főleg ezen túl, midőn a halálával egy időben felállított akademia életbe lépendő, az ő munkásságának új mezőt nyitandó és támogatást nyújtandó volt — ott állt, mondom, előttünk az országos veszteség, egész nagyságában. A mi keblünket elfogta, határos volt a kétségbeeséssel! *Ki lép ürült nyomába?* volt, a mit egymástól kérdeztünk, de a mire feleletünk nem volt. El voltunk keseredve a sors iránt, mely a nagyság küszöbéről rántja le a jövőnek hősét. Híven fejezte ki az érzést, mely bennünk sajgott, Vörösmarty még három év után is, felkiáltván, barátja emlékezetére írt ódájában:

Minket kétszeresen sanyar
 Égő fájdalom és nemzeti veszteség,
 Mert a nagyra szülötteket
 Nagygyá lenni kaján végzet irigyeli;
 Félig kész remekék között
 Pályájok derekán hullnak idő előtt,
 S új hőst a megerőtetett
 Száza, húnnyaiért, kétkedik adnia!

Hetek múlva tért csak vissza eszméletünk, csak akkor találtuk meg kérdésünkre a feleletet, hogy: *Mi*. Éreztük, hogy cselekednünk kell, az általa pusztán hagyott tért vállalva gondunk alá venni. Megkérdeztük a nemzetet, tudniillik az irodalmat szívéen viselő nemzetet, melynek szavazata kellett: emléktársaságot alkottunk, s el lettünk ismerve az addig páratlan részvét által, minek folytán, annyi viszontagságok után az emlék ügye ma

már oda jutott, hogy felállítása biztosítva van. Elhatároztuk egy időben az ő munkái kiadását általam, s azok maig hat kiadást értek; elhatároztuk az *Auróra* s a *Kritikai Lapok* folytatását Bajza által, mindkettő 1837-ig folyt, s ez évtől fogva meg bővített programmi szerint a kritikai *Figyelmező*, s a tudományos és szép-irodalmi *Athenaeum* lépett helyökbe, ez hét éven át, melybe idő közben a *Figyelmező* is bele olvasztatott, s mely volt-e, és milyen hatással irodalmunknak s az idő közben állandósított pesti színháznak nemesebb fejlesztésére, meghatározni ez alkalommal nem reám tartozik; de az igen is, hogy kimondjam, hogy a tizenhárom éven át folytatott munkásság e körből vette éltező erejét, s azon erkölcsi mandátumból, melyet elhunyt mesterünktől öröklöttünk. De az egyes ember halandó: nekünk gondoskodnunk illett a jövőről is; gondoskodnunk, hogy barátunk emlékezete azon túl is intő példakép, s a jövő nemzedékek legnemesebb erőinek állandó egyesítője maradjon azon czélokra, melyekre ő mostoha időkbén, oly fényesen, melyekre mi derültebb időkbén, az ő nevében nem siker nélkül törekedtünk. Felállítottuk 1836 végén a Szépirodalmi Intézetet, melynek kebeléből van szerencsém ma, ily érdeklődő hazafiúi gyülekezett előtt, az elmúlt szép időkről kegyeletesen emlékezni.

XIII. És be is következett — a természet örök törvénye szerint — az idő, mely a Kisfaludy-kör tagjait egymás után kiszólitotta az életből. Közel egy évvel szerzőnk után elhagyott bennünket Kazinczy Ferencz, végső határán egy dicső és mind végig munkás életnek, nem

keservet, hanem büszkeség érzését hagyva ránk és nemzetünkre. Őt 1838-ban Kőlcseynek követte legszebb férfikora delén, megsiratva egy ország és annyi hű barát által! Megjöttek azon sanyarú idők is, melyek földönfutókká tették Vörösmartyt és Bajzát, melyek éveken át ovatos lappangásra kárhoztaták e Társaságot is; megjött a kor és kör fő díszének, Vörösmartynak, szomorú elvonulás után, hazafiúi fájdalmak közt történt elhúnyta; meg Bajza lassú halálának évei, melyeket a körre oly végzetes 1858. év rekesztett be. Ez időkből az egykor oly népes, oly vidor és tetterős szövetség már csak hármunkból állt: s íme ezek ketteje, Bártfay és Szontagh is, kevés hónappal utóbb, követte Bajzát: életben hagyva még a ház asszonyát, kinek koporsóját, 1860-ban, annyi jó barát közl az utolsó, én magam, követtem. — *A kör ki volt halva!* — Nem! A kör él, virágzik és gyümölcsöz e Kisfaludy-Társaságban, s fog élni mind addig, míg hazaszeretetőből és dicső tradícióiból lelkesedést és erőt merítve, szerencsés lesz a nemzettől az »Éljen« szavazatot kiérdemelni.

J O L Á N.

Költői beszély

SZÁSZ KÁROLYTÓL.

(Felolvasatott 1875. febr. 7-dikén.)

I.

A klubban-e, vagy ben a házba',
Vagy szivarozva és sonkázva
Dél tájban ott kün a büffetben
(Mert képviselők mind a ketten):
Elég a hogy megismerkedtek
S de stylo mindjárt per-tu lettek;
S egy óra múlva jó barátok.
Pedig a világ sohse látott
Különbözőbb két jellemet;
Vagy ép azért tán, meglehet.

Szentkúthy Béla báró régi
Gazdag családnak sarja volt;
Az ősi jelszó szolgál néki:
»Megtörhetett, de nem hajolt.«
Az ősi gög szívébe forrva,
Mint a zománcz a gyűrűbe;
A rangtalant csak türi, de
Hozzá kevély, hideg, mogorva.

Pedig szeretni tud szive :
 Lovat, kutyát, sőt jó barátot,
 Apát, anyát, nőt és családot,
 Az ősiről maradt nevet,
 S szeretni — mindenek felett —
 A szeplőtlen becsületet ;
 De tisztelni, senkit se tisztel
 — Legyen művész, tudós, miniszter —
 Ha koronáján : gombos ág
 Nincs mint neki, hét legalább.

S mily ellenmondás ! Tardy Gábor
 (Ez volt a másiknak neve)
 Végkép kiforgatá magából,
 Megnyerte és úgy bánt vele
 Mint egy makranczos paripával,
 Mit a lovász megnyergele
 S szelíd erővel féken tartja
 S oda viszi hová akarja.

Igaz, hogy Tardy szinte régi
 Nemes családnak ivadéka ;
 500-ig nyúlnak föl emléki.
 Egy őse ott esett el még a
 Gyászos mohácsi vérteren,
 Hol hőskön (húsz ezeren)
 Örökre vér-virág terem.
 Nagyanyja országbíró lánya,
 Udvari hölgy s keresztes dáma ;
 Az édes anyja született
 Grófnő. (Hogy Tardy nője lett :
 Mi volt, mi nem volt az oka ?
 A világ sokat tuttoga.)
 Családja így hát hirneves,
 Bár végre is csak köz nemes.

De nem is a családi fény,
 Az ősz vagy a lányág neve,
 Melylyel Szentkúthynak szivén
 Oly könnyü győzelmet veve.
 Ezt a csudát más vitte végbe :
 Gábor saját egyénisége.
 Mert büszke volt, kevélység nélkül,
 Finom, művelt és úriás ;
 Nagynak, hogy nagy, nem rőtta vétkül,
 Kisebb iránt udvarias ;
 Más érdemét elismerő,
 Modora nyájas, megnyerő ;
 A társaságnak szemefénye,
 Mulattató, elmés, vidor :
 Rá csillogó mázát vetvén e
 Kor minden bűne és erénye :
 Ló, tőzsdé, kéj, táncz, kártya, bor.
 Jó kard-vívó, pisztoly-lövő ;
 Vadásznak oly merész, minő
 Lovagias a párbajon ;
 Volt mindkettőre alkalom,
 Mert medvét, farkast annyit ejte,
 A hány párbaj jelét viselte
 Vagy ellenfele vagy maga
 (Többször amannak) homloka.

Ilyen levén — ki annyi embert,
 Nőt, férfit meghódíta, megnyert
 Éltebe' már — nem is csuda
 Hogy győzni Bélán is tuda,
 Ha nem is szedte volna össze
 Minden erejét, hogy legyőzze.
 De mihelyt Béla nevét hallá :
 A hálóját kidobta rá,
 S baráttá tenni, vagy vazallá,

Akármi áron, akará.
 Volt, gondolhatni, oka rá,
 De azt nem is sejtette Béla.
 Nem meglepés beszélyem czélja,
 Azért kimondom jó korán.

A mint Szentkúthy nevet hallott :
 Szívébe egy érzés nyilallott,
 Ott rejtve, eltemetve rég,
 Erényből, bűnből keverék.
 Jól tudta — ki ne tudta volna ?
 Egész világ beszéle róla —
 Hogy Béla bárónak neje
 A gyönyörű Zádor Jolán.
 Béla elég jól élt vele,
 Boldoggá is tevé talán ;
 De azt nem tudta, nem is sejté,
 Hogy sok, sok éve, lány-korába',
 Gábor szerelmes volt Jolánba,
 S szívöket csak sors vágta ketté,
 Mert a lány is szerette őt,
 Az édes, csábos hitetöt.

A forradalom hogy lezúgott,
 Mint üldözött vad, biztos zúgot
 Keresve, ment a vert csatából
 A Zádorék házába Gábor.
 Tizenöt éves volt Jolánka,
 Ártatlan, szende, tiszta lányka,
 S szintoly tapasztalatlan is
 (Tíz éve múlt, hogy anyja nincs !),
 S az ifju oly fenkölt, nemes,
 Hő és mindent feláldozó
 Nagy szenvedélyre érdemes.
 Lány-szívet úgy megejt a szó,

Hát még egy halvány férfi-arcz,
Min szenvedések könye ég,
És dúló szenvedély viharz,
Mit számítás vagy büszkeség,
Titkolni látszik, bár kivall.
Gábor, szerelme lángival
A lány szivét foglyúl vivé,
S Jolánka észre sem vevé,
Hogy már szeret, hogy már övé.
De e szerelmen semmi folt,
A legcsekélyebb árny se volt.
Bár gyakran, mig az óra szálla,
Gyorsan mikép tündérek álma,
Ott ült Gábor Jolánka mellett,
Vagy lábánál, örök szerelmet
Fogadva néki, mig a lány
Ajkáról a forró lehellet
Játszék az ifju szög haján.
Oh hányszor jártak, reggelenkint,
A harmatos ösvényeken, kint
A kertben, a zöld fák alatt,
És nézték a halas tavat,
S a kis ért, mely belé szaladt!
Hányszor, földvén sűrű lombsátor,
Tartá keblébe zárva Gábor
Az önfeledt, de tiszta lányt,
Pihegő vad galamb gyanánt!
Mint kis madárt, megfogva lépen,
Hányszor ringatta őt ölében,
Karsu derekát fogva át,
Csókolgatá fénylő haját,
Lehúnyt szemét, a mely vakit
Lehúnyva is, hő ajakit!
De a hányszor gyúladt szivébe
A vágy kísértő árnya lépe,

Sugván : »szakítsd le a virágot,
 Hisz önként nyílik kelyhe, látod,
 Hát ne kiméld, miért kiméled ?
 Ily kincset egyszer nyújt az élet!«
 S már-már letörni nyúlt keze :
 Mindig egy szúrást éreze,
 Szívén egy hang megszólala,
 Mint este az »ávé« szava,
 Mely elrezzenti tán a bünt ;
 Szívéből a láz tova tünt,
 S valami benne úgy fellázadt :
 A becsület, vagy a gyalázat ;
 Az öt inté ; félté emettől
 Jolánt ; vagy hogy mindegy a kettő !

Jó őrangyalok ótalmába'
 Így szúnyadt Jolán tisztasága ;
 Nem is sejtette, hogy mi vész
 Ólalkodik, s mily égi kéz
 Védé a szörnyü bántalomtól . . .
 Tán anyja keze a siron túl !

Egyet fordúlt a sors-kerék.
 Irigy hatalmak (vagy talán
 Jó angyalok!) Gábor s Jolán
 Álmát egyszerre fölverék.
 Egy föladás, mely a figyelmet
 Rejtek-helyére föl hívá :
 S Gábornak ismét futni kellett.
 Futott — ki tudja hogy hová ?
 Jolán legalább nem tudá.
 Mert sohsem adott hirt magáról.
 Nem adhatott? vagy nem akart ?
 S mint a lezúgott zivatart,
 Ha eltűnék a láthatárról,

Vagy a tavasz nyiló virágit,
 Ha zúz fedé el a fa ágít,
 Jót, rosztat, a sziv elfelejt ;
 Mint a patak, mely csörgve lejt,
 S az árnyakat, a melyeket
 Futtában a part rája vet,
 Magával nem viszi, ott hagyja
 Tovább rohanva forgatagja ;
 Vagy ha visz is, hát legfelebb
 Egy rá hullt hervadt levelet :
 Jolán is lassankint feledt.

Ah ! nem tudá, hogy Gáborára
 Börtönnek kulcsolódék zára,
 S mint annyin akkor (a midőn
 Sokakat, a hon jobbjaít,
 Az önkény rablánczokra vitt),
 Ő is a »külföld rabja« lón !

Az évek jöttek és tűnének.
 Új emberek, új érzemények
 Rajzottak a leány körül.
 S a régi emlék, a melyet
 Minden nap jobban eltörül,
 Halványra vált, feledve lett ;
 A szenvedély, hő lángival,
 Kitombol, elzúg — és kihál.
 S mit a csapásnak perczibe'
 És még sokáig nem hive,
 Hogy még lehessen valaha :
 Nyugodt, csöndes Jolán szive.
 Az elvihartzott helyibe
 Új szenvedély sem fakada.
 Egy csöndes, méla érzelem
 — Nem égő vágy, nem szerelem,

Mely, mint kigyúlt ház éjszaka,
 Egész vidékre vetné fényét —
 Foglalta el a lányka lényét.
 És múltak évek, jöttek évek,
 És a házhoz kérők jövének,
 Szép ifiak, dús urfiak ;
 De Jolán szíve, szeme vak,
 Egyben se birja fölhalálni
 Első szerelme, régi álmi
 Rajongó ábránd-képeit.
 A sziv, mit új láng nem hevit,
 Mint a virág — ha nap nem éri —
 Szin, illat nélkül félve nyit :
 Jolánt is bár sok ifju kéri,
 Szive egyikhez sem hajolt,
 Elötte mind egyforma volt.
 Hét év futott alá azonban
 — S mondjam tovább, avagy ne mondjam,
 A köznapi történetet ? —
 Jolán Szentkúthy nője lett.
 Más nője ! És azon nap épen,
 A melyen Tardy börtönében,
 Váratlan' már, a kegyelem,
 A régvárt angyal, megjelen !

Az évek újra telnek, múlnak ;
 Jolánon nyoma sincs a búnak,
 De arcza nem ragyog üdvtől se.
 Gyermeke nincs ; az anya-érzet
 Bezárt egébe sohse nézett . . .
 Fa, melynek nincs arany gyümölcse,
 Virága sincs, csak lombja van . . .
 Se boldog, se boldogtalan !

Olvasó, megbocsátsz, remélem,
 Hogy egy kissé hosszás valék ;
 De mind ezt el kellett beszélnem,
 Hogy jókor tájékozva légy,
 Ki és mi volt rövid beszélyem
 Hősnője, hőse. Most elég ;
 Jövőre hagyjuk, más nap délben,
 Nejéhez hogy' vezeti be
 Szentkúthy báró új barátját,
 S a régi ismerőst hogy' látják,
 S melyiknek vert jobban szive. . .

II.

Szalonja bársony kerevetjén,
 Magát hanyagul hátra vetvén,
 Merengve ült Szentkúthyné.
 Kezéből Byron Childe-Haroldja
 Ölébe húllt ; halvány színén
 Egy hirtelen gyúlt rózsa foltja
 A belső izgalmat jelenti
 És szíve lázongó verésit.
 Kopognak ? lépés zaja ? — Senki ;
 Tán el se jő ? vagy tán csak késik.
 Kivánná : bár csak el se jőne !
 S miért ne ? hisz, mért félne tőle ?
 Inkább kíváncsi, látni őt ;
 Ugy van, kíváncsi, semmi több.
 Változott-e nagyot vajon ?
 Ah, hogy ne ! Húsz év, röptiben,
 Nyomot hagy ám arczon, hajon,

S hát még a lelken és sziven !
 Nyom nélkül ment-e rajta át ?
 S tükrébe néz Szentkúthyné,
 Hogy ott figyelve kémlené
 Arcz-rózsáit, ében-haját.
 Rózsáinak egy híja nincs,
 Sem fürti közt egy szürke tincs.
 Harminczöt éves ; de hisz épen
 Legszebb kor a nő életében.
 Harminczöt év : asszonynak az
 Mi lánynak a tizenhat év :
 A legszebb második tavasz ;
 Még nem a júliusi hév,
 Nem augusztus forró aszálya,
 Csak június szelíd ege ;
 Még most a rózsát lepke szállja,
 Fecske fészket most végzi be,
 Még balzsamot a szegfű szállít,
 A nyárfa lombja még üde,
 S a fűszál harmatesöppet áhít.

Magát így hitegette váltig
 Szentkúthyné a sziv merész
 Reményivel. Most nyilt az ajtó :
 Hogy' föl ijedt e kicsi zajtól !
 Pedig nem ő. — »Te vagy, Teréz ?
 — Szólt hanyagul — hány óra van ?«
 — »Most harangozták a delet,«
 Volt az egyszerű felelet.
 — »Már !« szólt s felugrék nyugtalan.
 »És még se jő — férjem,« tevé
 Hozzá e szót Szentkúthyné.
 — »Férjed ?« mosolygva rá a másik,
 S bibor tűz lepte arcz-vonásit,

S szeméből egy villám lövelle,
 Mig visszafojtva habza melle.
 »Te nem férjed' várod, Jolán!
 Hogy izgatott léssz, gondolám,
 Mikor tegnap Szentkúthy mondta,
 Ki az, kít bémutatni fog ma;
 De még is az hivém: talán —«
 — »Hallgass!« szakítá meg Jolán,
 S hangjában reszket az indúlat,
 Mig halvány arcza lánggra gyúladt,
 Hogy társa szinte visszaretten.
 »Csalódot — mondá szelidebben —
 Tedd ide kezedet, Terézem,
 Szivem nyugodtan ver egészen.
 Én izgatott? Ugyan ne vedd
 Eszedbe azt!« És fölnevet.
 »S egy gyermeki ábránd miatt,
 Melynek emléke is kihalt?
 Egy húsz éves történetért?
 Ne hidd! Mi felboszant, a mi
 Arczomba hajtja még a vért:
 Hogy te ilyet birsz mondani!
 Hogy ilyet csak gondolni is mersz,
 És fölteszed — te, a ki ismersz!
 Kit, a mióta csak eszem'
 Tudom, több mint testvér gyanánt
 Szerettelek! Emlékezem,
 Mikor, kis árva franczia lányt,
 Hozzánk hoztak; együtt valánk
 Kis gyermekek, együtt nővének fel;
 Úgy bántak-e mint egy cseléddel,
 Mint idegennel, szólj, veled?
 Ágyam-, szivemben volt helyed!
 Volt-é szívemnek egy szava
 Titok előtted valaha?

Hová ömölt ki búja, kedve?
 Anyám helyett — a te szivedbe!
 S mióta magam asszonya,
 Szentkúthyné, vagyok: mi vagy
 Házamban? Ugy-e! szólj magad!
 S te most . . . Teréz, ez fáj nagyon!
 S reá borult, és szabadon
 — Mint a beszéd árnját imént —
 Engedte folyni most könnyét.
 S hogy mindkettőt kiöntheti:
 Az olyan jól esett neki.

S mint felhő, mit vihar dagaszt,
 Lohad ha zápor-árja hull:
 Jolán izgalma csillapúl;
 S szive, könnyekben gyors vigaszt
 Találva, nem ver oly vadúl.
 Magához tér; ében haját
 Szép rendbe hozza; fölleli
 Előbbi bágyadt mosolyát,
 S a szokott nagyvilágbeli
 És néki mégis oly saját
 Föl sem vevő hanyag modort.
 S kezében újra Childe Harold,
 És hátra dülve vánkosára:
 Férjét s a vendéget így várja.

A szolgálta ajtót tár s jelent.
 Szentkúthy jó; s egy idegent
 (Húsz év után ki ismerné még?
 Oh áruló, kegyetlen évek!)
 »Legjobb barátját« — Tardy Gábort —
 Mutatja bé »kedves nejének.«
 Leülnek, és a lelki hábort,
 Helyezkedés s a székszörej
 Takarja szerencsésen el.

Jolán örül, hogy férjinek
 Új barátját ismeri meg.
 »Nagysád bizonynyal elfeledte
 Hogy már mi egyszer . . .« — »Istenem!
 Valóban — ah, aligha nem . . .«
 — »Hogyan? szól Béla meglepetve,
 Ti egymást régebb ismerétek?
 — »Igen, a forradalmi évek
 Alatt, vagyis inkább után,
 Megfordúltam Zádorlakán;
 Még élt a gróf.« — »Szegény apám!
 S most, lássa Tardy, már emlékszem;
 Előbb eszembe sem jutott.
 Még kis leány valék, tudod
 (Férjéhez). Ugy-e bár, Terézem,
 Te is emlékszel Tardy úrra?
 — »Hogyan! Teréz! szól Gábor újra,
 Kegyedre nem is ismerék!
 — »Az nem csoda; fölötté rég
 Találkozánk. Húsz év! az ám,
 És én nagyon megváltozám!
 És egy köny csillogott szemében.
 Gábor szelíden szól: «Nem épen!
 Kegyed a régi; szemiből
 A régi jószág tündököl.
 S emlékszik-é . . . «De már Jolánnak
 Sok is ez a sok rég, meg emlék,
 És a beszédnek új irányt ad:
 Beszéljenek arról, mi nem rég.
 Hisz van elég tárgy, alkalom:
 Színház, estély, irodalom,
 Országgyűlés, lóversenyek,
 Akármi másba kezdjenek.
 Ő kezdi, Gábor is folytatja,
 S ő újra, ez ha abba hagyja.

Jolán mivelt hölgy, csupa szellem,
 Nyájas beszélő, csupa kellem,
 Ajkát ha nyitja, már igéz,
 Leköt mint egy tündéri kéz.
 S ha soha nem ismerte volna
 S először most látná : talán
 Gábort jobban megnyerte volna
 A réginél az új Jolán.
 Olyan gyorsan futott az óra ;
 Az illem menni sürgeté ...
 Ah ! elszakadni lehet-é ?
 De hisz — újabb találkozóra !
 Viszontlátásra : nem isten veled !
 És búcsut e reménybe' vett.

 III.

Szentkúthyné egy keveset
 Nyugodtabb lőn, hogy átesett
 Az első harez izgalmain.
 Im, a mitől úgy félt, a min
 Úgy aggodék : nem oly rettentő,
 Így látva, még nem is veszélyes.
 Pedig előbb hogy' reszketett ő :
 S ez izgatottság most mi kéjes,
 Mily jól eső édes melegség
 Állja el egész lelkét-testét :
 Mint az a perez, a mikor épen
 A hajnalálom tűnő félben,
 Az ébredő még érzi édét,
 S kinyitni késik a szemét még,

Varázsa hogy csak el ne szálljon,
Bár tudja, érzi, hogy csak álom . . .

Nyisd föl szemed, ébredj Jolán,
És verd el álmod' hirtelen!
E nyugalom vészesb talán
Mint volt előbb a félelem . . .

Izgalmi közt Szentkúthyné,
Természetes, hogy nem vevé
— Ki venné ily esetben — észre
Mikép hatott mind ez Terézre.
Szegény Teréz! hát csak neked
Ne voln' saját történeted?
Mindössze csak arra való vagy,
Hogy másnak a lényébe olvadj?
Mig más él, érez, sír, nevet:
Neked tán szíved sem lehet,
Te csak a más árnyéka vagy;
Ha rád tipor, sincsen szavad?

A dúsgazdag Zádor Jolán
Mellett a kisdéd árva lány
— Mint pompás bársony-rózsa mellett,
Mely elfoglal minden figyelmet,
Ha nyitna kicsi rezedá,
Bár milyen édes illata,
Ez is azéba elvegyül —
Úgy nőtt fel észrevétlenül.
De mig Jolán szépsége, bája
Lágyan szenderge bimbajába'
S csak sejthető volt még, mi lesz
Ha majd kinyílik: már Teréz,
Mint a virág a parlagon,
Frisebb szellőn, forróbb napon,

Bimbójából korán kifejlett;
 Képes nem csak fölkölteni,
 Meg is érteni a szerelmet;
 Hő vágyban égő szemei
 Úgy el tudtak merengeni;
 Két pihegő galambka: keble,
 Két feslő rózsa: ajaka;
 Biztatva majd, majd ingerelve:
 Merő gyönyör mozdúlat;
 S bár félig gyermek: már merész . . .
 Im ilyen volt akkor Teréz,
 A mikor Tardy, egy napon,
 Csak megjelent Zádorlakon.
 Hamar szemébe tünt a lány;
 S tán vágyra gyúlva, vagy talán
 Csak úgy szeszélyből, gondolatlan
 — Mint úrfiak szokása gyakran,
 Gondolva: hisz csak szobalány! —
 Csapá körüle a levet;
 Pajzánkodék, vagy meglehet
 Érzésre is hevülhetett.
 Ha találkoztak: »mit akarsz itt?«
 S meg-megcsipkedte gödrös arczit;
 Meg-megszorongatá kezét:
 »Be puha, mily picziny, be szép!«
 Meg is ölelte néha, vagy tán
 Egy csókot is felejte ajkán:
 Oly édes, ah, oly forró csókot,
 Hogy a lány szíve elfogódott,
 És lázban lüktetett agya,
 S nyugalma oda volt, oda!

Gábornak mind ez tréfa volt csak,
 Szívén nem ült miatta vád;

Tán érezé édét a csóknak,
 De nem gondolt reá tovább.
 Más fogta el szívét, szemét,
 A szebb virágot nyilni látva :
 Jolánka báját, kellemét ;
 Az ringatá tündér-világba.
 A bübáj, melyet érezett,
 Melyen nyugalma elveszett,
 Hajtá szívét új rabigába.
 Többé nem is nézett Terézre.
 S mint völgy — mikor rá alkonyat
 Borúlván, elfordúl a nap —
 Ez a hidegről vette észre,
 Hogy napja elhúnyt s már csak a
 Magas bércz büszke homloka
 Ragyog meleg sugárban,
 Fen fény, neki már éje van.
 S mint néma éj önt harmatot :
 Teréz is sirt és hallgatott.

Szegény ! mint isten angyalát
 Imádni, megszoká Jolánt,
 Mindig, mióta ismeré.
 Ez is, szelíd testvér gyanánt,
 Bizalmával fordúlt felé ;
 S mit még talán maga előtt
 Se valla bé : szerelminek
 — Nem tudva hogy' őrizni meg ! —
 Hü biztosává tette őt.
 S Teréznek látni, nézni kellett
 A boldog, édelgő szerelmet,
 S örködni — maga kitaszítva
 A végtelen kin-éjbe — mint a
 Bezárt éden kapúinál
 Ört a kitiltott péri áll. . . .

Ez volt Teréz szívének titka,
 Ez volt az ő története,
 Mely rá örök fátyolt vete.
 De soha egy zok-szót se monda :
 Hogy nyomorú lön élete,
 Hogy' dült reménye, üdve romba.
 Jolán se tudta meg soha ;
 Nem is sejtette tán ; noha
 Sejtett annyit, hogy titka van,
 S bár titkolá, boldogtalan.

De mint mindenre (romra : repkény,
 Kópárra : tenyésztő meleg fény,
 Tavasz-virúlat téli gyászra,
 Virágra vész jő s tor a nászra)
 A változó szeszélyü évek
 Rég erre is fátyolt vetének,
 S Teréz baját, Jolán szerelmét
 Nem említék, talán el is feledték !

 IV.

Ugorjunk át most egy hetet.
 Jó olvasó, hisz sejteted,
 Szentkúthyéknál hogy mi történt :
 A hirtelen nyílt vészes örvényt,
 Melyet Jolán észre se vett,
 S rohant belé, gyönyörrel, önként.
 Vagy vette tán ; de gondolá :
 E part mi lankán száll alá,

Rajt' biztos hű ösvény vezet,
 Virágok nyílnak oldalán,
 Mindegyre több, mindegyre szebb,
 Itt járni — oh, mily élvezet!
 Lenézni a mélység színére,
 Meg-megszédülni is talán,
 S a mig szívére tódul vére :
 Erősen fogni egy kezét,
 Biztos barátnak hű szívére
 Borulva — oh, mily élvezet!
 S a lanka part mindegyre jobban
 A meredek felé hajúl,
 A láb a síkos mély uton van,
 Rohanni feltarthatlanúl ;
 A szédülés vad forgatagja
 Mindig alább-alább ragadja
 A meredek part oldalán . . .
 Szegény Jolán ! szegény Jolán !

Ott ülnek most is egymás mellett,
 Nem is a nyílt szalonba' már,
 De hol minden titkot lehellett,
 S bizalmasság fuvalma jár ;
 A damasztk függöny, lebocsátva,
 Csak fél homályt szűr a szobákba,
 S legszöndesebb a boudoir,
 Hová nem hat be fény, se zaj,
 A lépés küszöbén kihál,
 Távol van a világ, csak ketten,
 Szivők halk dobbanásával,
 Magok maradnak, önfeledten.
 Mint elhagyott magányba tévedt,
 Élet- s világtól elszakadt
 Két önmagára útalt lélek :
 Csak egymásban lehelnek, élnek,

S járják az útlan útakat,
 Hol fü, fa, bércz, virág, patak,
 Bokrok közé buvó ösvények,
 Mind szerelemre hívogat.
 Oly boldogok így egymás mellett,
 Nem látnak mást, se hallanak.
 Halkan beszélnek, bár szerelmet
 Nem kérdenek, nem vallanak.
 Miért is? Hisz a legkisebb tárgy,
 Legközönyösb bár, azt lehel,
 És édes ábránd, elrejtett vágy
 Hő illatával tölti el.
 Mint forró nap után a csillag
 Az enyhe nyári éjszakán :
 A régi emlékek kigyúlnak
 Húsz hosszú súlyos év után ;
 És megzendül a régi dal,
 Szívök megint oly fiatal.
 Lényök egymásba olvad át,
 A másiknak minden szavában
 Egészen föllelvén magát.
 A félhomályu kis szobában
 Egész világ ragyog nekik.
 Oly jó itt így magokba' lenni,
 S hogy azon kívül nincs is semmi :
 Magokkal úgy elhitetik.

Így teltek órák és napok.
 Napok lassan hetekre nőttek,
 S minden nap együtt lelte őket
 Árnyán a kis szobának ott,
 Hol önfeledt gyönyör lakott.
 Jolán oly boldog volt megint,
 Először húsz év óta, mint
 Zádorlakon tizenöt évvel.

Ő szeretett, a régi hévvel —
 S a régi tisztasággal, ah!
 Szívén mely ismét úr vala:
 Nem merete megnevezni névvel
 A most már bűnös érzeményt;
 Hogy az lehet: nem is hívé el;
 Csak élvezé, meggondolatlan,
 Virágon csüggő lepkeként,
 A nyílt kehely kínálta mézet,
 Nem kérdeve, nincs-e méreg abban,
 Halálos, elvesztő igézet?
 De Gábor nem volt ily naív.
 Ő tudta jól: az élvezet,
 Ha egyszer édét élvezed,
 Tovább s tovább csábitva hív,
 És tudta, hogy hová vezet.
 Az ő szíve nem volt a régi;
 Ah! tőle már Jolánt nem védi
 A gondolat, mely védte rég:
 A becsület, vagy a gyalázat.
 A becsület? mi az ma néki?
 És a gyalázat? ezt a lázat
 Lecsillapítani nem elég.
 Jolán ma nő: mi érheti?
 Mit árthat már a bűn neki,
 Ha mindent a férj neve főd
 A nem sejtő világ előtt!

— »Jolán, ön engemet nem ért,
 Szólt Gábor hévvel egy napon,
 Hallgasson meg, az istenért!«
 — »Egy óra óta hallgatom,
 Kedves barátom,« szól Jolán
 A lázban égő Tardyhoz,

S gyanútlan tréfa játszadoz
Tekintetén és mosolyán.

De Tardy, közelebb hajolva,
Szokatlan hévvel, esdve szóla:
»Jolán, te csak játszol velem!«
— »É hang — vág közbe hirtelen
A nő — ki ad rá jogot önnek
Hogy így nevezzem? Adtam én?
Most értem önt!« s egyszerre könyek
Csillognak lángoló szemén.

— »Jolán! oly nagyot vétkezém?
Bocsánat e kis tévedésért,
Melyről hevem nem hitte hogy sért...«
És forró csókja ég kezén.
»De — folytatá — ön, vagy te: mindegy!
Csak szók; hülye illemtekintet
Faragta s szabta ránk; a mit
Illemre senki nem tanít:
A sziv, a szenvedély szabad
S minden bilincset kikaczag!«

Felugrott; s míg szemén a szomj ég
Melyet csak a teljesülés
Olthat ki — szó, csók mind kevés —
Szentkúthyné lábához omlék.
A nő reszketve szóla: »Gábor,
Keljen föl — én félek magától —
Keljen föl rögtön, hagyjon el!«
— »Elhagyni önt? — kiált a férfi —
Ha kebelére nem emel:
Itt lábánál halok meg. Érti?
Mondja ki hát ítéletem,
És törje össze életem!
Ha nem szeret: mit ér nekem?«

Jolán magával küzdve hallgat;
 Viv szenvedélye, és aval
 Lankadva küzd egy jobb sugallat:
 Melyiké lesz a diadal?

De hosszú harezra nincs idő;
 Kün léptek . . . Hah! valaki jó.
 S a mint az ajtó megnyílik,
 A szobába Szentkúthy lép.
 Már Tardy talpon, míg Jolán
 Mint a halott oly halovány.
 Egy percze az a gondolat
 Villant agyába, vagy szívére:
 Hogy rögtön férjéhez szalad,
 Hogy ótalmát, segélyét kérje.
 Egy percze csak; de elveti.
 Botrányt okozzon? Tán a férje
 Gábort megölné — s jaj neki!
 Hiszen ő Gábort szereti.
 Hallgat. Szentkúthy kérdve, várva
 Tekint nejére s barátjára,
 Míg arcza halvány s vére lángolt.

Gábor megszólal: »Nagy vitánk volt
 A bárónéval, s végre sem
 Végeztük békeségesen.
 — »S ugyan, szól Béla, mi felett?
 Valalami érdekes lehet,
 Hogy így föl vagytok mind a ketten
 Indulva — épen mint a tetten
 Ért tolvajok,« s kacagni kezdett,
 S hangjában gúny és boszu reszket.
 Jolán remegve áll. De Gábor
 Azért se jött ki a sodrából.

— »Valóban, ugymond, érdekes;
Hallgasd meg hogy bíró lehess.
A bároné azt állítá . . .«
— »Hagyd el barátom, mond a báró,
Már nem vagyok kíváncsi rá!
Beszéljünk inkább fűről, fáról,
A mások és ország bajáról,
Akármiről.« Meg is kísérték,
De a beszéd nem ment sehogy.
Jolán remegni érzé térdét,
Érzé hogy lehellete fogy,
Érzé hogy mindjárt összerogy.
Gábor bucsúzik; fesztelen
Szorit barátjával kezét;
Jolánnal is; ez hirtelen,
Mig hangja is láztól rezeg,
Ezt súgja (reszket lelke-teste):
»A kerti lakban, holnap este.«
Ah! nem hallá-e férje meg?
Nem. Nem mutatja legalább.
Gábort nyugodtan kikisérve
Nejéhez újra visszatére.
Jolán, szívében a halált
Érezte; fagyni érzé vérét.
Félt. S még jobban gyűlölte férjét.

Ez, mig egész közel megyen,
Igy szóla hozzá hidegen:
»Botránynak nem vagyok barátja;
Nevünkhöz nem is illenék.
Mit gondolsz: a világ-garátra
Bocsátni egy Szentkúthynét!
Máskor, ha fogadsz valakit:
Nincs szavam ellene; csak itt,

Háló-szobában ne fogadd,
 Hol bárki rátok nyitogat
 S gyanúra még is okot ad.
 Hogy is mondják csak? úgy, igen:
 „Az ajtó tárt vagy zárt legyen!”
 Válasszssz tehát, ha csak lehet,
 Találkozóra más helyet;
 Vagy nyiltabbat vagy titkosabbat!«
 Elment. Az asszony összeroskadt.

Későn, a csipkés nyoszolyán
 — Oh, bár csak koporsója volna! —
 Mikor magához tért Jolán,
 Terézt látá, fölé hajolva.
 Hajnal derenge. Ah, neki
 Rémségek, árnyak éjjele;
 Gyötrő, kísértő képzetű . . .
 És a világ forog vele . . .

V.

Az nap Jolán nem látta férjét;
 Talán, mondák, elútaozott.
 Rémképi még reggel kísérték;
 A dél egy kis enyhet hozott.
 A köd kissé oszolt agyából.
 Fölkelt, kiment, járt föl s alá.
 — »A férjem: Béla — még se Gábor —
 S nem látom többé!« gondolá.
 Latolgatván magába mindent;
 Hol volt tegnap, mit szóla, mit tett.

Esméi rendbe jöttek végre,
 S világos lőn egymás után.
 De a mit Tardynak igére :
 Szívét az aggasztá csupán.
 Miért tevé? Hogy is tehetle!
 Ezt üzte-füzte mind agyán
 ‚A kerti lakban,‘ és ‚ma este!‘
 S mód nincs-e hogy jóvá tehesse?
 — »Emlékszem már: azért adám
 Gábornak e találkozót csak,
 Hogy utolsó bucsút vegyünk,
 Hogy minden viszonyt ott felbontsak,
 Útunk nem járhat már együtt.
 De még se kellett volna tennem:
 Fehér ruhámra folt tapad.
 Gázoljak még mélyebre? Nem, nem!
 Őt látnom többé nem szabad.
 Nem megyek el, h'jában ígértem . . .
 De ő ott lesz, majd vár reám;
 S ha végre hajtja, a mit térden
 Esküdt! s én meggátolhatám!
 Rajtam lesz vére, engem vádol!
 Meg kell őt mentenem magától!
 El kell mennem, kétségkívül.
 Jó; elmegyek; határozék!
 A vég bucsúra! tudj' az ég!
 De nem is megyek egyedül:
 Terézt viszem magammal. Jól van,
 Ő lesz tanúm, ha kell: ótalmam;
 Ah, arra is szükség lehet.
 Oh Gábor, eszményképemet
 — Oh, többé nem is hasonlít rád! —
 Hogy' összetörted, sárba tiprád!«

Egész nap' át így tépelődék.
 Eljött az est. — »Tán van idő még.
 Meggondolom: ha nem mennék el?
 Ketté szakitnék mindent. És ő?
 Irok neki . . . De késő, késő!
 Már este . . . S az első setétlen
 Ő eljő. Tán már vár is ott rám.
 S ha nyugtalan lesz? — Ah, a botrány!
 Megteszi hogy feljö a házba,
 És akkor — meg vagyok gyalázva!
 Megyek.« — Terézt szólítja. Mennek.
 — »S ha férjem haza jő? ha kérdez?
 És akkor vége van mindennek!«

Jolán csak ennyit szól Terézhez:
 »Az istenért, semmit se kérdezz!
 Csak jöj velem, mindent megértesz.«

Megérkeznek a kerti lakban.
 Jól számított: már Gábor ott van.
 — »Jolán! szavát tartotta hát!«
 — »Kétkedett?« — »Soha, soha!«
 S mielőtt ellent mondana,
 Erős karokkal fogja át.
 »Gábor, bocsásson, a nagy égre!«
 S a forró ölelésből végre
 Nehezen kibontá magát.

— »Gábor! ma utoljára lát.
 Ne szóljon. Ennek meg kell lenni,
 Meg nem másítja semmi, semmi.«
 — »Jolán! mi önből így beszél:
 Nem a sziv, nem saját szive;
 Csak illem, csak hitvány eszély,
 S azt én nem vészem — ennyibe!«

S kezével könnyedén legyintett.
 — »Hallgasson! Meggondoltam mindent,
 S határozék: utolszor állunk
 Most szembe, Gábor; el kell válnunk.
 Kell. Érti ezt? Nyujtson kezet...«
 És hangja érzéstől rezeg,
 S pilláin két forró könyv ég.
 »Távozzék! Nem késő ma még,
 Esdeklek, Gábor: mentse meg,
 Nem mondom: becsületesemet,
 De kárhozattól szívemet!«
 — »Jól van! mond Gábor, elmegyek!
 Ön akará így; hadd legyenek
 Egemből így lelökve én!
 Hadd bújdosom a föld színén,
 S vigaszt csak révén a halálnak —
 Oh, még talán ott se találjak!
 De ön elüz! Ah, oldalán
 Hős lettem volna, oh Jolán!
 Így nyomorúlt koldus leszek.
 Oh nyújtsd még egyszer e kezet!
 Még egyet kérek — megteszed? —
 Egy perczet adj (s hozzá hajúl),
 Egy perczet adj — tanútlánul!«
 S Terézre néz, ki lélen állva,
 Mint gyúlt hajó, égett magába'.

De mi villant Jolán agyába?
 Gábornak szikrázó szeméről
 Leolvasá, hogy mit akar;
 Ez egy tanútlán perczet kérő
 Szó hogy mi undok cselt takar.
 Hogy játszsza öt ki? És egyszerre,
 Egy pillanatban kész a terve.

— »Mit gondol? ságja neki halkan,
 Ön vakmerő s meggondolatlan!
 Hogy' tűnnénk föl Teréz előtt?
 Hogyan küldhessem én el őt?
 Találjon ön rá ürügyet
 Elhívni őt, s én engedek.«

Gábort megcsalja ez a szó,
 Mert elvakítja szenvedélye,
 Hogy Jolán hajlik, arra vélje,
 És csak illemből habozó.
 — »Nem, Tardy, szól Jolán fenhangon,
 Mit kér, azt nem lehet megadnom,
 Elég, sok is a mit tevék.
 Hagyjon rögtön magamra, hagyjon!«
 Meghajlik Tardy s szól: — »Elég.
 Itéletem kimondva hát,
 Megyek; megfogadom szavát.«
 S Terézhez fordul. — »Jőjön, kérem,
 A kertajtóig csak, kísérjen.
 Mert tán a kerti úton
 Cseléddel találkozhatom,
 S az gyanakodnék, mit kerestem
 A kertben ilyen késő esten.«

Kétkedve, némán áll Teréz
 És asszonyára kérdve néz.
 — »Menj, erőtetett nyugalommal
 Szól ez, én is megyek azonnal.«
 Azzal Terézt szemlátomást
 Megesókolá, hogy oda lépve
 Súghassa halkan a fülébe:
 — »Az égre: vissza ne bocsásd!«

Elmentek. Egy perczig hallgatva
 Lesé Jolán a lépteket;
 S melyet keblében rejteget:
 A kulcsot gyorsan kiragadta
 S magára zárta ajtaját.
 Mi láz: san dobog szive
 Tántorgva lép csak, és magát
 Egy kerevetre veti le. . . .

 VI.

»A kerti lakban, holnap este!«
 A szót Szentkúthy is kileste,
 S magában föltevé legott,
 Hogy meglepi majd őket ott.
 Otthon, hogy útra mén, azt mondta,
 S eltölté napját valahol.
 A mint az éj leszállt azonba',
 Mint a sakál, mely tudja jól,
 Hol vár a préda, egyenest,
 Orv-indulattal arra ronta.
 Setét, hold- s csillagatlan est
 Borúlt a nagy város fölé,
 De az utcák lámpáinál
 Szentkúthy könnyen föllelé
 A kert hátsó kis ajtaját.
 Kezében kulcsa készen áll,
 Kinyitja s lopva rajta át
 Kertjébe lép. A kerti lakban
 Világot pillant meg. — »Hah, ott van!

Megállj, rima, megállj, lator
 Most fordul nászotokra tor.«
 S lassan, setét fák árnyiban,
 Bukdosva csúszik közelébb :
 Már a ház közelébe' van ;
 Eléri ; a küszöbre lép ;
 Kilincsét fogja már. — »Haha !«
 Hangzék elfojtott kaczaja.
 »Látom, megfogadá szavam'
 (Mondá), az ajtó zárva van.«
 Hallgatózék. — »Fogadom : itt van ;
 A czinke a csapdás kalitban.
 Várj, czinke, most mindjárt kifoglak !«
 Szól gúnyos dühvel és kopogtat.

Jolán rémulve hallja ezt ben,
 S tetőtől talpig összerezzen.
 Gábor tért vissza, gondolá,
 De térden könyörögne bár,
 Többé be nem bocsátaná. . .

Egy perczig még Szentkúthy vár,
 Aztán erősebben kopog.
 — »Hogyan ? morgá, nem hallotok ?«
 S fojtott hangon beszél : — »Jolán !«
 Ez, föl nem ismervén szaván,
 Fölkél, s bár küzdve mély iszonynyal,
 Erőt veszen mégis magán,
 S suttogja : — »Távozzék, azonnal.«
 — »Mi ez ? valaki másnak néznek,
 Gondolta Béla, tán Teréznek.
 Jó ! ha ti engem csalni tudtok :
 Megesallak én is.« S ujra suttog :
 »Jolán, bocsáss be, férjed itthon.«
 Szól és nevet magába' titkon.
 — »Távozzék ! szól megint Jolán.

Távozzék! Úgy is gondolám
Hogy visszatér. Oh, mást se vártam,
De nálam volt a kulcs s kizártam.
Menjen! Azt hiszi: szeretem?
Nyomorult, én önt megvetem.
Azt hitte, hogy majd lázba hoz még,
S megejthet egy Szentkúthynét!
Oh roszul számított! Távozzék,
És menjen, bánja meg bűnét!
Nem az ártatlan balga lányt,
Nem a régi Zádor Jolánt,
Ki önt nemesnek ismeré
S ábrándosan szerette, nem!
Ön itt a férjes nőt meré
Szenynyel illetni! Istenem,
Miért is jött szemem elé,
Miért is jött, húsz év után,
Azért, hogy megrontson, csupán!
Boldog valék, mivel nyugodt;
Leltem a földön egy zugot,
Magamnak élni csöndesen,
S nem bánta semmi, senki sem.
Boldog valék, nyugodt, kevély
Hogy el nem ér a szenvedély;
E bösz viharnak szárnyai
A hol nem birtak ártani:
Ön oda jött, szentségtelen
Lábbal tiport szentélyemen,
S az oltárt, melyen még égette
Mécsét a szent emlékezet:
Oh, még azt is feldöntögette,
S mindent, mindent megfertezett!
Most gyűlölöm leány-nevem',
Most gyűlölöm hitvány szivem',
De önt legjobban, Tardy Gábor!«

Szentkúthy némán hallgatott.
 Minlent megért Jolán szavából:
 A büntelen bünbánatot,
 A tévedt sziv nemes küzdelmét,
 Mely minden salakot kivet,
 Vivódva képzelt bűnival még;
 A tűzben megtisztult szivet,
 Mely önmagát vádolja önként;
 És mindent, mindent a mi történt . . .

S ő e szivet még nem ismerte!
 Mint gyémántot tudatlan indus,
 Hideg közönnyel úgy viselte;
 Fogalma sem volt róla, mily dus!
 Most ismeré meg azt e perczbe,
 S szemében egy könycsepp ragyog,
 Első — mióta férfi — tán!
 — »Jolán! kiált, ismerj reám!
 Jolán, nyiss ajtót, én vagyok!«

Hangját Jolán megismeri.
 Mért tétováz? Tán nem meri,
 Nem birja tán kinyitni épen,
 Mert lankad, rogy szemlátomást.
 Nem sejti, ah, a változást,
 ▲ mely történt férje szívében;
 Csak annyit tud, hogy ő bevallá
 Minden bűnét, s azt férje hallá.

Szentkúthy vár — s nem nyíl az ajtó;
 Pedig tart a közelgő zajtól:
 A ház felől jő valaki.
 — »Jolán! hát nem nyitod ki?« mondja,
 S erővel ő maga benyomja,
 Habár sarkából veti ki.

Belép. Jolán a földre omlott;
 Ott fekszik, arczon, szótlanúl,
 A porba', hajh, a büszke homlok,
 Haja, mint dúlt fátyol, lebomlott.
 Szentkúthy hozzá lehajúl,
 S akarja fölemelni lágyan.
 — »Ölj meg! kiált, meghalni vágyom,
 Ölj meg, de ártatlan vagyok!«

— »Ne bánts, kiált egy hang, e nőt!
 Én védem dühöd ellen őt,
 Kit bántalmazni nem hagyok.«
 És fölrántja a térdelöt,
 S egymásra villámot vető
 Szikrázó szemmel állnak ott
 Szemben a férj s a szerető.

Ájultan összerogy Jolán.

A kerti ház egyik falán
 Vadász és vivó fegyverek,
 Szentkúthyé, egész sereg
 Kard, puska, pisztoly álltak ottan
 Egymás mellé aggatva, sorban.
 Némán, setéten kap le Béla
 Két kardot. A kemény aczél, a
 Földnek szegezve, visszapattan.
 — »Ez jó lesz.« A más pillanatban
 Sarokba dobja. — »Még se jó.
 Biztosb: öt lépés és golyó.«
 És két pisztoly ragad, s heves
 Kézmozdulattal szól: »Kövess!«
 S mennek setéten, szóttalan;
 Jolán még öntudatlan és
 Nehéz, mély ájulásba' van.

Öt percz telik. Hah! egy lövés.
 Jolán a hangra fölriad.
 Maga van. Álom volt-e mind
 A mit látott? Szédelgve, vad,
 Ijedt szemmél körül tekint . . .
 De az lövés volt a mit halla;
 Csak egy lövés; dördül-e más?
 Vagy egyik elesett? . .

De hallga!

A kavicsön lábdobbanás
 Hallatszik már . . . Valaki jó . . .
 Melyik vajon? Nagy ég, ha ő!
 Szivére mint alp nehezül:
 Vaj melyik a kettő közül?
 Agyába gyorsan villanik
 Egy szörnyü eszme, s bár alig
 Van még jártányi ereje:
 A fegyverekhez tántorog,
 Egy pisztolyt kap sietve le
 S keblébe rejti hirtelen.
 A szoba, falak, bútorok,
 Ég-föld, egész világ forog
 Körüle. A zaj közelit.
 Jolán a támlás szék karjára
 Hanyatlik s fuldokolva várja
 A visszatérőt . . . Vaj melyik?

Csak vár; s a másik pillanatban
 A várva várt, a félt, betoppan.

VII.

Most vissza kell térnünk Terézre,
 A midőn Tardytól kísérve
 Jolánt a kis lakban hagyá.
 Az ő szive is fájva vérze
 S száz gondolat küzd bús agyán.
 Megint érzé azt a sebet,
 Melyről hívé hogy béhegedt ;
 S a régi bú, s a régi gond,
 Mint a soká felhőbe vont
 Hold képe újra csak kibukkan,
 Mint volt, megint oly sápadottan.

Oh hogy a sziv nem vénülhet meg,
 S kik egyszer igazán szeretnek,
 Szerelmöket, gyötrelmivel,
 Csak a sir hantja földi el !
 Oh hogy a tűz, ha már nem lángol
 S magában hamvad csak parázsa,
 A legesekélyebb szélfúvásra
 Megint kilobban a zsarátbol !
 S oh, hogy az élet, bánatát
 Mindig tele pohárral adja,
 S ki kell üríteni a mit ád !
 Jaj, a ki fenekén ott hagyja
 A maradékát, bár egy cseppet !
 Mert abból a sors el nem enged.
 Ismétli mindaddig magát
 S poharát visszahozza mindig,
 Mig ki nem üríted egy cseppig !

Jolán, Teréz, ah, hát ti nektek
 Húsz évi feledés mit ér?
 Már azt hívétek, hogy feledtek;
 S a régi kép im visszatér,
 Kisértet-árnyul, szíveteknek.
 A sors egy csöppet el nem enged. . .

Útszéli eszmék! ki tehet
 Arról, hogy csak ti keltetek
 Teréznek egyszerű szívében,
 A mint hallgatva s sirva mégyen
 Gáborral a kerti ösvényen.
 Gábor se szólt. Gondolkodék,
 Tervezgetett. — »Jó cselet veték.
 A kert-ajtóig elkisér
 Teréz s a házba visszatér.
 A házba ő, s a kertbe én,
 És azután Jolán enyém!«

A kert-ajtóba érnek. Ott
 Gábor bucsúzik, mintha menne.
 Kilép. A kulcs a zárba' benne,
 És ráfordítja azt legott
 S keserűn föl kaczag Teréz;
 Gábor rá megdöbbenve néz.
 — »Jó éjszakát! kiált a lány,
 Megyek, mert vár reám Jolán.«
 — »Megálljon! szól haraggal Gábor,
 Nyissa ki ezt az ajtót rögtön,
 Különben kivetem sarkából,
 Vagy mindkét oszlopát kidöntöm.
 Nyissa ki!« — »Nem nyitom biz én!
 Túl jártam, úgy-e bár, eszén?«

— »Ne ingereljen! Semmi kedvem
 Tréfára most. Hagyjon bemennem!

Nem nyitja ki? « Fenyegető
 Dühös szókat intéz Terézhez.
 De vakmerőn szemébe néz ez,
 És arcza hideg, megvető.
 — »Engem hijába fenyeget!
 Nem félek; hisz mit veszthetek?
 Vagy életemet féltsem-é
 A melyet ön tett semmivé?
 Oh Gábor, hát nem volt elég,
 Hogy durván én szívemre lép,
 Hogy én boldogtalan levék,
 És nyomorúlt, nem volt-e még?
 Most még Jolánt, ez angyali
 Szívet kell még megrontani,
 Örökre meggyaláznai? Nem!
 Azt, Gábor, meg nem engedem;
 Jolánt nem gyalázza meg ön,
 Jolán felett én örködöm! «
 — »Elég a szóból! Nyissa fel már,
 Mig szépen kérem s csöndesen.
 Vagy mit akar? Erőszakot vár?
 Ha kell, én azt is megteszem.
 Föllármázom az egész házat:
 Legyen botrány, legyen gyalázat! «
 Vállát az ajtóhoz veti;
 De az még ellenáll neki:
 Bár iszonyú haraggal rázza,
 Nem hajlik és nem enged zára.
 De most végső, ember feletti
 Erővel, messziről szalad
 Az ajtónak: egy perez alatt
 Bezúzni vagy sarkból kivetni.
 És erejének — melytől vére
 Lángolva forr — a tölgyfa-ajtó,
 A vas závár is enged végre.

Teréz, rémulten a robajtól,
 Mintha hó karja, gyöngé válla
 Vas zárnál jobban ellenállna,
 S hol tölgy hajol, ő volna gát :
 Az ajtóra veti magát.

De az tovább ellent nem állhat,
 És szörnyü zajjal bezuzódik,
 S kit erős szárnya tova lódit,
 Lábáról leüti Terézt
 Ájultan, vérben. Mint vadállat,
 Széttépett törből lelve rézst,
 Nem vetve egy tekintetet sem
 A lerogyott leányra, sebten,
 Mint tűz a háztetön, rohan
 Gábor a kerti lak felé . . .
 Hol már Jolán nem maga van :
 Férjével őt együtt lelé.

A többit, olvasó, tudod.
 Jó lesz a vége, légy nyugodt.

VIII.

Szentkúthy, ő volt a belépő.

Sikoj tör föl a nő kebléből,
 És karjai közé rohan.
 — »Oh Béla ! te vagy, csakugyan !
 Hogy' vártalak ! oh hogy' remegtem !
 Oh milyen jó itt kebeledben !«

Aztán eldobta pisztolyát:

— »El veled, ne ijeszsz tovább,

Nincs többé szükségem reád!«

Ijedve kapja Béla fel:

— »Mi ez? mit akartál evel?«

— »Ha ő jött volna vissza, nem te,

Azért rejtém ezt kebelembé:

Megöltem volna, elhihetd,

Magam, vagy őt, az egyiket!

Oh megbocsátsz-e vak szívemnek?

Nem is sejtettem: hogy' szeretlek!«

— »Én sem, Jolán, én sem maig!«

És összefornak ajkaik,

Egy édes csókban, a minőt

Sohsem éreztek az előtt.

— »El innen! kiált most a férj föl,

E bösz álomnak színhelyéről!

Maradjon zárva, és ide

Ne lépjen többé senki be!«

S a mint mennek, élettelen

Lelik Terézt. A házba fen

Lemossák arczáról a vért;

S hogy eszmélete visszatért,

Elmondja mi történt vele.

Szentkúthy most a kertbe le

Sietve küld; hörögve még,

De mégis életben lelék

Gábort. Kólyát hoznak neki,

És Béla haza viteti.

Még volt is annyi ideje,

Hogy a szentséget fölvegye

S magára valljon; bűnbánatba'

Bűnös lelkét aztán kiadta.

Béla s Jolán sok évet élt
Egymást szeretve, boldogan.
Jolánnak szép kis fia van ;
S szive a régi szenvedélyt
— Ha föl-föllebben árnya néha
S az esti mécs fényén remeg —
Szerelme lánghevébe' Béla
S kis fia között osztja meg.

HÁROM NEMZETI MŰEMLÉK

HENSZLMANN IMRÉTÖL.

(Felolvastatott 1875. febr. 7-dikén.)

Kegyeletért és elnézésért esedezem : kegyeletért felolvasásom tárgya iránt, elnézésért előadásom hiányossága miatt, melyet nemzeti érdekű tárgyához méltóan emelni, kivált a rövidre szabott időben, képes nem vagyok; pótolja tehát a hiányt úgy a tisztelt közönség mint a magam kegyelete. Szólok vázlatosan legfontosabb régi műemlékeinkről és ama működésről, mely legújabb időben megismerésökre, fentartásukra és megújításukra fordított. Három emlék ez : a vajda-hunyadi, a visegrádi vár és a székes-fehérvári királyi és országos templom.

I.

Szent István, első királyunk, áttérvén a keresztyén vallásra, nem csak szíve sugalatát követte, hanem a politikai bölcsesség tanácsát is. Elfogadta kora vezető eszméit s mintegy megragadta azt a tengelyt, a mely körül akkor az egész haladó világ forgott, a mely körül csoportosultak a hitben egyetértő nemzetek. De itt is bölcsen választott: nem fordult a közelebb álló, de mind-

inkább hanyatló byzantiak egyházához; hanem fordult a haladó nyugati nemzetek inkább hódító egyházához, a harczóhoz, a mint nevezték az ecclesia militans, s e harcziás szellemben építtette, a bolgár Keanon nyert zsákmányból, fényes királyi templomát, bazilikáját Székes-Fehervárott, hova Esztergomból áttette saját lakását is; posványos helyre ugyan, hanem körülvevő vizei által biztosítva minden kultámadás ellen.

Templomának harcziás jelleme abban látható, hogy a szokásos ó-keresztény bazilikának hosszúkás négyszögének sarkán egy-egy védtornyot emelt, követve a régi rómaiakat, kik sarktornyokkal erősíték táboraikát. Így keletkezett nálunk legelőször is a négytornyos erőd-bazilika, melynek egyik példája még ma is áll, s ez a pécsi székes egyház. A tornyok e sajátságos összekötése a templom testével alapította a valóságos magyar építészeti iskolát, mely mérvadó maradt székes egyházainknál a XIII-dik századig, a midőn, legelőször a kalocsaiban, a francia, másoknál későbben a német építészeti iskola honosult meg nálunk, és megajándékozott, habár nem Sz. István bazilikájához hasonló nagyszerű és fényes, hanem folyvást a haladás útján, a művészeti izlésnek és teremtő tehetségnek inkább megfelelő templomokkal.

Miután az egyház Sz. Istvánt a szentek sorába ig-tatta, Kálmán király megbízta Hartvikot, a regensburgi püspököt, első királyunk dicső életének megírására. A püspök teljesítette kérését, és munkájában a fehérvári templomról legrégebb tanúként ekképen szól: »Hogy Sz. István szűz Mária ótalmának kegyelmét annál inkább megnyerhesse, magában szék-városában, mely Fe-

hérvárnak nevezetik, azon szűz tiszteletére s nevére híres és bámulatos alkotmányú roppant szentegyházat kezdett építeni: ennek szentélyfalát kiváló vésemények (inkább mozaikok), padolatát pedig márványlapok ékesítik. Szavaim valóságáról az tehet bizonyóságot, a ki látta annak sok palást, egyházi készület és egyéb ékeségek nemeit, oltárai közül sok tiszta aranyból készített és igen drága, sorba vett kövekkel környezett tábláit, a Krisztus asztala fölött csodálatos művészettel emelt oszlopos tetőzetet és mindenféle kristály, ónikszkő, arany és ezüst edényekkel teljes kincstárát. «

Számos más középkori író ismétli és bővíti a bazilika és a királyi templom magasztalását; természetes volt tehát azon vágy, mely annak csekély, föld alatti maradványainak felismerésére, felásatására készített, kivált miután 1848-ban III. Béla családjának sírjait véletlenül megtalálták és 1862-ben számos színes üveg darabokra akadtak, minőkből, festékek helyett, készítették az ó kereszténynek a szentély hengerének és fél kúpjának mozaikképeit.

Igy keletkezett 1862-ben a rendszeres ásatás, melyet tavaly folytattunk, de reményilem még nem fejeztünk be végképen: mert a bazilika némely részei még nincsenek feltakarva.

A kettős ásatás alkalmával napvilágra jött Sz. István bazilikájának keleti része, megismerkedtünk a keleti két torony közti nagy fél körrel, az úgynevezett apsisal, melyben kőpadon körülülte a papság a fő oltárt; ez ugyan hiányzik, alapzatának legnagyobb részét kiszedve találtuk, de igen csekély maradványaiból is lát-

hattuk, mily nagyszerű lehetett hajdan ezen négy fényes oszloppal körülvelt sátoroltár, mely előtt díszes kristály vagy ezüst koporsóban feküdt Sz. Istvánnak és Sz. Imrénének sírjokból kiemelt teste. Megismertük a bazilika három hajós nagy tágasságát, mivel méréseink azt mutatták, hogy középhajója tíz régi római lábbal felülmúlta az ötven láb széles roppant kölni dómét. E hajót hajdan szegélyező gránit oszlopoknak egyikét sem találtuk ugyan régi helyén, de találtuk Fehérvárott és vidékén számos darabjaikat szétszórva. Megvolt még több mellékoltárnak alapzata is, jelesen egy-egy a két mellékhajó keleti táján, a délié Szent István oltára volt, emelve családjának sírhelye előtt.

A bazilika III. Béla király korában nagy kárt szenvedhetett: mert e király felcserélte a gránit oszlopokat négyszögű pillérekkel, megkurtította nyugat felé több mint háromszáz lábra terjedő hosszát és ellátta új földéllal, de nem boltozta meg az épületet; korában sokszor alólról látható tetőt raktak a templomokra, vagy fekirányos fa mennyezetet használtak boltozás helyett.

Róbert Károly korában a templom kétszer leégett, királyunk mindkétszer befedette ólom táblákkal, melyek csekély maradványait a tavalyi ásatás közben megtaláltuk. Róbert, az épületet új égés ellen biztosítandó, legelőször beboltoztatta, mire szükséges volt III. Béla gyöngé pilléreit erősíteni. Hihetőleg a templom egyik leégése alatt elenyésztek a fő oltár körüli mozaik-képek, mert a Róbert Károly alatt fölépített városfalak és a templom éjszakai részéhez csatolt kápolnában megtaláltuk e képek üveg elemeit felhasználva, a falragaszba keverve.

Mátyás korában új szerencsétlenség érte a templomot: mert e király újra boltoztatta, mit nem csak a pilléreknek ismételt erősítése, hanem azon boltgerinczek is tanúsítnak, melyeket elég számosan a törmelékben mindenütt találtunk és melyek stílökkel Mátyás korára utalnak.

Négy ízben építettek tehát e nevezetes egyházon, négy alapítását ismerjük; s ha mindnyájáról nem is tesznek említést az írók, ha III. Béla működéséről egészen hallgatnak is: elbeszéli ezt a kiásott romnak már pillére is, mely az eredeti gránit oszlop helyére állott, ott van közepén III. Bélának még gyöngé pilléreinek magva, melyhez későbben hozzá csatlakozik, keletre, nyugatra, és másod ízben éjszak felé új meg új erősítés.

Mind ezekről mit sem tudunk, ha a maradványt több lábnyi mélységében nem keressük fel, a mai utca és püspöki udvar alatt, hol csak is 1817 óta van eltemetve: mert akkor mérte meg, legalább lépéssel, a földből kiemelkedő romot Simonyi kanonok egyházlátogatás alkalmával; de ennek jegyzőkönyve a tudnivalókat inkább csak ébreszteni mint kielégíteni képes.

Nem tudjuk se ebből, se más írott tanúság után, hogyan temetkeztek hajdan királyaink, minő rendszerrel és sorral. Itt is egyedül az ásatás szolgáltatott fölvilágosítást. Eltérve az általános külföldi szokástól, mely szerint az alapítót a főoltár előtti hely illette, Sz. István a déli mellékhajóban rendezte el családjának nyughelyét, míg öt árpádkori királyi családtagot, négy kőkoporsóba zárva, az éjszaki mellékhajónak keleti oltára előtt találtunk; Kálmán király tetemeit ismét a délkeleti

toronyban: mert Kálmán hozta az egyetlen magyar törvényt, mely az egyházban való temetkezést megtiltotta, a tornyot pedig már a tulajdonképi egyházon kívül fekvő résznek tekintették, exedra volt. A templomnak második alapítója, III. Béla, családja sirjáúl, szerényen Sz. István után választotta nyughelyét, a szent király oltárának közbejöttével.

Róbert Károly hozta be a külföldi szokást, s ezért testét, mint harmadik alapítóét, a fő oltár elébe álló falazott sirba tették le; azonban fia, Nagy Lajos, ki családjának pompás külön mauzoleumot építtetett, régi nyughelyéről ez újabb kápolnába átvitte atyja tetemeit. Sajnosan kell megemlítenem, hogy Nagy Lajos fényes temetkezési kápolnája hihetőleg alapostul eltűnt és a művészi tekintetben is fölötte fontos siremléknek csak néhány darabjai jutottak ránk. Megtaláltuk Albert király sirját is az éjszaki mellékhajóban: e sirra ráismerettek azon csodálatos finomsággal és izléssel, fehér márványban kidolgozott tagozat-darabok, melyek részint magában a kipszított sirban, részint környékén elszórva heverték.

Negyedik alapítójának Mátyást tekintették, illetve tehát a hely Róbert Károly után, de ide csak ideiglenesen tették le: mivel ő szintén külön mauzoleumot építtetett családja számára, hova még maga temette el anyja porait; tehát halálakor a temetési kápolna közel állott befejezéséhez. Feltaláltuk e kápolnát elválasztva a templomtól kelet felé, de csak fél alapzatát találtuk, másik fele utolsó kövéig ki volt szedve, csak közepén emelkedett erős falazat, melyre az emléket akarták állítani, vagy

tettleg felállították. Hova lett dicső királyunk koporsója, hova hamvai?

II. Ulászló kettős téglafalás és boltozott sírját is megtaláltuk, de kegyetlenül kifosztva: nyugat felé állott a mai kúttól III. Béla sírja mögött, a déli mellékhajóban. Végre ott feküdt Róbert Károlynak és Mátyásnak már-már üres sírja közt a szerencsétlen II. Lajos, kinek, az itt is megtörtént kifosztás után megmaradt néhány csontdarabjában a felkért fehérvári orvosok egy 20—25 éves, igen gyöngé alkotású férfiúéra ismertek.

Ennyit tudunk, vázlatosan előadva, legnevezetesebb nemzeti emlékünkről. Nemzetinek mondhatjuk, nem egyedül királyinak: mert ha itt koronázták, ide temették királyainkat, itt őrizték az ország clenodiumait Róbert koráig: ez volt egyszermind a nemzet győzelmi emlékeinek díszhelye, midőn ide akasztották a csatákban nyert lobogókat, itt tartották az ország zászlaját, a magyar oriflammeot, s ez volt ama hiteles hely, melynek őrzés végett átadták a családok legfontosabb okirataikat, szóval itt pontosult össze a magyar nemzet legfőbb életmozzanata.

II.

Ha mély sajnálattal említjük, hogy oly nagy fény elenyészett és csak gyöngé tanúja maradt meg a föld mélyében, nehéz szívvel tekinthetünk egy más emlékünkre is, a vajdahunyadi várra, a késő csúcsíves építmény e remekére, mely regényes tájának gyöngyét képezi. Méltatják az idegenek is, és alig múlik el nap, melyen

külföldi útasok nem látogatnák; méltatta kivált a bécsi akademiának építészeti osztálya, melynek növendékei, jeles tanárok vezetése alatt, a várat sok, igen nagy mérvű táblákon ügyesen lerajzolták és közzé tették. Hazánkfiai közt pedig újabban megismertette Schmieđ Vilmos egy nagy-szebeni kiadásban és barátom Arányi Lajos *Vajda-Hunyad vára* című, 1867-ben megjelent díszes munkájában, s ez adott alkalmat a bécsiek útjára.

A vár, nem régi fényében ugyan, hanem mégis lakható állapotban volt 1854-diki ápril 13-káig, mely napon leégett. Megszánta az ország és elhatározta helyreállítását, melyet eleinte, a művészet nagy kárára korán elhunyt Schultz Ferencz hazánkfia vezetett, később Steindl Imre vette át a helyreállítást és szakértőleg folytatta múlt év októberéig, midőn, hazánk pénzügyének mostoha állása miatt, nem levén képes művét a megkezdett stílszerű irányban folytatni, az építkezés vezetéséről lemondott, s így panaszkodnunk kell, hogy nemzeti emlékeink e kitűnő példánya is csonkán és alig védve ott álland, kettős szegénységünk tanújaként.

Vajda-Hunyad várának egy része létezett már Hunyadi János várkastélya előtt is: bizonyítják ezt a Bethlen-féle osztálynak némely régibb korból származó, bár igen csekély részletei, melyek Schultz Ferenczet arra készítették, hogy ez osztályt is bevonja restauratívonalis tervébe. Azonban a vár legnagyobb részének építése mégis Hunyadi Jánosnak, más része Mátyásnak, kevésbbé érdekes osztályainak emelése későbbi birtokosoknak tulajdonítandó.

A kormányzót illeti a gyönyörű két hajós, oszlopos

lovagteremnek két emelete. Az alsó emeletnek helyreállítására már-már nevezetesen előre haladt, míg a második még nincsen megkezdve; csak az előtte végig futó, a homlokfalból kiszökő sikátornak és díszerkélyeinek gyámkövei készültek el; de kérdés, vajon fogják-e azokat, és mikor kellőleg elhelyezhetni? Szem közt e teremmel áll az udvaron a várkápolna, mely kevésbé szenvedett ugyan, hanem ennek is gyökeres tatarozás szükséges. E két épület közt foglal helyet Mátyásnak ugynevezett »arany háza,« renaissance inkább mint csúcsíves stílusban építve. Az ehhez csatlakozó éjszakkéleti szárny restaurációja körül sok történt, s itt a vár színes téglafödél alatt messzire díszlik, itt áll a buzogány tornya tetején a bécsi világtárlaton is kiállított vas lovagszobor.

A vár többi részei, kivéve a meglehetősen ép öreg tornyot, a »Nebojszát,« szomorú alakban jelennek meg csak deszkafödött tetejük alatt. Igaz, hogy építkezések ideje már túl esik a jó stílus korszakán; igaz, hogy Bethlen és az utána következő birtokosok elég szegényesen és pongyolán építettek; de éppen ezért dicsérendő Schultz igyekezete, ki e részeket is a régibb osztályok értelmében, csinjában és szellemében akarta restaurálni s így ezen remek épületet a nemzet kegyeletéhez méltó fényben előtűntetni.

III.

Nagyobbserű volt a vajda-hunyadi várnál a kettős visegrádi: itt nem annyira a kényelmes lakot mint inkább az erős védelmet tartották szem előtt, mert az állandó királyi lak nem a várban volt, hanem hegyének tövében, a mai Visegrád éjszaki területén.

Az alsó várat IV. Bélának neje, Mária építette az özvegyek és árvák menedékhelyéül, ha a tatár netalán újra betörne az országba. Máriát mint alapítót megismerteti velünk IV. Orbán pápának egyik, csak 1859-ben felföldözött oklevele. Téves tehát az öreg toronynak Salamon tornya elnevezése, mi ellen valamint egész alkotása, úgy részleteinek idomítása is hangosan tiltakozik. Átalán véve falazott várak építésére csak is a tatárjárás kényszerítette a magyart; ez előtt beérték nálunk fa és föld várakkal vagy egyszerű sánczczal; legfőlebb ha a római korból fenmaradt erődöket felhasználták; és ilyen lehetett az is, melybe Salamon királyt, többel egy századnál az öreg torony keletkezése előtt, elzárták Visegrádon. E római erődöt vagy inkább tornyot a Duna partján keressük; magában állhatott, mert nagyobb erősítésnek helyt nem enged a keskeny part. A vizsgálat még nincs befejezve, eddig csak az út melletti középkori toronynak négyszögét ismerjük.

Az alsó várnak hatszögű roppant öreg tornyát, donjonját, barátom Schulek Frigyes restaurálja, valamint a magyarországi műemlékek bizottsága által helybenhagyott, úgy a bécsi világtárlat juryje által is kitűntetett terve szerint; de féltő, hogy szegénységünk itt is megakasztja az elég szerény míveletet.

Az alsó várat a felsővel úttal kötötte össze a különben is a visegrádi vár körül nagy érdemet szerzett boldogült Viktorin József; ez utat kijavították és árnyékos helyeken át vezetve, kényelmessé tették Zsigmond Gyusztáv és Schulek Frigyes. Azon érkezünk a fellegrár külkapujához, melynek közönséges »Mátyás-kapu« neve

szintén téves, mivel azt nem Mátyás, hanem Róbert király, az egész fellegrárnak alapítója, építette. Tudjuk mily viszontagságon mentek át Róbert uralkodása idejében Magyarország clenodiumai; ezért királyunk biztosabb őrizethelyökül e fellegrárat alapította; roppant idő, pénz és emberi erő pazarlásával vájatta ki a több ölnyi mély és széles szikla-árkot, melyet, mivel kora, mint repszót, még a puskaport nem ismerte, pusztá kézzel vezetett eszközzel kellett kivésni.

Tehát Róbert Károly építette 1320 körül a visegrádi fellegrárat, főképen és talán egyedül az országos clenodiumok őrzése céljából. Tanúja ennek a cisterna alakú, a királyi szoba alatt fekvő korona-bolt. Ez volt az erődnek első helyen elkészített része, annak szélén emelkedtek föl későbbben a kamra magas falai; a koronatartót vagy hengert is nagy türelemmel vésték ki a sziklából; ez régóta megtelt törmelékkal, úgy hogy Bél Mátyás 1730-ban többé nem ismerte; kitisztítottuk s jelenleg el van látva vas ajtóval és lábtóval. Érdekes még a fellegrárban a nagy lovagterem maradványa és a Mátyás király által épített, felséges kilátással kecsegtető loggia romja.

A fellegrár kapuja előtt, déli oldalán, tágas bástya terül el, keleti és éjszaki oldalán magasan fekvő hosszú udvar, nyugatiján a nagy mély udvar, egyik végén ki-rohanási, másikán szikla-kapu nyílik, közepén pedig azon kapu, melyen ez udvarba léptek. A bástyát a belső vártól ismét vésővel a sziklába vajt árok választja el, melyen keresztül vonó híd vezetett.

A felsorolt kapuk kettejét, a szikla- és az alsó

udvar-kaput Bél Mátyás 1730-ban már nem ismerte, oly roppant törmelék-tömeg feküdt itt, hogy e két kapu fölött közvetlen a külső sánczból mentek föl a fellegvár belső udvarába. Két évre felosztott hat hónap kellett e törmelék eltávolítására, melyen naponkint száz embernél több dolgozott, míg a vár mai, érthető, tiszta képében megjelenhetett. Legnagyobb fáradságba került az alsó udvar roppant nagy, ismét a sziklába vésett vízfogójának kitisztítása, melynek fenekén jó üde vizet találtunk. Van más vízmedence a fellegvár belső udvarán is, de ennek haszna megszűnt, mióta a körülvevő épületek tetői elenyésztek. Ma kitűnő ivó vizet szolgáltat az egyszerűen, hanem csinosan helyreállított Mátyás forrása, melyhez árnyékos út vezet a fellegvárból.

Budapest vidékén nincsen Visegrádnál kellemesebb kirándulási hely, de nincsen tanulságosabb és fontosabb se nemzeti történelmünk tekintetében: itt laktak, itt éltek és működtek legnagyobb királyaink; e romok élénken emlékeztetnek hazánk azon fénykorára, melyben egyenjogúlag állott a legmíveltebb nemzetek oldalán. Ne hagyjuk tehát elenyészni Visegrádot, Magyarország dicskorának e hangosan szóló tanúját! Kegyelet-esdéssel kezdtem előadásomat, kegyelet-esdéssel fejezem be.

L Á T O M Á N Y

SZÁSZ BÉLÁTÓL.

(Fölvastatott 1875. február 7-dikén.)

Nem hallod a vést, a közelgőt,
Hogyan ömlik a völgyön alá?
S hogy' megszakadoznak a felhők,
Villám a hogy átnyilalá.
Oh nézd, a nap fénye hogy' elvesz,
Kora éjbe hogyan merül el;
S hogy' folytat az árny győzedelmes
Tusát a rövid derüvel!

Hegy méhe zihál, ere lüktet,
Megrázkodik, újra pihen;
Kínozza a láz betegünket:
Nézd, nézd gyötrelmeiben!
S megnyílik a föld, e szegény haza földé,
Kitárja a mély sebeket;
S vér-rozsdás lepleket öltve
Sok síri lakos kilebeg.

Görnyedve halad köd-alakjok,
Térdig gázolva a vért;
Alpár zokog és nyög alattok;
Érez sarkuk nyomja a tért;
De bár tova tűnik ezernyi
S testetlen a légbe vesz el:
Több s több siet újra kikelni
S gomolyogva jó meg', meg' ezer.

Mögöttük az ég kipiroslik,
 Zsarátnakot ont a mező;
 S nyomukban — a füst ha megoszlik —
 Száz árva, rab és ehező.
 Egy-egy alak néha kiválva
 Zokogva mutatja sebét;
 Fölhangzik a többiek átka,
 Villám nyilal — s ujra setét.

Oltár tüze küzd a kereszttel
 S tör a testvér testvérré vadúl;
 Magyart a magyar keze veszt el
 S földjén idegen hada dúl!
 Susár Vid ehol Salamonnal,
 Vak Béla meg Álmos amott;
 Jó fattyu Borics is azonnal,
 Vezetve a bős rohamot.

Oh hallod? az ég nyila csattan,
 Tünő nyoma ténybe cikáz;
 Oh nézzed, a ködborulatban
 Seregbe' hogyan jön a váz!
 Ott Imre, kezében a vessző,
 Öcsesét foglyul vezeti;
 Itt Endre — ah kinja mi metsző:
 Urunk sirja se békíti ki!

S Gertrudra borul, de mi haszna!
 Fölkelthet-e holtat a csók?
 Elgyötrött népe panaszsza
 Fölrázza a bús zokogót;
 S nyomában a szegyen, az éhség,
 Követve a vér zsarolást:
 Fut Endre — nyakárul ah még, még
 Lemáll a királyi palást! . .

De hallga! mi zaj, mi üvöltés
 Mohi puszta vidéki felől?
 Vér árja jó, reszket a föld és
 Vár, trón, haza rendre ledől.
 Gyujt, gyilkol a kún, a tatár had,
 Prédát les a német, az ál,
 Atyjára im önfia támad —
 Menj, térj pihenőre, király!

S mit jötök előmbe ti, hozván
 Árpád örökére hadat?
 István köpenyébül a foszlány
 Téppő kezetekbe szakad!
 Albert hasogatja, de tulnan
 Károly keze nyul kifelé;
 Nyugtót keres Endre a sirban:
 Ő már eleget viselé!..

S lefordul a fáklya! Utána
 Új harc tüze gyúl ki megint;
 Csák szítja — az Endre leánya
 S a trónus, ah! csábosan int...
 Jön és megy a cseh, s a szerelmes
 Ottóra im tört vet Apor;
 Csák küzd, ködalakja meg elvesz,
 Vértől csepeg ah a bibor...

S jó Kont. Feje nincs, de karával
 Siklósra mutat s tova tér;
 Jó Czillei, Giskra; Garával
 Jön Ujlaky s árad a vér:
 Szentgyörgy tere iszsza. Meg' ismét
 Magyar had emészti honát:
 Dúl Dózsa — oh kába segítség!
 Nézd, nézd a tüzes koronát!

S előttem ah összefoly ég-föld :
 Les Bornemiszára Bakacs ;
 Bor helyett Zápolya vért tölt
 S vet Báthory tört, a makaes ;
 Sóg-búg a »kalandosok« ajka ;
 Verbóczy, a gyöngé, lelép :
 Széttépve, önvesztibe hajtva
 Sirját maga ássa e nép !

És indul a fürgeteg ozmán,
 Fölkél s fut a gyöngé Lajos ;
 Ing serge, vezéri megosztván,
 Csele árja vértől zavaros . . .
 S nekizúdul a vész, darabokban
 Széthull a magyar korona . . .
 Oh vajon e rém-alakokban
 Multunk, jelenünk siklott-e tova ? ! . .

Hegy méhe zihál, ere lüktet,
 Megrázkodik, újra pihen ;
 Kinozza a láz betegünket :
 Nézd, nézd gyötrelmeiben !
 S megnyílik a föld, lehe kénkö,
 Vérlángja mi rémes alak !
 Néz, indul, ah íme felém jó,
 Kézen fog, előbbre halad —

És int. Keze jég, szeme márvány,
 Tekintete tör, szava láng.
 És szól : »Ime újra nyög árván
 Pártokra szakítva hazánk !
 Föl, föl ! oh ez iszonyu álmon
 Válts dicsteli éltet, oh válts,
 Pártos magyar ! nézd e kopáron
 Gyászvégzeted', íme Mohács !«

S tova száll, nyoma nyomtalan elvesz,
 De hangja csak egyre szivembe nyilall!
 Felbőmből az éj, ijedelmes
 Zokogásba kitör a vihar.
 Vér árja borítja a tájat,
 Tűz lángja fölér az egekig;
 Aratása van bőv a halálnak:
 Kévéi a tért belepik.

S hányszor belepik! oh ez árva hazára
 Kétségbeesés hány éje borult!
 De hányszor nyílt meg a börtöne zára,
 S diadalszekerén örökébe vonult!
 És harsona zenge rivalva,
 Lobogóit lengette a lég,
 Dicsünnepén dalnoka dalla! . .
 Vaj lesz-e több ünnepe még?

